

De kunst van het combineren

De kunst van het combineren

Taakverdeling onder partners

Saskia Keuzenkamp en Erna Hooghiemstra (red.)
Koen Breedveld
Ans Merens

m.m.v.
Noortje Mertens

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, oktober 2000

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a. wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b. bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c. informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, oktober 2000

Reeksnummer 2000/4

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Zet- en binnenwerk: Mantext, Moerkapelle

ISBN 90 377 0021 7

NUGI 661

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Tel. (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: <http://www.scp.nl>

E-mail: info@scp.nl

INHOUD

VOORWOORD	1	
1	INLEIDING	3
	<i>Saskia Keuzenkamp en Erna Hooghiemstra</i>	
1.1	Inleiding	3
1.2	Werkwijze en bronnen	4
1.3	Opbouw van de rapportage	6
	Noten	8
2	EEN DIFFERENTIATIE VAN VERDIENERSTYPEN	9
	<i>Saskia Keuzenkamp</i>	
2.1	Inleiding	9
2.2	Opkomst van het tweeverdienerschap	9
2.2.1	Definiëring van verdienerstypen op basis van arbeidsdeelname	9
2.2.2	Definiëring van verdienerstypen op basis van inkomen	11
2.3	Verdienerstypen in dit rapport	13
2.4	Feitelijke en gewenste verdeling van betaalde arbeid	15
2.4.1	Veel ontevredenheid over de gerealiseerde situatie	16
2.4.2	Consensus en dissensus binnen verdienerstypen	19
2.5	Samenvatting en conclusies	25
	Noten	27
3	VERDIENEN EN VERDELEN	29
	<i>Koen Breedveld</i>	
3.1	Inleiding	29
3.2	Verdienerstypen en hun (feitelijke) tijdsbesteding	29
3.2.1	Het meten van de tijdsbesteding	29
3.2.2	Mannen en vrouwen in verschillende verdienerstypen	31
3.2.3	Gezinsfasen, opleidingsniveau en andere factoren	34
3.3	Percepties van taakverdelingen	40
3.3.1	Uiteenlopende percepties	41
3.3.2	Feit of fictie	43
3.3.3	Uiteenlopende percepties en verdienerstypen	44
3.4	Samenvatting en conclusies: verdienerstypen en verdeling onbetaalde arbeid	46
	Noten	48
4	ARBEIDSMARKT EN VERDIENERSTYPEN: EEN DWINGENDE RELATIE?	49
	<i>Saskia Keuzenkamp m.m.v. Noortje Mertens</i>	
4.1	Inleiding	49
4.2	Emancipatie in arbeidsorganisaties	51
4.2.1	Veel variatie in emancipatoir gehalte	51
4.2.2	Naar een typologie van bedrijfsgroepen	53
4.2.3	De verdeling van verdienerstypen over typen bedrijven	56
4.3	Baankenmerken en verdienerstypen	61
4.3.1	Verdienerstypen en hun functieniveau	61

4.3.2	Positie in de werkring	64
4.3.3	Beroepsklasse	65
4.4	Samenvatting en conclusies: verdienertypen en arbeidsmarktkenmerken	67
	Noten	70
5	STRATEGIEËN OM BETAALDE EN ONBETAALDE ARBEID TE COMBINEREN	71
	<i>Ans Merens</i>	
5.1	Inleiding	71
5.2	Gebruik van kinderopvangvoorzieningen	72
5.2.1	Aanbod van kinderopvang	72
5.2.2	Hoe verdienertypen hun kinderen opvangen	74
5.3	Uitbesteding van huishoudelijke arbeid	81
5.4	Monetarisering van huishoudelijke arbeid	86
5.5	Strategieën op het gebied van tijdsordening	88
5.5.1	Ouderschapsverlof	88
5.5.2	Calamiteitenverlof en zorgverlof	91
5.5.3	Aanpassing van de arbeidstijden	93
5.5.4	Winkeltijden	94
5.6	Samenvatting en conclusies: verdienertypen en hun strategieën	95
	Noten	99
6	DENKEN OVER VERDELEN	101
	<i>Erna Hooghiemstra</i>	
6.1	Inleiding	101
6.2	Overeenkomsten en verschillen tussen vrouwen en mannen	102
6.2.1	Waar iedereen het over eens is	102
6.2.2	Over een aantal zaken denken vrouwen anders dan mannen	105
6.3	De vele gedaanten van emancipatiegezindheid	107
6.3.1	Emancipatiegezindheid van vrouwen en mannen	108
6.3.2	Verschillen naar gezinssituatie en opleidingsniveau	110
6.4	Gelijkgestemd of verschillend gedacht: de houding van partners	111
6.4.1	Houdingen van partners ten opzichte van elkaar	111
6.4.2	Verschillen naar gezinssituatie en opleidingsniveau	113
6.5	De verhouding tussen denken en doen: verdienertypen en hun emancipatiehouding	115
6.5.1	De houding van vrouwen en mannen in vier verdienertypen	115
6.5.2	Twee meningen, één verdienertype	116
6.6	Samenvatting en conclusies: Verdienertypen en hun emancipatieattituden	119
	Noten	124
7	VERDIENERSTYPEN EN DE KUNST VAN HET COMBINEREN	125
	<i>Erna Hooghiemstra en Saskia Keuzenkamp</i>	
7.1	Recapitulatie van de probleemstelling	125
7.2	De bevindingen tot nog toe	126
7.2.1	Gerealiseerde en gewenste verdeling van betaalde arbeid	126
7.2.2	Hoe verdienertypen de onbetaalde arbeid verdelen	128
7.2.3	De rol van de arbeidsmarkt	128

7.2.4	Voorzieningen voor het combineren van betaalde en onbetaalde arbeid	129
7.2.5	Opvattingen over de verdeling van taken	130
7.3	Een profielschets van de verschillende verdienerstypen: integrale analyse	130
7.4	Het combinatiescenario maakt geschiedenis	135
7.4.1	Geschiedenis van het combinatiescenario	136
7.4.2	Balans van het combinatiescenario	139
7.5	De kunst om te combineren in beleid	140
	Noten	143
	SUMMARY	145
	BIJLAGEN	
	B1: Gerealiseerde en gewenste arbeidsduur volgens AVO (H2)	153
	B2: De tijdsbesteding volgens meerdere methoden (H3)	154
	B3: Attitudeschalen en attitudes uit culturele veranderingen (H6)	162
	B4: Gebruikte databestanden	166
	Noten	171
	LITERATUUR	173
	PUBLICATIES VAN HET SCP	178

De taakverdeling tussen vrouwen en mannen staat volop in de belangstelling. De toegenomen arbeidsdeelname van vrouwen in de afgelopen decennia heeft het karakter van de Nederlandse samenleving aanzienlijk doen veranderen. Het is nog maar enkele decennia geleden dat paren kozen voor een traditionele taakverdeling zodra er kinderen geboren werden. De socioloog Bram van Stolk noemde dit treffend het model van de 'harmonieuze ongelijkheid', genderbepaalde complementariteit in de verdeling van taken tussen vrouwen en mannen. Geheel vrijwillig, laat staan harmonieus, waren de keuzes van vrouwen en mannen voor een traditionele taakverdeling overigens lang niet altijd, zo werden tot 1957 vrouwelijke ambtenaren ontslagen op de dag dat zij in het huwelijk traden. Dergelijke schrijnende vormen van ongelijke behandeling zijn inmiddels uit de wetgeving geschrapt en het emancipatieproces heeft er toe geleid dat het traditionele kostwinnersmodel zijn dominante positie in de samenleving heeft verloren.

Het aandeel tweeverdieners onder paren neemt nog altijd toe. In de meeste gevallen is er echter geen sprake van een gelijke verdeling van taken tussen de partners. Vrouwen werken meestal in deeltijd en mannen voltijds, waardoor paren veelal een anderhalfverdienershuishouden vormen. Parallel daaraan nemen vrouwen het grootste deel van de zorg voor kinderen en het huishouden voor hun rekening. Zowel binnen grote delen van de bevolking als in het overheidsbeleid is er echter sprake van een wens om de betaalde en onbetaalde arbeid meer gelijk te verdelen. In dit boek wordt ingegaan op allerlei achtergronden die een rol spelen bij de keuze voor een bepaalde taakverdeling en die ertoe leiden dat in de praktijk meer sprake is van ongelijkheid dan men wellicht zou wensen. Daarbij komen niet alleen arbeidsmarktkenmerken, opvattingen en andere achtergrondkenmerken van vrouwen aan bod, maar ook die van hun mannelijke partners.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 INLEIDING

Saskia Keuzenkamp en Erna Hooghiemstra

1.1 Inleiding

Een van de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland in het laatste kwart van de twintigste eeuw betrof het emancipatieproces (SCP 1998). Werd de samenleving voordien nog in belangrijke mate getypeerd door de traditionele arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, door de sterke stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen kennen veel huishoudens tegenwoordig twee verdieners. Aan deze toename van het aantal tweeverdieners, ook wel 'taakcombineerders' genoemd, lijkt voorlopig geen einde te komen. Steeds meer vrouwen willen (blijven) participeren op de arbeidsmarkt, ook als zij kleine kinderen hebben. Bovendien is er, gezien de krapte op de arbeidsmarkt, beleidsmatig veel aandacht voor vergroting van de arbeidsdeelname van vrouwen.

Deze ontwikkeling heeft echter slechts in beperkte mate geleid tot grotere gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Vrouwen werken veelal minder uren dan mannen en de toename van de deelname van mannen aan de onbetaalde arbeid is gering. Dit betekent dat de meeste tweeverdieners in feite anderhalfverdieners zijn: de man werkt voltijds en de vrouw in deeltijd. De noodzakelijk te verrichten onbetaalde arbeid is in de huidige praktijk voor veel vrouwen aanleiding om in deeltijd te werken. Uit diverse onderzoeken blijkt echter dat de meeste mannen en vrouwen een meer gelijke taakverdeling verkiezen. Overigens geldt dat wat sterker voor de verdeling van de onbetaalde arbeid dan voor de verdeling van de betaalde arbeid (SCP 1998; en zie ook hoofdstuk 2 in dit rapport).

Dat paren in de praktijk zelden een gelijke(re) verdeling realiseren heeft diverse oorzaken. Allereerst beperkt de arbeidsmarkt de herverdeling van taken binnen huishoudens. Nog steeds zijn bijvoorbeeld deeltijdbanen niet arbeidsmarktbreed beschikbaar. Juist in klassieke mannensectoren en in leidinggevende functies is het moeilijk, zo niet onmogelijk om de arbeidstijd terug te brengen. Ten tweede is het duidelijk dat ook het gebrek aan voorzieningen voor kinderopvang en aan verlofvoorzieningen grenzen stelt aan een ideale invulling van de arbeidsweek van paren. Zo waren er in 1998 per 100 kinderen van 0 tot en met 3 jaar 9,19 plaatsen in een kinderdagverblijf beschikbaar en per 100 kinderen van 4 tot en met 12 jaar 1,86 (Mutsaers en Delemarre 2000). Overigens moet hierbij wel bedacht worden dat er in de praktijk meerdere kinderen één dagverblijfplaats bezetten. Van alle 0-3-jarigen neemt 17% deel aan kinderopvang. Voor 4-12-jarigen bedraagt dat aandeel 3% (Mutsaers en Delemarre 2000). Tenslotte blijkt herhaaldelijk uit attitudeonderzoek dat vrouwen en (vooral) mannen zich na het krijgen van een kind sterk gaan identificeren met de traditionele genderidentiteit. "Vaders blijken zich over het algemeen sterker te hechten aan de traditioneel mannelijke identiteit dan moeders zich conformeren aan traditionele vrouwelijkheid. Vrouwen, en vooral moeders, hebben veel meer behoefte aan verandering van een traditionele taakverdeling, dan mannen, in het bijzonder vaders" (Knijn 1997). De verschillende houdingen van vaders en moeders tegenover het ouderschap en de verdeling van taken is een factor die een voor beide partners bevredigende oplossing voor combinatieproblemen in de weg zou kunnen staan.

In 'De kunst van het combineren' staat de relatie tussen het verdelen van betaalde arbeid tussen partners en genoemde factoren (de belemmeringen en kansen van de arbeidsmarkt, de beschikbaarheid van voorzieningen en de attitudes ten aanzien van combineren) centraal. Er is al veel onderzoek gedaan naar de verschillende factoren die belemmerend werken op de totstandkoming van een gelijkere verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen en het combineren van arbeid en zorg (zie bijvoorbeeld de *Sociale atlas van de vrouw deel 4*, Niphuis-Nell 1997) Echter, daarin gaat het meestal om een beperkt deel van de problematiek. In dit onderzoek wordt geprobeerd een groot aantal relevante factoren tegelijkertijd te bezien.

De centrale vraag in dit rapport luidt:

Welke arbeidsverdeling realiseren partners en in hoeverre hangt deze verdeling samen met arbeidsmarktkenmerken van beide partners, de voorzieningen die hun ter beschikking staan c.q. strategieën die zij toepassen om de combinatie van arbeid en zorg te realiseren en met hun opvattingen over de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid?

De term 'arbeidsverdeling' moet daarbij opgevat worden als betrekking hebbend op de verdeling van de betaalde arbeid, verder ook wel aangeduid als de keuze voor een bepaald verdienertype. De verdeling van de onbetaalde arbeid wordt in dat verband beschouwd als de pendant van de verdeling van de betaalde arbeid. Behalve de feitelijke verdeling van arbeidsuren tussen partners, wordt in het rapport ook beschreven welke arbeidsverdeling paren het liefst zouden realiseren en in hoeverre deze afwijkt van de feitelijke verdeling. In dit rapport wordt gekeken naar huishoudens waarin een man en vrouw (al dan niet gehuwd) samenwonen, met en zonder kinderen. Homoseksuele paren, alleenstaanden en eenoudergezinnen blijven buiten beschouwing (zie voor de laatste twee Jacobs et al. 2000).

Een beperking is dat aan inkomen en beloningsverschillen geen aandacht wordt besteed. Hoewel het duidelijk is dat een bepaalde verdeling van betaald werk tussen partners minstens ten dele voortkomt uit een vergelijking van uurlonen, bleek het niet mogelijk betrouwbare informatie over de inkomens te verzamelen. Wel is soms gekeken naar het functie-niveau, de beroepsgroep of het opleidingsniveau, variabelen die een duidelijke relatie hebben met inkomens.

1.2 Werkwijze en bronnen

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag zijn in principe vele bronnen beschikbaar. Zoals gezegd zijn er reeds vele publicaties gewijd aan bepaalde aspecten van de centraal staande problematiek waarop voortgebouwd kan worden. Bovendien zijn er diverse databestanden die daarover gegevens bevatten (zoals het Tijdsbestedingsonderzoek, Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek en Culturele veranderingen). Hoewel deze bronnen in het rapport wel gebruikt zullen worden, hebben zij voor het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag beperkte waarde. Zo bevatten zij geen van alle informatie over alle aspecten die in dit onderzoek centraal staan en zelden over beide partners in een huishouden.

Het verzamelen van informatie bij beide partners biedt echter wel belangrijke voordelen. Allereerst wordt daarmee aangesloten bij het niveau waarop besluitvorming over arbeidsparticipatie en over verdeling van huishoudelijke en zorgtaken (waarschijnlijk) totstandkomen. Tegelijk biedt een onderzoek op huishoudensniveau meer mogelijkheden om de achtergronden van verschillen in arbeidsparticipatie en in taakverdelingen tussen partners

in kwantitatieve zin (Stoop en Oudhof 1990; Van der Lippe 1993) of in kwalitatieve zin te analyseren (Komter 1985; Van der Vinne 1998).

Aan onderzoek op huishoudensniveau zijn echter ook nadelen verbonden. De hogere belasting van deelname aan het onderzoek kan de primaire non-respons in de hand werken (Oudhof et al. 1988). Beide partners moeten immers mee willen werken. Bovendien is er een grotere kans op secundaire (item-) non-respons, aangezien het onbeantwoord laten van een vraag door een lid van het huishouden tegelijk de antwoorden van andere leden van dat huishouden onbruikbaar maakt, althans voor analyses op huishoudensniveau. Om het probleem van de non-respons zo goed mogelijk te ondervangen, werd besloten om voor het verzamelen van de gegevens gebruik te maken van een bestaand, representatief panel (GfK ScriptPanel).

Besloten werd om de onderzoekspopulatie te beperken tot al dan niet gehuwde paren in Nederland, van verschillend geslacht en waarbij minstens één partner ouder is dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar. De belangrijkste reden voor die leeftijdsbeperking is dat de arbeidsdeelname van ouderen, vooral die van oudere vrouwen, laag is. De problematiek van de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid en het combineren van verschillende taken komt daardoor in huishoudens met oudere partners minder voor. In het onderzoek dienden van beide leden van het paar gegevens te worden verkregen over de verdeling van het betaalde en onbetaalde werk, verschillende kenmerken van hun arbeidsmarktpositie en hun opvattingen over de taakverdeling, het gebruik van voorzieningen bij het combineren van arbeid en zorg, enzovoort. Daarbij diende voorkomen te worden dat de partners de vragenlijsten 'in goed onderling overleg' zouden invullen en zo elkaars beantwoording zouden beïnvloeden.

De totale vragenlijst — die identiek is voor de beide leden van een paar — is in twee delen gesplitst. In een schriftelijk deel kwamen vooral de meer feitelijke vragen aan bod en in het telefonische deel vooral vragen waarbij subjectieve oordelen gegeven moesten worden. Het uitvoeren van een *pilot-study* leerde dat deze tweeledige methode het gewenste resultaat oplevert (dat wil zeggen dat de partners tussentijds geen overleg pleegden¹).

In de periode april tot en met juni 1998 is door GfK Nederland het veldwerk verricht voor het onderzoek (hierna ook aangeduid met het acroniem TOP-onderzoek). Van de 1.450 aangeschreven adressen hebben uiteindelijk 1.007 paren (ofwel 2.014 personen) de schriftelijke vragenlijsten ingevuld (69,4% respons). Deze paren werden vervolgens benaderd voor de telefonische enquête, hetgeen 790 geslaagde en complete vragenlijsten opleverde, ofwel 78,5% van de 1.007 paren die ook het schriftelijke deel hadden beantwoord en 54,5% van de 1.450 oorspronkelijk aangeschreven adressen (zie voor een uitgebreide verantwoording GfK 1998).

Vergelijking van een aantal kenmerken van de respondenten met gegevens van paren die voldoen aan de steekproefselectie uit de GfK Minicensus leert dat bepaalde groepen ondervertegenwoordigd zijn in de steekproef. Met name jongeren (jonger dan 34 jaar) en paren waarvan beide partners betaald werk verrichten zijn ondervertegenwoordigd. Dit betekent dat de gegevens van dit onderzoek niet gegeneraliseerd kunnen worden naar de totale Nederlandse populatie die voldoet aan de criteria van de steekproefselectie.

Tenslotte dient nog vermeld te worden dat een groot deel van de vragenlijst ontwikkeld is onder auspiciën van The European Network on Policies and the Division of Unpaid and

Paid Work². Frinking en Willemsen van de Katholieke Universiteit Brabant (KUB) zijn de initiatiefnemers en coördinatoren van dit netwerk. In een aantal landen van de Europese Unie is een soortgelijke vragenlijst afgenomen. De resultaten hiervan zullen worden gepubliceerd door de KUB.

1.3 Opbouw van de rapportage

Centraal in dit rapport staat de arbeidsverdeling tussen partners. Om de relatie tussen deze arbeidsverdeling en de verschillende 'achtergrondkenmerken' te bestuderen worden paren ingedeeld in verschillende verdienertypen. Daarbij zal voortgebouwd worden op de indeling in verdienertypen die eerder door Hooghiemstra is geschetst (Hooghiemstra 1997b). Om de diversiteit onder paren wat betreft de arbeidsverdeling van beide partners beter tot haar recht te laten komen, worden de tweeverdieners verder onderverdeeld in anderhalfverdieners, half-om-half-verdieners en dubbelverdieners.

In hoofdstuk 2 van dit rapport wordt deze indeling in verdienertypen nader toegelicht en uitgewerkt. Daarbij worden tevens de ontwikkeling en huidige verdeling van paren in de verschillende verdienertypen beschreven. Op de algemene typering en beschrijving volgt een nadere beschouwing van de verdienertypen zoals die aangetroffen werden in het TOP-onderzoek. Overigens komt in dit hoofdstuk niet alleen de feitelijk gerealiseerde verdeling van de betaalde arbeid tussen de partners aan bod, maar ook de door hen gewenste arbeidsverdeling.

Hoewel de deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt de laatste decennia sterk is toegenomen, is dit maar beperkt vergezeld gegaan van een toename van de deelname van mannen aan de onbetaalde arbeid. In hoofdstuk 3 wordt gezien hoe de onbetaalde arbeid tussen partners uit de verschillende verdienertypen is verdeeld, waarbij rekening wordt gehouden met verschillen tussen verdienertype wat betreft enkele achtergrondfactoren. Tenslotte is er in dit hoofdstuk ook aandacht voor de percepties die vrouwen en mannen hebben ten aanzien van hun eigen aandeel en dat van hun partner in de uitvoering van diverse taken in het huishouden. Deze percepties worden gekoppeld aan de feitelijke verdeling, zodat een beeld van over- en onderschatting ontstaat.

Hoofdstuk 4 gaat nader in op het belang van verschillende arbeidsmarktkenmerken van de leden van een paar en het gerealiseerde verdienertype. Zoals in hoofdstuk 2 werd besproken, geven veel partners de voorkeur aan een andere verdeling van het betaalde werk.

Hoofdstuk 4 behelst een nadere verkenning van de invloed van de arbeidsmarkt daarop. In de eerste plaats is nagegaan in hoeverre verschillen in regelgeving tussen bedrijfspgroepen samen lijken te hangen met het realiseren van een bepaald verdienertype. Op basis van gegevens over de collectieve arbeidsovereenkomsten zijn bedrijfspgroepen geclusterd naar hun emancipatoire gehalte. Zo is gezien of er sprake is van samenhang tussen het emancipatoire gehalte van de bedrijfspgroep waarin de leden van een paar werkzaam zijn en het door hen gerealiseerde verdienertype. In de tweede plaats is aandacht besteed aan de kenmerken van de beroepen en functies die de leden van de verdienertypen beoefenen, met name het functieniveau en de positie in de werkkring. Het laatste verwijst naar het hebben van een vast of flexibel contract en het werken in loondienst of als zelfstandig ondernemer/meewerken in een eigen bedrijf.

Hoofdstuk 5 gaat nader in op de verschillende strategieën die partners zelf hanteren om betaalde en onbetaalde arbeid te combineren. De keuze voor een bepaalde arbeidsverdeling kan gevolgen hebben voor de behoefte aan en inzet van verschillende strategieën ten aanzien van de dagelijkse taken die verricht moeten worden. Tegelijkertijd kan een eventueel tekortschietend aanbod aan voorzieningen dat men daarbij zou willen benutten, belemmerend werken ten aanzien van het realiseren van een gelijkere arbeidsverdeling. In dit hoofdstuk passeren verschillende strategieën de revue. Eerst komt de zogenaamde uitbestedingsstrategie aan bod, zoals het gebruikmaken van kinderopvang of vormen van persoonlijke dienstverlening. Vervolgens wordt ingegaan op monetarisering van huishoudelijke arbeid: het gebruik van huishoudelijke apparatuur. Tenslotte komen regelingen die betrekking hebben op de tijdsordening aan bod, voorzover die gericht zijn op het vergemakkelijken van de combinatie van betaald en onbetaald werk (verlofregelingen, aanpassing van arbeidstijden en verruiming van winkeltijden).

Vervolgens komen in hoofdstuk 6 opvattingen aan de orde van partners over de verdeling van taken binnen het huishouden. De keuze voor een bepaalde verdeling van taken hangt immers niet alleen af van omstandigheden, maar ook van de houding van de beide leden van een paar ten aanzien van de deelname door hen beiden aan het betaalde en het onbetaalde werk. Het is echter bekend dat hoewel vrouwen en mannen in Nederland in sterke mate aanhangers zijn van een gelijke verdeling van betaald en onbetaald werk, dit zelden gepaard gaat met een gelijke verdeling in hun eigen leven. In hoofdstuk 6 wordt de samenhang tussen het door paren gerealiseerde verdienertype en de houding van beide partners ten aanzien van de taakverdeling nader onder de loep genomen.

In het afsluitende hoofdstuk (7) komen de verschillende lijnen uit de eerdere hoofdstukken samen. De centrale vraag van het rapport wordt daar langs twee wegen beantwoord. Allereerst volgt een beknopte recapitulatie van de belangrijkste bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken. Vervolgens levert een analyse waarin alle factoren tegelijkertijd worden opgenomen een meer integrale beschrijving van elk verdienertype op. Het hoofdstuk besluit met een reflectie op de bevindingen in het licht van het beleid. Daarbij zal speciale aandacht worden geschonken aan het combinatiescenario, dat al enige jaren als leidraad fungeert voor beleid op het gebied van de combinatie van arbeid en zorg.

Noten

- 1 Zie voor een verantwoording en uitkomsten van de pilot de Onderzoeksverantwoording 'Taakverdeling onder partners (TOP)' (GfK 1998).
- 2 Voor meer informatie zie de internetsite: http://cwis.kub.nl/~fsw_2/network/index2.htm

2 EEN DIFFERENTIATIE VAN VERDIENERSTYPEN

Saskia Keuzenkamp

2.1 Inleiding

Het aandeel van tweeverdieners onder (echt)paren is in de afgelopen decennia sterk toegenomen. In de literatuur worden verschillende cijfers over de omvang van deze categorie genoemd. Volgens sommigen is het aantal paren met één verdiener tegenwoordig vrijwel even groot als het aantal paren met twee verdieners. Zo constateerde het SCP dat in 1994 28% van de huishoudens tot het tweeverdienerstype behoort en 27% tot de eenverdieners (Hooghiemstra 1997b). Het CBS rapporteerde voor hetzelfde jaar een aandeel van 42% tweeverdieners en 22% eenverdieners onder alle huishoudens (Bos 1998).

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van het tweeverdienerschap nader bestudeerd. Allereerst wordt een vergelijking gemaakt tussen de verschillende methoden die gebruikt zijn om de ontwikkeling van het tweeverdienerschap in kaart te brengen en wordt nagegaan hoe momenteel de stand van zaken is wat betreft de verdeling in verdienertypen.

Vervolgens richt de aandacht zich op de steekproef waarover in dit rapport verslag wordt gedaan. Bezien wordt hoe de onderzochte paren verdeeld zijn over verschillende verdienertypen en wat hun achtergrondkenmerken zijn.

Afgaand op de trendcijfers valt aan te nemen dat de groei van het aandeel tweeverdieners-huishoudens nog niet ten einde is. Deze verwachting wordt nog versterkt door te kijken naar de wensen van partners ten aanzien van hun beider arbeidsdeelname. Paragraaf 2.4 bevat een beschrijving van de mate waarin de gerealiseerde taakverdeling overeenkomt met de taakverdeling zoals de respondenten die (zouden) wensen.

2.2 Opkomst van het tweeverdienerschap

Hoewel de methoden van SCP en CBS om de ontwikkeling van het tweeverdienerschap in kaart te brengen dezelfde trend zichtbaar maken, is de omvang van de categorie 'tweeverdieners' volgens het SCP kleiner dan volgens het CBS. Dat verschil is grotendeels verklaarbaar door het gebruik van een andere definitie. In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van het tweeverdienerschap volgens de beide methoden geschetst en worden de uitkomsten met elkaar vergeleken.

2.2.1 Definiëring van verdienertypen op basis van arbeidsdeelname

In de *Sociale atlas van de vrouw, deel 4* presenteerde het SCP een typologie van verdienertypen en schetste het hun ontwikkeling in de afgelopen jaren (Hooghiemstra 1997b). De omvang van de deelname aan betaalde arbeid door beide partners vormt het uitgangspunt bij de ontwikkeling van die typologie. Daarbij worden ten eerste alleen werkenden tot de verdieners gerekend, ongeacht het aantal uren dat men werkt; uitkeringsgerechtigden worden als geenverdiener opgevat. Vervolgens is onderscheid gemaakt tussen eenverdieners (één partner werkt en de ander niet) en tweeverdieners (beide partners werken). De categorie 'tweeverdieners' is daarbij onderverdeeld in dubbelverdieners (beide partners werken voltijds), anderhalfverdieners (één partner werkt voltijds en de ander heeft een deeltijdbaan) en half-om-halfverdieners (beiden hebben een deeltijdbaan).¹

Tabel 2.1 bevat een overzicht van de ontwikkeling van de verschillende verdienertypen op basis van deze definitie. Hieruit valt af te lezen dat wanneer alle (hetero)paren in

beschouwing worden genomen, het aandeel van de tweeverdieners tussen 1986 en 1998 van een minderheid is veranderd in de meerderheid. Behoorde in 1986 nog 30% tot de tweeverdieners, in 1994 evenaarde hun aandeel dat van de eenverdieners en in 1998 vormen tweeverdieners de meerderheid onder de paren (56%). 1994 valt dus als omslagpunt aan te merken. De groei van het aantal tweeverdieners ging vooral ten koste van de eenverdieners en de laatste jaren eveneens ten koste van de geenverdieners. Het aandeel paren met één verdienster is afgenomen van 53% in 1986 tot 34% in 1998.

Tabel 2.1 Het aandeel van eenverdieners en tweeverdieners onder paren,^a naar hun arbeidsdeelname, 1986-1998 (in procenten)

	1986	1990	1994	1998	1986	1990	1994	1998
eenverdieners	53	49	42	34	<i>eenverdieners</i>			
man heeft baan	50	46	36	30	94	94	86	88
vrouw heeft baan	3	3	6	4	6	6	14	12
					100%	100%	100%	100%
tweeverdieners	30	37	43	56	<i>tweeverdieners</i>			
anderhalfverdieners met:								
- man in voltijd baan	16	21	26	36	53	57	60	64
- vrouw in voltijd baan	1	1	1	1	3	3	2	2
half-om-halfverdieners	1	2	2	4	3	5	5	7
dubbelverdieners	11	13	14	14	37	35	33	25
					100%	100%	100%	100%
geenverdieners	16	15	15	10				
totaal	100%	100%	100%	100%				

a Heteroparen waarvan beide partners 15 tot 65 jaar zijn.

Bron: CBS (WBO'85/'86-'98) gewogen resultaten; SCP-bewerking

In de periode tussen 1986 en 1998 heeft zich niet alleen een verschuiving voorgedaan van een- naar tweeverdieners, ook binnen de categorie 'eenverdieners' en, vooral, de categorie 'tweeverdieners' zijn er verschuivingen opgetreden. In de tabel is de ontwikkeling van de verdienertypen onder paren verder uiteengelegd.

De grootste categorie onder de tweeverdieners bestaat uit anderhalfverdieners van wie de man voltijds werkt en de vrouw in deeltijd. Dit verdienertype is in de afgelopen jaren het sterkst in omvang toegenomen. Twee derde van de huishoudens waarin man en vrouw beiden werken behoort in 1998 tot het anderhalfverdienertype (in 1986 was dit nog iets meer dan de helft). Het aandeel van de huishoudens waarbinnen man en vrouw beiden voltijds werken, de dubbelverdieners, bedraagt in 1998 14% van alle paren en een kwart van de paren met twee verdieners. Onder alle paren neemt het dubbelverdienerschap dus nauwelijks toe en binnen de categorie 'tweeverdieners' slinkt hun aandeel: in 1986 was nog meer dan twee derde van hen een dubbelverdienershuishouden, in 1998 gaat het om een kwart van alle tweeverdieners.

Het aandeel van de half-om-halfverdieners was en blijft klein, hoewel er wel enige groei bij deze categorie zichtbaar is. De omvang van de categorie 'anderhalfverdieners' met een voltijds werkende vrouw blijft constant.

Bij de eenverdieners deed zich begin jaren negentig een groei voor van het aandeel paren waarvan alleen de vrouw betaald werk verricht; in 1986 ging het om 6% van alle een-

verdieners, in 1994 om 14%. Deze groei lijkt echter niet verder door te zetten. Van alle eenverdienersparen had in 1998 12% een vrouwelijke kostwinner.

2.2.2 Definiëring van verdierstypen op basis van inkomen

Het CBS rapporteert jaarlijks in de Sociaal-economische maandstatistiek over de ontwikkeling van het aandeel tweeverdieners onder huishoudens. De basis daarvoor is het Inkomenspanelonderzoek (IPO), dat informatie bevat over inkomens van huishoudens en personen. Huishoudens worden als tweeverdiener aangemerkt wanneer beide partners van een (echt)paar² een inkomen³ hebben en als eenverdiener wanneer dat slechts voor één van beide geldt. Tabel 2.2 biedt een overzicht van de ontwikkeling van het aantal een- en tweeverdieners in de afgelopen decennia op basis van het IPO. In de tabel zijn ook de huishoudens bezien waarin geen paar aanwezig is (dit zijn vooral alleenstaanden en eenoudergezinnen).

Tabel 2.2 Een- en tweeverdieners en overige huishoudens,^a naar inkomen, 1977-1998 (in procenten)

	een- verdieners	twee- verdieners	overige huishoudens	totaal x 1.000 (n)
1977	51	27	21	(3.747)
1985	38	31	31	(4.420)
1990	28	36	36	(4.886)
1995	21	42	36	(5.175)
1998 (voorlopig)	17	45	37	(5.344)

a Huishoudens met meestverdienende jonger dan 65 jaar.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek); Bottema (1999); CBS (2000)

De verhouding tussen het aandeel eenverdieners en tweeverdieners onder de huishoudens is in twintig jaar meer dan omgedraaid. In 1977 behoorden bijna twee keer zoveel huishoudens tot de categorie 'eenverdieners' (51%) als tot de tweeverdieners (27%), terwijl in 1998 tweeëneenhalf keer zoveel huishoudens twee verdieners kenden als er huishoudens met één verdiener waren (respectievelijk 45% en 18%). Opvallend is ook de groei van de categorie 'overige huishoudens', die vooral valt toe te schrijven aan de groei van het aantal alleenstaanden.

Tabel 2.3 richt vervolgens de blik uitsluitend op de paren. Te lezen valt dat in 1998 ruim een kwart van de paren één verdiener kent en bijna driekwart twee verdieners.

Tabel 2.3 Een- en tweeverdienershuishoudens onder paren,^a naar inkomen, 1977-1998 (huishoudens x 1.000 en in procenten)

	eenverdieners		tweeverdieners		totaal x 1.000(n)
	abs (x 1.000)	%	abs (x 1.000)	%	
1977	1.922	65	1.024	35	(2.946)
1985	1.698	55	1.376	45	(3.074)
1990	1.370	44	1.770	56	(3.140)
1995	1.097	33	2.179	67	(3.276)
1998 (voorlopig)	926	28	2.420	72	(3.346)

a Huishoudens met meestverdienende jonger dan 65 jaar.

Bron: CBS (Inkomenspanelonderzoek); Bottema (1999); CBS (2000)

Vergeleken met de weergave van de ontwikkeling van verschillende verdienertypen in de vorige paragraaf valt op dat weliswaar de trend hetzelfde is — er komen meer tweeverdieners, en minder eenverdieners — maar het aandeel van de tweeverdieners in deze definitie beduidend hoger is. Volgens de cijfers van het CBS behoort bijna driekwart van de paren tegenwoordig tot de tweeverdieners, terwijl het volgens het SCP om iets meer dan de helft gaat (56%).

De belangrijkste verklaring voor deze verschillen is gelegen in de wijze waarop huishoudens in verschillende typen worden ingedeeld. Bij de definitie die het SCP hanteert in de Sociale atlas van de vrouw vormt het verrichten van betaalde arbeid het uitgangspunt, bij het CBS het hebben van een inkomen (zie noot 3). Dit betekent bijvoorbeeld dat een huishouden waarvan de ene partner inkomen heeft uit arbeid en de andere partner een uitkering, bij het SCP onder de eenverdieners valt en bij het CBS onder de tweeverdieners. Wanneer nu op basis van het IPO de verdienertypen worden weergegeven door alleen inkomen uit arbeid mee te tellen, is het aandeel van de tweeverdieners aanzienlijk lager, namelijk in 1998 58% (zie tabel 2.4) in plaats van de 72% uit tabel 2.3. Het aandeel van de eenverdieners is hoger (32% in plaats van 28%); 10% van de paren heeft geen inkomen uit arbeid. Omdat het Inkomenspanelonderzoek geen informatie bevat over het aantal gewerkte uren, is het schetsen van een vergelijkbare indeling in verdienertypen zoals die in de vorige paragraaf is gepresenteerd niet mogelijk.

Tabel 2.4 Een- en tweeverdienershuishoudens,^a naar inkomen uit arbeid,^b 1977-1998 (in procenten)

	1977	1985	1994	1998
eenverdieners				
man	60	48	33	27
vrouw	3	5	7	5
tweeverdieners				
man meestverdiener	26	31	42	50
vrouw meestverdiener	2	3	5	8
geenverdieners	8	14	13	10
	100%	100%	100%	100%

a Paren met hoofdkostwinner jonger dan 65 jaar.

b Het grootste inkomensbestanddeel van het jaarinkomen bestaat uit loon en/of winst uit onderneming.

Bron: CBS verstreckte gegevens (SCP-bewerking)

Wanneer aldus de ontwikkeling van het tweeverdienerschap op basis van inkomen wordt beperkt tot alleen inkomen uit arbeid, resulteert een beeld dat sterk overeenkomt met de bevindingen van het SCP zoals die in de vorige paragraaf zijn gepresenteerd. In de afgelopen decennia is het aandeel van de eenverdieners afgenomen van krap twee derde van de paren tot eenderde. Het aandeel van de tweeverdieners daarentegen is gegroeid van krap eenderde tot meer dan de helft (55%). De geringe verschillen tussen de tabellen 2.1 en 2.4 kunnen worden toegeschreven aan de verschillende aard van de gebruikte bronnen.⁴

2.3 Verdienertypen in dit rapport

Omdat in dit onderzoek naar de verschillende verdienertypen de verdeling van betaalde arbeid tussen de partners centraal staat, wordt in dit rapport te werk gegaan in lijn met de definiëring zoals die is voorgesteld in de Sociale atlas van de vrouw. Daarbij is immers een verdere differentiatie tussen paren mogelijk op basis van de omvang van de arbeidsdeelname van de partners. Het lijkt echter zinvol om een nadere verfijning in de typologie aan te brengen. De categorie 'tweeverdieners' bestaat inmiddels voor bijna twee derde uit anderhalfverdieners en daarbinnen is er nogal wat differentiatie tussen de paren. De arbeidsduur van de 'halve verdieners' uit het paar kan immers variëren tussen een relatief kleine baan van bijvoorbeeld 8 à 12 uur per week tot een substantiële deeltijdbaan van 32 uur per week. Om deze differentiatie enigszins tot zijn recht te laten komen is besloten deze categorie verder onder te verdelen in kleine- en grote-anderhalfverdieners. De paren waarvan één van de partners een relatief kleine baan heeft (minder dan 12 uur per week) zijn hier onderscheiden van paren waarin één van de partners een deeltijdbaan heeft van minimaal 12 en maximaal 32 uur per week. De eerste categorie wordt aangeduid met de term 'kleine-anderhalfverdieners', de tweede met de term 'grote-anderhalfverdieners'. Een voltijdwerker is in deze typologie iemand die tenminste 33 uur per week werkt.

Tabel 2.5 biedt een overzicht van de verdeling van paren over de verschillende verdienertypen. De eerste kolom bevat de verdeling zoals die resulteert op basis van het ook in paragraaf 2.2.1 gebruikte Woningbehoefteonderzoek (WBO), dat een representatief beeld biedt van (hetero)paren in Nederland waarvan beide partners jonger dan 65 jaar zijn. Kijkend naar de tweeverdienersparen valt uit de tabel te lezen dat iets minder dan de helft daarvan in 1998 tot het grote-anderhalfverdienerstype behoort. Ruim een kwart van de tweeverdieners behoort tot de dubbelverdieners en een van de zeven tweeverdienersparen tot het kleine-anderhalfverdienerstype.

Tabel 2.5 Verdienertypen bij paren, 1998 (in procenten)

	Woningbehoefteonderzoek		steekproef TOP-project	
	beide partners < 65 jaar ^a	tenminste één partner ≥ 20 en < 50 jaar	%	(n)
eenverdieners (één partner werkt, ander niet)	34	32	41	(402)
man kostwinner	30	29	39	(381)
vrouw kostwinner	4	3	2	(21)
tweeverdieners (beide partners werken)	56	65	57	(560)
anderhalfverdieners waarbij vrouw ≥ 33 uur werkt en man ≤ 32 uur)	1	1	1	(6)
kleine-anderhalfverdieners (man werkt voltijds, vrouw ≥ 11 uur)	8	8	12	(115)
grote-anderhalfverdieners (man werkt voltijds, vrouw ≥ 12 en ≥ 32 uur)	29	33	32	(319)
half-om-halfverdieners (beide partners werken ≥ 32 uur)	3	4	3	(34)
dubbelverdieners (beide partners werken ≥ 33 uur)	15	18	9	(86)
geenverdieners	10	4	3	(27)
totaal	100%	100%	100%	(989)

a De verdeling van de tweeverdieners over de verschillende typen komt niet volledig overeen met de verdeling uit tabel 2.1, omdat daar een enigszins afwijkende urengrens voor voltijd- en deeltijdwerk is gehanteerd (zie ook voetnoot 1).

Bron: CBS (WBO'98); SCP (TOP'98) SCP-bewerking

De eerste en tweede getallenkolommen bevatten een selectie van paren. Aangezien in het onderzoek waarvan in dit rapport verslag wordt gedaan alleen paren zijn betrokken waarvan tenminste een van de partners ouder is dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar, wordt in de tabel ook het beeld gepresenteerd hoe deze categorie in Nederland verdeeld is over de verdienertypen (derde en vierde getallenkolom). De laatste kolommen hebben betrekking op de steekproef van paren die mee hebben gewerkt aan het onderzoek waarvan dit rapport verslag doet.

Onder de Nederlandse paren waarvan tenminste één partner ouder dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar is, behoort twee derde tot de tweeverdieners en de helft daarvan tot het grote-anderhalfverdienerstype. Eenderde van de paren behoort tot de eenverdieners en bij 4% van de paren heeft geen van beide partners een betaalde baan.

De steekproef uit het specifieke onderzoek naar de taakverdeling tussen partners wijkt enigszins af van dit algemene beeld. De eenverdieners zijn relatief oververtegenwoordigd en de tweeverdieners zijn ondervertegenwoordigd. Van de tweeverdieners hebben bovendien relatief weinig dubbelverdieners aan het onderzoek meegewerkt en relatief veel kleine-anderhalfverdieners.

Daar waar in het vervolg van dit rapport gebruik wordt gemaakt van de gegevens uit de TOP-populatie zullen niet alle verdienertypen gezien worden, aangezien de geringe aantallen in enkele gevallen verdere analyses niet toelaten. De eenverdieners van wie de vrouw met arbeid de kost verdient, blijven buiten beschouwing. De term 'eenverdieners' duidt in het vervolg dus uitsluitend op paren met een mannelijke kostwinner. Ook de anderhalfverdieners van wie de vrouw voltijds werkt en de man in deeltijd, de half-om-halfverdieners en de geenverdieners komen in de analyses op het TOP-bestand verder niet meer aan de orde. Dit betekent dat de onderzoekspopulatie van dit rapport uit 901 paren bestaat.

Ter afsluiting van deze paragraaf wordt nog gezien in hoeverre de verdienertypen van elkaar verschillen op grond van een aantal achtergrondkenmerken. Uit de Sociale atlas van de vrouw is immers bekend dat de verdienertypen niet in alle categorieën van de bevolking evenveel voorkomen. Vooral leeftijd, opleidingsniveau van de vrouw en de gezinsfase blijken een rol te spelen bij de kans om tot een bepaald verdienertype te behoren. Tabel 2.6 biedt een overzicht van de verdeling van de verschillende verdienertypen uit het TOP-onderzoek op grond van deze achtergrondkenmerken.

Uit de tabel blijkt dat de dubbelverdieners duidelijk afwijken op grond van de verschillende kenmerken die in ogenschouw zijn genomen. Vergeleken met de andere typen zijn de vrouwen van dit type relatief jong en relatief hoog opgeleid. Driekwart van deze paren heeft (nog) geen kinderen jonger dan 18 jaar. De achtergrondkenmerken van de andere drie verdienertypen lopen over het algemeen genomen niet veel uiteen, waarbij overigens de eenverdieners en de kleine-anderhalfverdieners nog het meest op elkaar lijken. Het duidelijkste verschil tussen de drie typen geldt het opleidingsniveau van de vrouw: bij de eenverdieners is dat het laagst en bij de grote-anderhalfverdieners het hoogst. Bij de grote-anderhalfverdieners zijn verder de vrouwen vergeleken met de andere typen wat ouder; zij hebben bovendien relatief vaak al kinderen in de tienerleeftijd.

Tabel 2.6 Verdienertypen, naar leeftijd vrouw, gezinsfase en opleidingsniveau vrouw, 1998 (in procenten)

	een- verdieners	kleine- anderhalf- verdieners	grote- anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners	totaal
leeftijd vrouw					
22-29 jaar	6	6	6	26	8
30-34 jaar	17	24	15	17	17
35-39 jaar	29	29	24	16	26
40-44 jaar	24	23	26	20	24
45-49 jaar	20	17	28	17	22
50-63 jaar	4	2	1	4	3
	100%	100%	100%	100%	100% (n = 901)
gezinsfase					
geen kind, vrouw < 40 jaar	3	3	8	45	9
geen kind, vrouw ≥ 40 jaar	22	15	22	29	22
jongste kind 0-3 jaar	18	19	14	5	15
jongste kind 4-5 jaar	11	12	7	-	9
jongste kind 6-11 jaar	28	36	24	9	26
jongste kind 12-15 jaar	15	11	18	7	15
jongste kind 16-17 jaar	3	4	7	5	5
	100%	100%	100%	100%	100% (n = 899)
opleidingsniveau vrouw					
laag	52	48	27	19	40
midden	38	43	54	45	45
hoog	11	9	19	36	16
	100%	100%	100%	100%	100% (n = 896)

Bron: SCP (TOP98)

2.4 Feitelijke en gewenste verdeling van betaalde arbeid

Hoewel nog altijd eenderde van de (hetero)paren in Nederland tot de eenverdieners behoort, is uit de voorgaande paragrafen duidelijk geworden dat het traditionele kostwinnerstype zijn dominante positie in de Nederlandse samenleving heeft verloren. Het aandeel van tweeverdieners onder de paren is de laatste decennia sterk toegenomen en te verwachten valt dat deze ontwikkeling voorlopig nog wel door zal zetten. De arbeidsparticipatie van vrouwen neemt nog altijd toe, steeds meer vrouwen blijven werken wanneer zij kleine kinderen hebben, en ook het opleidingsniveau van vrouwen (en mannen) stijgt nog altijd, hetgeen van invloed is op de arbeidsparticipatie van vrouwen.

De mate waarin Nederland steeds meer toe zal groeien naar een tweeverdienerssamenleving hangt af van allerlei factoren, waarvan de wens van partners om een gelijkere taakverdeling te realiseren een belangrijke is. Uit onderzoek is bekend dat veel paren niet de arbeidsverdeling realiseren die zij verkiezen (Tijdens et al. 1994; De Jong en De Olde 1994; Kunnen et al. 1997; Niphuis-Nell en De Beer 1997; Bekkering en Jansweijer 1998). De gewenste verdeling van betaalde arbeid tussen de partners is meestal gelijkmatiger dan de feitelijk gerealiseerde. Daarbij is het overigens zelden zo dat paren, en dan vooral paren met kinderen, de voorkeur geven aan een symmetrische taakverdeling. Gemiddeld gesproken willen vrouwen grotere banen dan zij nu hebben en mannen kleinere.

2.4.1 Veel ontevredenheid over de gerealiseerde situatie

De discrepantie tussen de feitelijke en de gewenste arbeidsduur van vrouwen en mannen uit de verschillende verdienertypen in de Nederlandse bevolking komt duidelijk naar voren in de gegevens van het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO), waarover ook al eerder is gepubliceerd (Niphuis-Nell en De Beer 1997; Bekkering en Jansweijer 1998). In de tabellen 2.7 en 2.8 is aan de hand van de meest recente verzamelde gegevens weergegeven wat de gewenste arbeidsduur is van mannen en vrouwen uit de verschillende verdienertypen. Daarbij is een percentage vet gedrukt wanneer de gewenste arbeidsduur overeenkomt met de feitelijk gerealiseerde. Zo valt bijvoorbeeld te lezen dat bij 66% van de mannen die deel uitmaken van een alleenverdienershuishouden de door hen gewenste arbeidsduur overeenkomt met de feitelijke (tabel 2.7). Bij de vrouwen van dit type is de groep waarvoor dat geldt ongeveer gelijk, namelijk 67% (tabel 2.8).

Tabel 2.7 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur^a van mannen die deel uitmaken van een paar,^b naar verdienertype,^c 1999 (in procenten)

	door man gewenste arbeidsduur				totaal	% van de rij in het totaal
	0 uur	1-11 uur	12-32 uur	33 uur of meer		
alleenverdieners (man met baan)	-	1	32	66	100	32
alleenverdieners (vrouw met baan) ^d	48	10	21	21	100	4
anderhalfverdieners (vrouw voltijdbaan, man deeltijdbaan)	-	9	69	22	100	2
anderhalfverdieners (vrouw kleine deeltijdbaan, man voltijdbaan)	-	1	26	73	100	7
anderhalfverdieners (vrouw grote deeltijdbaan, man voltijdbaan)	-	-	40	60	100	28
half-om-halfverdieners	-	2	76	23	100	3
dubbelverdieners	-	-	36	63	100	15
geenverdieners	76	2	7	16	100	10
totaal (n = 2.962)	10	1	33	55	100	100

a De vraag luidde: 'Stel dat u geheel vrij zou zijn zelf te kiezen hoeveel uren u wilt werken, wat is in dat geval uw ideale arbeidsstijd per week (gaat u er daarbij wel van uit dat het uurloon hetzelfde blijft en uw eventuele gezinsleden niet meer of minder gaan werken).'

b Heteroparen die al of niet gehuwd samenwonen, exclusief degenen met VUT, AOW en/of pensioen.

c De cellen waarvan de gerealiseerde arbeidsduur overeenkomt met de gewenste arbeidsduur zijn vet gedrukt.

d Anders dan bij de mannelijke alleenverdieners werkt maar een beperkt deel van de vrouwelijke alleenverdieners voltijds (35% vgl. met 95% bij de mannen); ruim de helft van de vrouwelijke alleenverdieners werkt in een grote en 10% in een kleine deeltijdbaan.

Bron: SCP (AVO'99)

Tabel 2.8 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur^a van vrouwen die deel uitmaken van een paar,^b naar verdienertype,^c 1999 (in procenten)

	door vrouw gewenste arbeidsduur				totaal	% van de rij in het totaal
	0 uur	1-11 uur	12-32 uur	33 uur of meer		
alleenverdieners (man met baan)	67	11	21	1	100	31
alleenverdieners (vrouw met baan) ^d	-	7	76	18	100	5
anderhalfverdieners (vrouw voltijdbaan / man deeltijdbaan)	-	-	70	30	100	2
anderhalfverdieners (vrouw kleine deeltijdbaan, man voltijdbaan)	2	47	49	3	100	6
anderhalfverdieners (vrouw grote deeltijdbaan, man voltijdbaan)	-	2	96	2	100	28
half-om-half-verdieners	-	10	90	-	100	3
dubbelverdieners	-	1	69	30	100	15
geenverdieners	83	5	11	1	100	11
totaal (n = 2.981)	30	8	55	7	100	100

a De vraag luidde: 'Stel dat u geheel vrij zou zijn zelf te kiezen hoeveel uren u wilt werken, wat is in dat geval uw ideale arbeidstijd per week (gaat u er daarbij wel van uit dat het uurloon hetzelfde blijft en uw eventuele gezinsleden niet meer of minder gaan werken).'

b Heteroparen die al of niet gehuwd samenwonen, exclusief degenen met VUT, AOW en/of pensioen.

c De cellen waarvan de gerealiseerde arbeidsduur overeenkomt met de gewenste arbeidsduur zijn vet gedrukt.

d Anders dan bij de mannelijke alleenverdieners werkt maar een beperkt deel van de vrouwelijke alleenverdieners voltijds (35% vgl. met 95% bij de mannen); ruim de helft van de vrouwelijke alleenverdieners werkt in een grote en 10% in een kleine deeltijdbaan.

Bron: SCP (AVO'99)

Bij vergelijking van de twee tabellen valt allereerst af te lezen dat bij de mannen de gewenste en de gerealiseerde taakverdeling wat vaker overeenkomen dan bij vrouwen. Bij grofweg twee derde à driekwart van de mannen uit de verschillende verdienertypen is dat het geval. Bij vrouwen is het beeld meer divers. In vier verdienertypen is de door de vrouw gewenste arbeidsduur meestal gelijk aan de feitelijk gerealiseerde. 67% van de niet-werkende vrouwen uit het traditionele kostwinnerstype wil ook geen betaalde arbeid verrichten. 83% van de vrouwen van het geenverdienertype heeft die voorkeur. Bij de grote-anderhalfverdieners wenst 96% van de vrouwen de (ook door hen gerealiseerde) grote deeltijdbaan en onder de half-om-halfverdieners tenslotte zijn alle vrouwen tevreden met de feitelijke verdeling. Bij de overige verdienertypen wijkt de door de vrouw gewenste arbeidstijd echter vaak af van de feitelijk gerealiseerde. In verdienertypen waar de vrouw voltijds werkt verkiezen de meeste vrouwen een grote deeltijdbaan en ook de helft van de anderhalfverdieners van wie de vrouw een kleine deeltijdbaan heeft prefereert een grote deeltijdbaan.

Wanneer nu de wensen van de partners ten aanzien van de arbeidsduur per verdienertype worden gezien, valt op dat de meeste tevredenheid over de taakverdeling bestaat bij de vrouwen en mannen van het half-om-halfverdienertype, gevolgd door het geenverdienertype en de vrouwen en mannen van het grote-anderhalfverdienertype. Ook blijkt dat de traditionele kostwinnersparen wat tevredener zijn dan de kleine-anderhalfverdieners. Dit komt vooral doordat de vrouwen van dit laatste type vaak een grote deeltijdbaan verkiezen. De relatief geringe tevredenheid bij de overige typen (anderhalfverdieners met een vrouwelijke hoofdkostwinner, paren met een vrouw als enige verdieners en de dubbelverdieners) vloeit vooral voort uit het feit dat de vrouwen in die typen veelal minder willen werken.

Hoewel de mannen zoals gezegd in de meeste gevallen wel tevreden zijn met hun arbeidstijd, valt op dat ongeveer eenderde van hen de voorkeur geeft aan een grote deeltijdbaan; dat geldt voor de traditionele kostwinners, de kleine en grote-anderhalfverdieners en de dubbelverdieners. Daar staat echter tegenover dat van de typen waarvan de man werkzaam is in een grote deeltijdbaan ongeveer een vijfde van de mannen liever voltijds wil werken.⁵

In de hier gebruikte vraagstelling werd overigens niet gevraagd om rekening te houden met de mogelijkheid dat ook de partner zijn of haar werkweek zou aanpassen. De resultaten van onderzoek waarin dat wel is gedaan wijzen echter in dezelfde richting, waarbij opvalt dat de discrepantie tussen de feitelijke en gewenste wekelijkse arbeidsduur groter is wanneer de gewenste duur wordt vastgesteld in samenspraak met de partner (Kunnen et al. 1997). In 1999 is eveneens in het AVO een dergelijke vraag opgenomen. De resultaten daaruit leiden tot dezelfde conclusie (zie tabellen in bijlage A).

Ook aan de respondenten in het TOP-project is gevraagd naar de gewenste arbeidparticipatie. Niet alleen is gevraagd naar de gewenste arbeidsduur van de respondent zelf, maar ook naar de gewenste verdeling van betaalde arbeid tussen de partners. Aangezien deze vraag aan beide partners is gesteld, is het mogelijk om na te gaan hoe het beeld eruitziet voor de individuele vrouwen en mannen uit de verschillende verdienertypen en om de gegevens op paarniveau te bestuderen. Uit de voorafgaande beschrijving zou immers de indruk kunnen ontstaan dat de consensus binnen bepaalde verdienertypen groter is. Op basis van de gegevens uit het TOP-project wordt gezien in hoeverre dat inderdaad het geval is. Hierna wordt eerst voor de respondenten van de verdienertypen afzonderlijk gezien hoe zij het liefst de betaalde arbeid met de partner zouden willen verdelen. Daarna richt de blik zich op de mate van consensus binnen de paren.

Tabel 2.9 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur^a van mannen en vrouwen die deel uitmaken van een paar,^b naar verdienertype,^c 1998 (in procenten)

	door respondent gewenste verdeling van betaalde arbeid						totaal
	zelf voltijd, partner geen baan	zelf geen baan, partner voltijd	zelf voltijd, partner max. 32 uur p/w	zelf max. 32 uur p/w, partner voltijd	beiden max. 32 uur per week	beiden voltijdbaan	
mannen							
alleenverdieners (man)	46	2	19	1	29	4	100
kleine-anderhalfverdieners	19	2	32	3	38	6	100
grote-anderhalfverdieners	7	1	48	1	37	6	100
dubbelverdieners	-	2	26	1	50	21	100
totaal	24	2	32	1	35	7	100
vrouwen							
alleenverdieners (man)	1	55	1	20	23	2	100
klein- anderhalfverdieners	-	19	6	35	37	3	100
grote-anderhalfverdieners	-	7	1	45	44	2	100
dubbelverdieners	-	1	6	26	47	21	100
totaal	1	28	2	31	34	4	100

a De vraag luidde: 'Stel dat u en uw partner allebei een baan konden krijgen die paste bij uw opleiding en ervaring en waarbinnen u zelf kon bepalen hoeveel uur u kon werken. Hoe zou u dan het liefste de betaalde arbeid met uw partner willen verdelen?'

b Mannen die deel uitmaken van een paar waarbij tenminste een van de partners ouder is dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar.

c Wanneer de gewenste arbeidsverdeling overeenkomt met de feitelijk gerealiseerde, is het percentage vetgedrukt.

Bron: SCP (TOP'98)

Met de gegevens uit het AVO (tabellen 2.7 en 2.8) nog in gedachten valt in tabel 2.9 op dat de respondenten uit het TOP-project minder tevreden zijn over de feitelijk door hen gerealiseerde arbeidsduur dan de respondenten uit het AVO. De gegevens zijn echter niet zonder meer te vergelijken, aangezien de vraagstelling niet hetzelfde was en de tabel van het AVO betrekking heeft op een bredere leeftijdscategorie.

Wanneer de blik nu uitsluitend gericht wordt op tabel 2.9, blijkt allereerst dat de tevredenheid over de gerealiseerde taakverdeling niet overweldigend is. Slechts in één geval (de vrouwen van het alleenverdienerstype) is meer dan de helft van de respondenten tevreden, in de meeste andere gevallen is eenderde tot minder dan de helft tevreden. Bij de dubbelverdieners ligt de tevredenheid het laagst. Slechts één op de vijf vrouwen en mannen uit dit type vindt de gerealiseerde arbeidsduur gewenst, de helft geeft de voorkeur aan een situatie waarin beide partners maximaal 32 uur per week werken. Ook meer in het algemeen gesproken valt op dat een dergelijke situatie onder veel respondenten uit de verschillende verdienertypen de voorkeur geniet. Evenals uit eerdere onderzoeken bleek, is er een aanzienlijke groep mannen die er de voorkeur aan geeft om minder uren betaald werk te verrichten.

Bij vergelijking van de verdienertypen valt verder op dat de tevredenheid onder de alleenverdieners het grootst is. Overigens geldt dat voor de vrouwen wat meer dan voor de mannen. Tegelijkertijd is er echter een groot aantal vrouwen en mannen dat liever zou zien dat ook de vrouw betaald werk verricht. De grote-anderhalfverdieners zijn wat vaker tevreden dan de kleine-anderhalfverdieners. Bij de kleine-anderhalfverdieners valt nog op dat één op de vijf vrouwen uit dit type de voorkeur geeft aan een traditionele taakverdeling waarin zij zelf geen betaald werk verricht.

2.4.2 Consensus en dissensus binnen verdienertypen

Hoe ziet de situatie er nu uit wanneer de bevindingen op paarniveau worden geanalyseerd? Is de consensus binnen paren uit de verschillende verdienertypen even groot? Daarbij kan overigens consensus bestaan in de zin dat beiden de gerealiseerde taakverdeling ook de meest wenselijke achten, maar ook kunnen de partners eensgezind zijn in hun voorkeur voor een ander dan het gerealiseerde type.

Uit tabel 2.10 blijkt allereerst dat de tevredenheid met de gerealiseerde situatie op paarniveau het grootst is bij de alleenverdieners en bij de grote-anderhalfverdieners. Bij 38% van de paren die tot het alleenverdienerstype behoren zijn de man en de vrouw het erover eens dat dit de meest gewenste situatie is. 37% van de paren is eensgezind van mening dat deze situatie niet hun voorkeur geniet en bij een kwart van de paren bestaat verschil van mening tussen de partners: een van beiden vindt het alleenverdienerstype te prefereren terwijl de ander een afwijkende voorkeur heeft. Overigens valt op dat de vrouwen uit dit type vaker dan hun mannelijke partners de voorkeur geven aan deze verdeling. Bij de paren van het grote-anderhalfverdienerstype is de situatie min of meer hetzelfde als bij de alleenverdieners, zij het dat het aandeel paren waarvan beide partners aan een ander type de voorkeur geven dan het anderhalfverdienerstype, onder hen wat groter is (39%).

Tabel 2.10 Meningen van partners over het feitelijk door hen gerealiseerde verdienertype, 1998 (in procenten)

	meningen van partners over gerealiseerde verdienertype				totaal
	voorkeur van beide partners	door de vrouw gewenst	beiden	hebben	
			door de man gewenst	een andere voorkeur	
alleenverdieners	38	17	8	37	100
kleine-anderhalfverdieners	14 ^a	22 ^a	18 ^a	46 ^a	100
grote-anderhalfverdieners	33 ^a	12 ^a	16 ^a	39 ^a	100
dubbelverdieners	14	7	7	72	100

a Bij de mening over het gerealiseerde verdienertype kon overigens geen onderscheid gemaakt worden tussen de kleine en de grote-anderhalfverdieners. Het betreft hier dus een voorkeur voor het anderhalfverdienertype in het algemeen.

Bron: SCP (TOP'98)

Bij de kleine-anderhalfverdieners en de dubbelverdieners zijn er slechts weinig paren (14%) waarvan de man en vrouw alle twee de voorkeur geven aan het door hen gerealiseerde verdienertype. Bij bijna driekwart van de dubbelverdienersparen geven beide partners de voorkeur aan een ander type. Van 40% van de kleine-anderhalfverdieners is er nog altijd een van de leden van het paar die het gerealiseerde type ook het meest wenselijke vindt.

Al met al is het beeld dus weinig rooskleurig. Er zijn maar weinig paren die een taakverdeling weten te realiseren die hun beider voorkeur geniet. Zonder nu afbreuk te willen doen aan het belang van deze bevinding, is het echter wel noodzakelijk om in gedachten te houden dat de vraagstelling weinig beperkingen in zich had. Mensen werd gevraagd naar de verdeling van betaalde arbeid die zij het liefste zouden realiseren, uitgaande van de mogelijkheid een baan te krijgen die past bij hun opleiding en ervaring en waarbinnen zij zelf kunnen bepalen hoeveel uur zij werken. Er wordt dus een soort ideaalbeeld gepresenteerd, waarbij er allerlei factoren mee kunnen spelen waarom deze wensen niet feitelijk zijn gerealiseerd.

De uitkomsten blijven echter opmerkelijk. Veel paren realiseren niet de verdeling van betaalde arbeid die zij beiden of die op zijn minst een van beiden wenselijk acht. Het is dan ook interessant om deze kwestie nog eens wat verder uit te diepen. Daarbij kunnen twee spiegelbeeldige perspectieven gehanteerd worden. Enerzijds kan, uitgaande van de gewenste taakverdeling, worden bezien wat voor verdeling paren feitelijk gerealiseerd hebben. Hebben bijvoorbeeld de paren waarvan beide partners een alleenverdienertype prefereren, dit vaker in werkelijkheid gerealiseerd dan paren met een voorkeur voor het anderhalfverdienertype erin zijn geslaagd om hun voorkeurstype te realiseren? Anderzijds kan, uitgaande van de feitelijke situatie, worden nagegaan wat de verschillende verdienertypen eigenlijk voor verdeling zouden wensen. Om een voorbeeld daarvan te noemen: hebben 'praktiserende' alleenverdieners andere voorkeuren ten aanzien van de verdeling van de betaalde arbeid dan de andere verdienertypen?

Om deze kwestie nader te bezien worden de paren waarvan de partners een gelijke voorkeur voor een bepaald verdienertype hebben (of dat nou het gerealiseerde type is of niet) apart bezien van de paren waarvan de voorkeur van de man en de vrouw verschilt. Men zou immers kunnen verwachten dat paren die eensgezind zijn in hun voorkeur voor een bepaalde taakverdeling er vaker in slagen om die te realiseren dan de paren waarin verschil van mening bestaat. Bij die laatste rijst dan de vraag wie van de partners vaker tevreden is: de man of de vrouw.

Eensgezinde paren

Uit tabel 2.11a blijkt dat 87% van de paren die een voorkeur hebben voor een situatie waarin de man een voltijd baan heeft en de vrouw geen betaald werk verricht, ook feitelijk tot de alleenverdieners behoort. Indien partners dat allebei willen, is dit blijkbaar een type dat relatief goed te verwezenlijken valt. Uit tabel 2.11b komt echter het opmerkelijke feit naar voren dat de paren die feitelijk tot de alleenverdieners behoren in veel mindere mate de voorkeur aan dit type geven. Bij 'slechts' 60% van deze paren komt hun voorkeur overeen met het gerealiseerde type. 37% ziet echter liever dat de vrouw eveneens betaald werk verricht (meestal hooguit 32 uur per week) en van één op de vijf paren zouden beide partners willen dat de man minder uren betaald werk verricht.

Tabel 2.11a De voorkeur van eensgezinde paren wat betreft het gewenste verdienertype naar hun feitelijk gerealiseerde situatie,^a 1998 (in procenten)

voorkeur van het paar	feitelijke situatie				totaal (per rij)	% van de rij op het totaal
	alleen- verdieners	kleine anderhalf- verdieners	grote anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners		
alleenverdiener	87	6	7	-	100	29
anderhalfverdieners	21	9	61	8	100	30
half-om-halfverdieners	27	13	45	15	100	36
dubbelverdieners	22	9	17	52	100	4
totaal (n = 540)	43	10	37	10	100	

a Wanneer de voorkeur overeenkomt met de feitelijke situatie is het percentage vetgedrukt.

Bron: SCP (TOP'98)

Tabel 2.11b De gerealiseerde taakverdeling van eenstemmige paren en de door hen gewenste taakverdeling,^a 1998 (in procenten)

feitelijke situatie	gewenste verdienertype				totaal (per rij)	% van de rij op het totaal
	alleen- verdieners	anderhalf- verdieners	half-om-half- verdieners	dubbel- verdieners		
alleenverdieners	60	15	22	2	100	43
kleine-anderhalfverdieners	17	29	50	4	100	10
grote-anderhalfverdieners	6	49	44	2	100	37
dubbelverdieners	-	23	54	21	100	10
totaal (n = 540)	29	30	36	4	100	

a Wanneer de voorkeur overeenkomt met de feitelijke situatie is het percentage vetgedrukt.

Bron: SCP (TOP'98)

Van de paren waarvan beide partners het anderhalfverdienerschap prefereren heeft 70% deze arbeidsverdeling ook gerealiseerd. Paren die feitelijk tot dit type behoren, de kleine en de grote-anderhalfverdieners, geven echter vaak de voorkeur aan een ander type. Vooral het half-om-halfverdienertype is populair.

Het dubbelverdienerstype is nauwelijks in trek. Slechts 4% van alle eensgezinde paren verkiest dit type; 52% van hen heeft het ook feitelijk gerealiseerd. De matige populariteit van het dubbelverdienerstype weerspiegelt zich ook onder de paren die daartoe behoren. Slechts bij één op de vijf van deze paren geniet dit type de voorkeur van beide partners. Opmerkelijk, tenslotte, is dat van alle eensgezinde paren 36% de voorkeur geeft aan een taakverdeling waarin beide partners maximaal 32 uur per week betaald werk verrichten: het half-om-halfverdienerstype. Dit hebben zij echter niet verwezenlijkt. De meeste van deze paren behoren momenteel tot de anderhalfverdieners (58%).

Bezien vanuit de invalshoek van de gewenste arbeidsverdeling kan dus geconcludeerd worden dat de paren met een voorkeur voor het alleenverdienerstype die het vaakst ook feitelijk in praktijk gerealiseerd hebben en de paren met een voorkeur voor het half-om-halfverdienerstype daar vrijwel niet in slagen.⁶ Vanuit de feitelijk gerealiseerde situatie bezien valt op dat het half-om-halfverdienerstype gemiddeld gesproken de meeste aanhang kent (36% van de paren). Dit geldt echter het minst voor de alleenverdieners, waar de gewenste arbeidsverdeling het vaakst overeenkomt met het gerealiseerde verdienerstype prefereert.

Niet-eensgezinde paren

Hoe luiden vervolgens de wensen van de paren waarvan de vrouw en de man geen gelijke voorkeur hebben voor een bepaald verdienerstype? Hierbij zijn eveneens de twee eerder onderscheiden invalshoeken gehanteerd: bezien vanuit de voorkeurssituatie en bezien vanuit de feitelijk gerealiseerde situatie. Tabel 2.12a biedt een overzicht van de mate waarin vrouwen en mannen met een bepaalde voorkeur voor een bepaalde taakverdeling die feitelijk gerealiseerd hebben. Tabel 2.12b bevat het overzicht van de voorkeuren van vrouwen en mannen bezien vanuit de feitelijk gerealiseerde situatie.

Om te beginnen wordt teruggesproken naar de eerder geopperde verwachting dat de eensgezinde paren er vaker in slagen om de door hen gewenste taakverdeling te realiseren dan de paren waarvan de partners van mening verschillen. Hoewel het verschil niet erg groot is, blijkt dat inderdaad het geval te zijn: 87% van de paren met een eenduidige voorkeur voor het alleenverdienerstype heeft dit type gerealiseerd. Bij de niet-eenstemmige paren geldt dat minder vaak (73% van de vrouwen en 58% van de mannen). Ook de eenstemmige paren met een voorkeur voor het anderhalfverdienerstype hebben wat vaker de gewenste taakverdeling gerealiseerd dan de paren waarvan slechts een van beide partners daaraan de voorkeur geeft. Het grootste verschil tussen de eensgezinde en niet-eensgezinde paren doet zich voor bij de dubbelverdieners. De eensgezinde paren die aan dit type de voorkeur geven hebben dit in (kleine) meerderheid ook gerealiseerd. Onder de niet-eensgezinde paren waarvan de man dit type prefereert, heeft slechts één op de vijf dit gerealiseerd. Onder deze paren zijn er nauwelijks vrouwen met een voorkeur voor het dubbelverdienerstype.

Tabel 2.12a Paren met uiteenlopende meningen over het gewenste verdienertype, naar hun feitelijk gerealiseerde situatie,^a 1998 (in procenten)

voorkeur van de leden van het paar	feitelijke situatie					totaal (per rij)	% van de rij op het totaal
	alleen- verdieners	kleine anderhalf- verdieners	grote anderhalf verdieners	dubbel- verdieners			
vrouwen							
alleenverdieners	73	13	13	1		100	27
anderhalfverdieners	33	23	35	9		100	33
half-om-halfverdieners	32	14	45	10		100	32
dubbelverdieners	-	-	-	-		- ^b	3
anders	-	-	-	-		- ^b	6
totaal (n = 321)	42	18	31	9		100	
mannen							
alleenverdieners	58	23	19	-		100	15
anderhalfverdieners	33	18	42	8		100	35
half-om-halfverdieners	48	15	25	12		100	33
dubbelverdieners	27	15	39	18		100	10
anders	-	-	-	-		-	7
totaal (n = 321)	42	18	31	9		100	

a Wanneer de voorkeur overeenkomt met de feitelijke situatie is het percentage vetgedrukt.
b Te klein aantal om te kunnen vermelden.

Bron: SCP (TOP'98)

Tabel 2.12b Paren met uiteenlopende meningen over het gewenste verdienertype, naar hun feitelijk gerealiseerde situatie,^a 1998 (in procenten)

feitelijke situatie	gewenste situatie					totaal (per rij)	% van de rij in het totaal
	alleen- verdieners	anderhalf- verdieners	half-om-half- verdieners	dubbel- verdieners	anders		
vrouwen							
alleenverdieners	47	26	24	1	2	100	42
kleine-anderhalfverdieners	19	42	25	2	12	100	18
grote-anderhalfverdieners	11	37	45	3	4	100	31
dubbelverdieners	3	30	33	20	13	- ^b	9
totaal (n = 321)	27	33	32	3	6	100	
mannen							
alleenverdieners	21	28	38	7	7	100	42
kleine-anderhalfverdieners	19	35	28	9	9	100	18
grote-anderhalfverdieners	9	47	26	13	5	100	31
dubbelverdieners	-	30	43	20	7	100	9
totaal (n = 321)	15	35	33	10	7	100	

a Wanneer de voorkeur overeenkomt met de feitelijke situatie is het percentage vetgedrukt.
b Te klein aantal om te kunnen vermelden.

Bron: SCP (TOP'98)

Wanneer gekeken wordt naar de niet-eensgezinde paren, doet zich vervolgens de vraag voor wiens wens het vaakst overeenkomt met de feitelijke situatie: die van de vrouw of die van de man. Vergelijking van de vetgedrukte cijfers in tabel 2.12a leert dat de vrouwen wat vaker van tevredenheid blijk geven dan de mannen. De samenhang tussen feitelijke en gerealiseerde situatie is bij de vrouwen sterker dan bij de mannen (χ^2 resp. 88,5 en 27,1, $p < 0,01$).

Uit de rechterkolom van tabel 2.12a valt te lezen dat meer vrouwen dan mannen uit de niet-eensgezinde paren een voorkeur hebben voor het alleenverdienerstype (respectievelijk 27% en 15%). Bovendien blijkt uit de tabel dat van de vrouwen met deze voorkeur een groter aandeel (73%) dit ook feitelijk heeft gerealiseerd dan het geval is bij de mannen met die voorkeur (58%). Tegelijkertijd is voor iets minder dan de helft van de vrouwen die feitelijk tot het alleenverdienerstype behoren, dit ook de gewenste situatie (zie tabel 2.12b). Van hun mannelijke partners vindt slechts 21% dit verdienerstype ook het meest gewenst. Bij de niet-eensgezinde paren lijken de vrouwen dus een wat traditionelere voorkeur te hebben dan de mannen. Eenzelfde indruk ontstaat wanneer het dubbelverdienerstype wordt gezien. Meer mannen dan vrouwen geven daaraan de voorkeur. Bij de paren die dit type gerealiseerd hebben is er overigens geen verschil in het aandeel vrouwen en mannen dat dit type ook verkiest (20%).

Deze bevinding van de wat traditionelere voorkeur van vrouwen vergeleken met die van mannen is opmerkelijk, maar met de gegevens van dit onderzoek is het helaas niet mogelijk om dit te verklaren. Er zijn echter wel verschillende verklaringen denkbaar. Veel vrouwen gaan er wellicht van uit dat zij toch zelf voor het grootste deel van de onbetaalde arbeid zullen (blijven) opdraaien — in de vraagstelling is immers niet aangegeven dat de verdeling daarvan eveneens zou veranderen. Bovendien is er nog altijd een aanzienlijke groep vrouwen die er de voorkeur aan geeft om alle tijd te besteden aan de zorg voor het gezin, eventueel in combinatie met andere activiteiten zoals vrijwilligerswerk en het volgen van een opleiding. (Ongeveer één op de zeven respectievelijk één op de drie vrouwen geboren tussen 1950 en 1979 geeft bij een keuze tussen zes houdingen aan dat deze het best bij haar past; Steenhof 2000⁷.) Dat mannen vaker dan de vrouwen willen dat hun partner ook betaald werk verricht kan diverse achtergronden hebben, zoals de extra inkomsten die dat oplevert, een verlichting van de druk die zij wellicht ervaren als (enige) kostwinner en het willen voldoen aan de norm van de geëmancipeerde man met een werkende partner. Hoewel er dus sprake blijkt te zijn van een zekere mate van traditionaliteit in de gewenste verdelingen, komt tegelijkertijd naar voren dat de meer egalitaire verdelingen van betaald werk het populairst zijn. Paren waarvan een van de partners het anderhalfverdienerstype prefereert, hebben dit echter in ruim eenderde van de gevallen niet gerealiseerd. En zoals ook al eerder ter sprake kwam, is er een grote groep vrouwen en mannen die het half-om-halfverdienerstype het meest wenselijk acht maar dit niet gerealiseerd heeft.

Samenvattend leiden de bevindingen tot de volgende conclusies. In de eerste plaats hebben de niet-eensgezinde paren wat minder vaak de door een van beide partners gewenste taakverdeling gerealiseerd dan de wel-eensgezinde paren. In de tweede plaats blijkt dat de niet-eensgezinde paren waar een van de partners een voorkeur heeft voor het alleenverdienerstype wat vaker tevreden zijn over de gerealiseerde situatie dan de paren met een andere voorkeur. Ook komt uit de gegevens naar voren dat de vrouwen uit de niet-eensgezinde paren wat vaker een voorkeur hebben voor een traditionele verdeling dan hun partners en dat de feitelijke en gewenste situatie bij de vrouwen wat vaker overeenkomen. Evenals bij

de eensgezinde paren wordt een eventuele voorkeur voor het dubbelverdienerstype het minst in de praktijk gerealiseerd. In de derde plaats blijken, gezien vanuit de feitelijke situatie, ook bij de niet-eensgezinde paren veel vrouwen en mannen uit de diverse verdienertypen een voorkeur te hebben voor het half-om-halfverdienerstype. Vooral de vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstype en de mannen uit dubbelverdienende paren prefereren veelal dit type.

2.5 Samenvatting en conclusies

Het tweeverdienerschap heeft zich in de afgelopen decennia in Nederland ontwikkeld van een relatief weinig voorkomend verschijnsel tot de dominante vorm van verdeling van betaalde arbeid binnen parhuishoudens. Bij een indeling in verdienertypen op basis van de arbeidsparticipatie behoort in 1998 meer dan de helft van de paren tot de tweeverdieners en een derde tot de alleenverdieners. De trendmatige cijfers doen vermoeden dat de groei van het aandeel tweeverdienersparen verder zal doorzetten. Daarbij is vooral sprake van een toename van de anderhalfverdieners. De toename van het aantal paren waarvan beide partners een voltijdbaan hebben is gering.

Omdat de anderhalfverdieners een steeds grotere categorie gaan vormen, terwijl er tegelijkertijd sprake is van een flinke differentiatie in de omvang van de arbeidsdeelname van de vrouwen uit dit type, is besloten de categorie op te splitsen in de kleine en de grote-anderhalfverdieners. Bij de kleine-anderhalfverdieners werkt de vrouw maximaal 12 uur per week, bij de grote meer dan 12 en hooguit 32 uur per week. Uit de vergelijking van de achtergrondkenmerken van de verschillende verdienertypen bleek dat de kleine-anderhalfverdieners in een aantal opzichten meer op de alleenverdieners dan op de grote-anderhalfverdieners lijken. Evenals bij de alleenverdieners hebben de vrouwen van dit type wat vaker nog kleine kinderen en zijn zij duidelijk lager opgeleid dan vrouwen bij de grote-anderhalfverdieners. In het vervolg van dit rapport zal gezien worden in hoeverre de kleine-anderhalfverdieners ook in andere opzichten meer op de alleenverdieners lijken. Is de verdeling van de onbetaalde arbeid bijvoorbeeld eveneens meer overeenkomstig die van de alleenverdieners? Komen hun opvattingen over de taakverdeling meer overeen met die van de alleenverdieners, of is hier in emancipatoir denken toch sprake van een categorie die meer lijkt op de grote-anderhalfverdieners?

Behalve uit de trendcijfers over de feitelijke verdeling van betaald werk tussen de partners, kan ook op grond van de analyse van de door paren gewenste verdeling van de betaalde arbeid afgeleid worden dat er nog geen eind is aan de verschuivingen tussen de verdienertypen. Onder de respondenten uit het TOP-onderzoek vindt nog niet de helft de gerealiseerde taakverdeling ook de meest wenselijke. Een eerste opvallende bevinding is dat zowel bij de vrouwen als bij de mannen het half-om-halfverdienerstype het vaakst als ideaal genoemd wordt. Dit type wordt echter zelden feitelijk gerealiseerd (4% in 1998). De populariteit van het half-om-halfverdienerstype wordt op de voet gevolgd door het anderhalfverdienerstype. Het streven van het kabinet naar het combinatiescenario, waarin sprake is van een gelijkere verdeling van betaalde arbeid, sluit dus aan bij een grote behoefte onder de bevolking.

Ook het alleenverdienersmodel geniet echter nog altijd de voorkeur van veel respondenten. Het dubbelverdienersmodel daarentegen is nauwelijks in trek. Zelfs onder de huidige dubbelverdieners, die relatief jong zijn en meestal (nog) kinderloos, zijn er maar weinig die dit type het meest wenselijk vinden. In 14% van de paren geven beide partners hieraan de voorkeur.

Uit de resultaten blijkt verder dat de verdienertypen verschillen in de mate waarin er consensus bestaat tussen de partners over de vraag of de gerealiseerde verdeling van betaald werk ook de meest wenselijke is. Onder de alleenverdieners en onder de grote-anderhalfverdieners komt consensus het meest voor. In beide gevallen prefereert ruim een derde van de paren dit verdienertype.

Paren waarvan de partners eensgezind zijn in hun voorkeur voor een bepaald verdienertype slagen er wat vaker in die ook te realiseren dan niet-eensgezinde paren. Bij alle paren, eensgezind of niet, blijkt het realiseren van het alleenverdienertype het vaakst conform de gewenste situatie te zijn. Opvallend is dat bij de niet-eensgezinde paren vrouwen wat vaker dan mannen een voorkeur voor het alleenverdienertype hebben, en zij — wanneer zij een dergelijke voorkeur hebben — ook vaker dan mannen dit type gerealiseerd hebben.

Zowel op grond van de trendmatige ontwikkelingen als op grond van de wensen van vrouwen en mannen over de onderlinge verdeling van betaalde arbeid kan dus afgeleid worden dat er in potentie nog veel verandering mogelijk is. Dat er zoals vroeger sprake zal zijn van een ontwikkeling in de richting van één dominant model is niet waarschijnlijk. Daarvoor zijn immers de wensen van paren voor een bepaalde arbeidsverdeling te divers. De sterke voorkeur onder paren voor het half-om-halfverdienertype en voor het grote-anderhalfverdienertype vormt echter een duidelijke legitimering voor de regering om het beleid dat zich richt op een gelijkere verdeling van betaalde arbeid te intensiveren. Om in dat beleid aan te kunnen sluiten bij de diversiteit onder de bevolking is verder inzicht in de verschillen tussen de diverse verdienertypen gewenst. In de volgende hoofdstukken zullen daarom steeds de samenhangen tussen de keuze voor een bepaald verdienertype en de verschillende achtergrondkenmerken per verdienertype worden bestudeerd.

Noten

- 1 Met een voltijdbaan wordt hier bedoeld een baan van tenminste 35 uur per week. Een deeltijdbaan is dan een baan van 34 uur per week of minder. Hoewel de voorkeur uitging naar het hanteren van een grens van 32 uur als maximum voor deeltijdwerk was dit met verschillende bestanden van het WBO niet mogelijk (een klassenindeling werd gehanteerd voor het meten van de arbeidsduur).
- 2 Een (echt)paar bestaat uit het hoofd van het huishouden met partner. Bij niet-huwelijkse samenlevingsvormen worden twee personen als paar beschouwd indien daarin naast het hoofd één niet-verwante persoon van 18 jaar of ouder voorkomt.
- 3 Een persoon heeft inkomen als sprake is van belastbaar inkomen, of als tenminste een van de volgende inkomensbestanddelen ontvangen werd: kinderbijslag, studiebeurs, tegemoetkoming studiekosten en individuele huursubsidie.
- 4 Het door het SCP gebruikte WBO betreft een survey waarbij op één moment de situatie wordt vastgesteld. Het IPO daarentegen is gebaseerd op administratieve gegevens die op een geheel jaar betrekking hebben.
- 5 In de tabellen zijn alle paren gezien, ongeacht of zij kleine kinderen hebben. Men zou zich kunnen afvragen of het beeld anders is wanneer alleen paren met kleine kinderen worden gezien. Het is immers denkbaar dat het voor hen lastiger is om de betaalde arbeid te verdelen zoals zij zouden willen, bijvoorbeeld omdat vermindering van de arbeidsduur niet mogelijk is vanwege financiële redenen of omdat hun werkgever dat niet toelaat. Uit analyses waarbij alleen paren met tenminste één kind onder de 5 jaar worden gezien komt echter grotendeels hetzelfde beeld naar voren. De mannen zijn over het algemeen tevreden met de gerealiseerde arbeidsduur, terwijl de vrouwen in vrijwel alle gevallen de voorkeur geven aan een grote deeltijdbaan (uitzonderingen zijn de vrouwen van het traditionele kostwinnerstype en van het geenverdienerstype; de vrouwen van het kleine-anderhalfverdienerstype willen wat vaker een kleine dan een grote deeltijdbaan).
- 6 Wellicht slagen sommigen hier wel in – er zijn immers wel half-om-halfverdieners – maar blijven zij, gezien hun geringe aandeel in de steekproef, hier noodgedwongen buiten beschouwing.
- 7 De vraag luidde: Op deze kaart staan een aantal opvattingen over gezin of kinderen in relatie tot activiteiten buitenshuis, zoals een baan of vrijwilligerswerk. Welke opvatting komt het dichtst in de buurt van uw eigen opvatting?
  1. Alle tijd voor het gezin.
  2. Gezin en andere activiteiten (opleiding, vrijwilligerswerk, enz.) combineren.
  3. Wanneer de situatie thuis (kinderen enz.) dat toelaat, wordt een baan gezocht of aangehouden.
  4. Kinderen en een baan worden als even belangrijk gezien.
  5. Het krijgen van kinderen is gedeeltelijk afhankelijk van de kansen op een goede betaalde werkkring.
  6. Werken komt op de eerste plaats, kinderen krijgen is daaraan ondergeschikt.

3 VERDIENEN EN VERDELEN

Koen Breedveld

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is geanalyseerd tot welke verdienertypen de verdeling van betaald werk heeft geleid. Uit die analyses kwam naar voren dat het aantal tweeverdieners in de loop van de tijd is toegenomen, zij het dat dit niet heeft geleid tot een gelijkwaardige verdeling van betaald werk tussen man en vrouw: veelal gaat het om anderhalfverdieners, waarbij de man meer uren betaald werk verricht dan de vrouw.

In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd welke consequenties deze ontwikkelingen hebben voor de tijdsbesteding, en vooral voor de tijd die men aan huishoudelijke en zorgtaken besteedt. De gehanteerde typologie van verdieners impliceert daarbij dat alleen gekeken wordt naar de gevolgen van de arbeidsduur van de vrouw voor de tijdsbesteding en niet naar de gevolgen van de arbeidsduur van de man. De eerste vraag die daarbij aan orde komt, is in welke mate verdienertypen, en mannen en vrouwen in verdienertypen, verschillen wat betreft hun tijdsbesteding en verdeling van huishoudelijke en zorgtaken en welke factoren daar een rol in spelen (§ 3.2). De tweede vraag die aan de orde komt, is welke percepties mannen en vrouwen ten aanzien van de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken hebben, in welke mate deze percepties overeenkomen met de opgegeven tijdsbesteding en welke factoren deze verschillen kunnen verklaren (§ 3.3). In bijlage B2, aan het einde van het rapport, wordt nader ingegaan op methodische aspecten van de gehanteerde onderzoeksmethode.

3.2 Verdienertypen en hun (feitelijke) tijdsbesteding

Voordat de tijdsbesteding van de verdienertypen aan de orde komt volgt nu eerst een kort betoog over de manier waarop tijd gemeten kan worden en de manier waarop de meting van de tijd heeft plaatsgevonden in het TOP-onderzoek

3.2.1 *Het meten van de tijdsbesteding*

Afhankelijk van de zaken waarin men is geïnteresseerd vormt de vaststelling van de hoeveelheid tijd die mensen aan activiteiten besteden een meer of minder gemakkelijke taak. Het meten van de tijdsbesteding is een relatief gemakkelijke taak voor activiteiten die weinig frequent zijn, een vaste structuur kennen, veel opzien baren en duidelijk in de tijd worden gemarkeerd. Veel moeilijker is het om de tijdsbesteding te meten van frequent voorkomende activiteiten die weinig opzien baren, die niet duidelijk in de tijd worden gemarkeerd en die geen vaste structuren kennen. Activiteiten die tot de eerste soort behoren zijn bijvoorbeeld het bezoek aan opera of theater of het bijwonen van een kerkdienst; activiteiten die tot de tweede soort behoren zijn onder andere televisiekijken, lezen, en het verrichten van allerlei huishoudelijke en zorgtaken. In de stroom van dagelijkse gebeurtenissen staat men niet gauw stil bij de vraag van hoe laat tot hoe laat en op welke dagen men bezig was met boodschappen doen, met koken of met afwassen. Uit de literatuur is bekend dat personen moeite hebben om hun tijdsbesteding aan dergelijke activiteiten correct in te schatten (Harvey 1993; Niemi 1993). Velen schatten hun tijdsbesteding, bewust of onbewust, te laag of te hoog in.

Aan het probleem van een verkeerde inschatting van de tijdsbesteding kan voorbijgegaan worden door de tijdsbesteding zelf te observeren en te registreren. Een dergelijke directe waarneming van de tijdsbesteding (à la Hochschild en Machung 1989) leent zich echter nauwelijks voor grootschalige toepassing. Informatie over de tijdsbesteding kan soms ook worden achterhaald via administraties van instellingen en organisaties. Voor de tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken is dit echter geen alternatief, daar deze activiteiten grotendeels plaatsvinden binnen de context van het private huishouden. Voor het vaststellen van de tijd die men aan huishoudelijke en zorgtaken besteedt blijft men dus afhankelijk van informatievergaring bij de betrokkenen zelf (in welke vorm dan ook).

De beste schatting van de tijdsbesteding verkrijgt men waarschijnlijk door, zoals dat gebeurt bij de Tijdsbestedingsonderzoeken (TBO) van CBS en SCP, respondenten gedurende een zekere tijd een dagboekje te laten bijhouden van hun activiteitenpatroon (de 'tijdbudgetmethode'). Meermalen zijn verschillen geconstateerd tussen de uitkomsten van deze tijdbudgetonderzoeken en die van onderzoeken waarin gebruik wordt gemaakt van traditionele 'retrospectieve' vraagstellingen (Knulst en Schoonderwoerd 1983; Niemi 1993; Breedveld 1999). Doorgaans worden de uitkomsten uit tijdbudgetonderzoeken daarbij betrouwbaarder geacht vanwege de sluitende boekhouding van de tijd en vanwege het minimale beroep op het (selectieve) geheugen van de respondent.

Tijdbudgetonderzoek is echter een voor respondent en onderzoeker arbeidsintensieve, en daarom kostbare aangelegenheid. In het TOP-onderzoek is getracht een compromis te sluiten tussen de fijnmazige informatie uit het tijdbudgetonderzoek en de eenvoudigere methode van een algemene retrospectieve vraagstelling door respondenten voor vier verschillende typen dagen (te weten: een doordeweekse werkdag, een doordeweekse niet-werkdag, een zaterdag en een zondag), voor twintig verschillende activiteiten te vragen naar de hoeveelheid tijd (in uren en kwartieren) die men daar tijdens een 'doorsneewek' aan besteedt. De vragen naar de (feitelijke) tijdsbesteding zijn aan beide partners, onafhankelijk van elkaar, gesteld. De twintig onderscheiden activiteiten werden daarbij geacht uitputtend te zijn, dat wil zeggen dat ze samen per dag zouden behoren op te tellen tot 24 uur. De keuze om respondenten niet één maar vier verschillende schattingen van de tijdsbesteding te laten verrichten was gebaseerd op de verwachting dat vier separate schattingen een betrouwbaarder beeld van de tijdsbesteding zouden opleveren dan één algemene schatting voor de gehele week. De tijdsbesteding laat zich bij deze 'viervoudige schattingsmethode' als volgt berekenen:

$$\begin{aligned} \text{tijdsbesteding (t.b.)} = & \quad \text{t.b. werkdagen} * \text{aantal doordeweekse werkdagen} + \\ & \quad \text{t.b. niet-werkdagen} * \text{aantal doordeweekse niet-gewerkte dagen} + \\ & \quad \text{t.b. zaterdag} + \\ & \quad \text{t.b. zondag.} \end{aligned}$$

De gevolgde methode blijkt ertoe te leiden dat de tijdsbesteding aan betaald en aan onbetaald werk in het TOP-onderzoek hoger uitkomt dan in het Tijdsbestedingsonderzoek van het SCP (zie bijlage B2 voor een uitgebreidere analyse van deze verschillen). De tijdsbesteding aan eten en aankleden en aan vrije tijd komen in het TOP-onderzoek daarentegen juist lager uit dan in het TBO. Mannen en vrouwen blijven ongeveer even goede of slechte schatters van hun tijdsbesteding, zij het dat de overschatting van vooral het betaalde en onbetaalde werk bij vrouwen procentueel gezien hoger uitviel dan bij mannen. De implicatie hiervan voor de analyse van seksegebonden verschillen in de tijdsbesteding is dat verschillen tussen mannen en vrouwen in het TOP-onderzoek groter uitvallen dan in

het TBO. Het TOP-onderzoek is daarmee iets 'manonvriendelijker' dan het TBO. Uit beide onderzoeken blijkt echter dat, anno 1995/1998, mannen (beduidend) meer betaald werk verrichten dan vrouwen en dat vrouwen meer huishoudelijke en zorgtaken voor hun rekening nemen dan mannen.

3.2.2 Mannen en vrouwen in verschillende verdienertypen

In deze paragraaf worden de gegevens over tijdsbesteding uit het TOP-onderzoek gebruikt om te analyseren hoe de tijdsbesteding verschilt tussen en binnen paren. Uitgangspunt voor deze analyses vormt de eerder opgestelde typologie van verdienertypen (zie hoofdstuk 2). In tabel 3.1 is de tijdsbesteding weergegeven van de vier onderscheiden verdienertypen.¹

Tabel 3.1 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding en verschillen in tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken tussen alleenverdienershuishoudens en dubbelverdienershuishoudens, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar verdienertype, 1998 (in uren per week en in procenten)

	in uren per week				verschil dubbelverdieners - alleenverdieners	
	alleen- verdieners	kleine- anderhalf- verdieners	grote- anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners	in uren	in procenten
arbeid en educatie ^a	51,0	64,2	83,4	99,9	48,9	96
huishouden en zorg	85,7	81,7	68,4	48,7	- 37,0	- 43
vrijwilligerswerk en hulp	7,7	5,9	4,9	5,3	- 2,4	- 31
slapen	103,0	101,0	103,8	102,8	- 0,2	0
eten, aankleden	15,9	15,7	15,3	14,6	- 1,3	- 8
vrije tijd	38,9	39,0	37,6	40,3	1,4	4
totaal verantwoorde tijd	302,2	307,4	313,2	311,7	- 9,5	3
<i>specificatie huishouden en zorg</i>						
eten bereiden	12,0	10,5	10,0	9,3	- 2,7	- 22
afwassen	6,9	6,7	6,7	4,8	- 2,1	- 31
wassen en strijken	8,8	8,2	6,5	5,0	- 3,8	- 43
schoonmaken	15,8	15,7	12,0	9,1	- 6,7	- 42
boodschappen, voorzieningen	9,6	8,0	7,9	6,6	- 3,0	- 31
klusjes in/om het huis	9,5	9,6	7,9	7,6	- 1,9	- 20
verzorgen volwassenen	1,1	0,9	0,6	0,5	- 0,6	- 52
kinderen verzorgen ^b	6,1	6,0	5,3	4,9	- 1,2	- 20
kinderen halen en brengen ^b	3,9	3,5	3,2	1,5	- 2,4	- 60
met kinderen spelen, voorlezen ^b	18,7	17,2	15,6	13,9	- 4,8	- 25

a Inclusief reistijd.
b Alleen huishoudens met kinderen (n = 261 / 83 / 200 / 20).

Bron: SCP (TOP'98)

Uit de tabel komt naar voren dat met een toenemende arbeidsparticipatie van de vrouw het aantal aan externe verplichtingen bestede uren (arbeid en educatie, inclusief reistijd) geleidelijk aan toeneemt van 51 uur per week in een alleenverdienershuishouden tot 100 uur per week in een huishouden waarin beide partners voltijsd werkzaam zijn. De arbeidsparticipatie van de vrouw leidt er klaarblijkelijk niet toe dat de man minder uren gaat werken: de arbeidsduur van de vrouw komt niet in de plaats van die van de man, maar eerder erbovenop. Bij deze constatering past overigens de kanttekening dat paren waarbij mogelijk wel sprake

is van een 'arbeidssubstitutie-effect' vanwege hun kleine aantallen buiten beschouwing moesten worden gelaten (zie noot 1). In welke mate het hier een groeiende groep betreft, valt op basis van deze eenmalig verzamelde gegevens niet vast te stellen. Uitkomsten uit het TBO suggereren zowel onder mannen als onder vrouwen een toename van het aantal personen dat op minder dan vijf dagen per week arbeid verricht (Van den Broek et al. 1999).

Toenemende arbeidsparticipatie van de vrouw blijkt wel gevolgen te hebben voor de tijdsbesteding aan onbetaald werk. Naarmate er op huishoudensniveau meer tijd besteed wordt aan arbeid en/of educatie, daalt de hoeveelheid aan huishoudelijke en zorgtaken bestede tijd (van 86 uur bij alleenverdieners naar 49 uur bij dubbelverdieners). Het verschil tussen alleenverdieners en 'kleine-anderhalfverdieners' is daarbij nog vrij gering (-4 uur). Tussen kleine-anderhalfverdieners en grote-anderhalfverdieners en vooral tussen de laatste groep en dubbelverdieners zijn de verschillen echter veel groter (resp. -13 uur en -20 uur huishoudelijke en zorgtaken). Per saldo impliceert deze uitruil van betaald en onbetaald werk dat het totaal aan verplichtingen het laagst is bij alleenverdienershuishoudens (137 uur per week). Bij huishoudens waarin de vrouw eveneens werkzaam is, varieert het totaal aan betaald werk, educatie en huishoudelijke en zorgtaken tussen de 146 en de 152 uur per week (verschil met alleenverdieners significant ($p < 0,05$), verschil tussen overige verdienertypen niet significant ($p > 0,05$)).

Wanneer gekeken wordt naar de verschillende typen huishoudelijke en zorgtaken, valt op dat de daling in de tijd die aan deze activiteiten besteed wordt zich bij praktisch iedere activiteit voordoet (zie laatste twee kolommen in de tabel). Activiteiten die zowel in uren als in procenten gemeten sterk dalen, zijn onder meer het schoonmaken (-7 uur, -42%), het wassen en strijken (-4 uur, -43%), en het halen en brengen van kinderen (-2 uur, -60%). Invloed op de gerapporteerde hoeveelheid vrije tijd hebben deze veranderingen niet of nauwelijks. De hoeveelheid vrije tijd neemt niet af naarmate de tijd aan verplichtingen toeneemt. Overigens past hierbij de opmerking dat respondenten in het TOP-onderzoek hun hoeveelheid vrije tijd belangrijk lager inschatten dan er aan vrije tijd geregistreerd wordt in het TBO (zie bijlage B2). Ook op de tijd die men besteedt aan slapen en aan eten, wassen en aankleden heeft de toename in tijd besteed aan educatie, betaald en onbetaald werk nauwelijks invloed (verschillen niet significant; verg. Stoop en Oudhof 1990). Ten aanzien van de relatie tussen verdienertype en de tijd die er op huishoudensniveau aan onbetaalde hulp en vrijwilligerswerk wordt besteed, geldt dat de participatie van de vrouw in arbeid en/of educatie wel gepaard gaat met een daling in de tijd voor hulp en vrijwilligerswerk ($p < 0,05$), maar dat de omvang van de externe verplichtingen van de vrouw hier verder geen rol van betekenis speelt ($p > 0,05$).

Verplichtingen uit hoofde van arbeid en educatie enerzijds en huishoudelijke en zorgtaken anderzijds lijken te fungeren als communicerende vaten: hoe meer tijd opgaat aan de ene groep activiteiten, des te minder tijd wordt er gestoken in de andere activiteiten. De vraag die daarmee wordt opgeroepen is wat hiervan het effect is op de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken binnen de verschillende verdienertypen: leiden de bezuinigingen op de huishoudelijke en zorgtaken tot een meer egalitaire verdeling van die taken tussen de seksen? In tabel 3.2 is weergegeven hoe de tijdsbesteding van mannen en vrouwen in de verschillende verdienertypen eruitziet, en bijgevolg hoe het staat met de verdeling van taken.

Tabel 3.2 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar verdienertype en naar sekse, alsmede naar aandeel van de vrouw in totale tijdsbesteding, 1998 (in uren per week resp. in procenten van tijdsbesteding van paar)

	tijdsbesteding vrouwen (uren/week)				tijdsbesteding mannen (uren/week)				aandeel vrouwen (percentage totaal ^a)			
	alleen- verd.	1 ¹ / ₂ klein	1 ¹ / ₂ groot	dub- bel	alleen- verd.	1 ¹ / ₂ klein	1 ¹ / ₂ groot	dub- bel	alleen- verd.	1 ¹ / ₂ klein	1 ¹ / ₂ groot	dub- bel
arbeid en educatie ^b	0,7	14,5	32,1	48,0	50,3	49,7	51,3	52,0	1	20	37	48
huishouden en zorg	68,4	62,5	47,9	29,4	17,3	19,3	20,5	19,4	80	76	71	60
vrijwilligerswerk en hulp slapen	4,9	3,4	2,2	1,2	2,8	2,5	2,7	4,1	62	65	58	43
eten, aankleden	8,7	8,7	8,2	7,9	7,3	7,0	7,0	6,6	54	56	54	54
vrije tijd	21,0	20,0	18,9	19,6	18,0	19,0	18,6	20,8	55	52	51	49
totaal verantwoorde tijd	156,8	161,0	162,6	158,5	145,4	146,4	150,6	153,2				
<i>specificatie huishouden en zorg</i>												
eten bereiden	10,4	8,3	7,4	5,7	1,6	2,2	2,6	3,7	87	79	76	62
afwassen	5,3	4,7	4,1	2,6	1,6	2,0	2,6	2,2	78	71	63	56
wassen en strijken	8,7	7,9	5,9	4,2	0,1	0,3	0,6	0,8	98	97	93	85
schoonmaken	14,9	14,3	9,9	6,2	1,0	1,4	2,1	2,9	93	90	84	70
boodschappen, voorzieningen	8,1	6,5	5,6	4,4	1,5	1,5	2,2	2,2	83	81	74	65
klusjes in/om het huis	4,4	4,3	3,3	2,3	5,1	5,3	4,6	5,3	44	46	43	34
verzorgen volwassenen	0,7	0,9	0,3	0,4	0,4	0,0	0,2	0,1	45	100	38	77
kinderen verzorgen ^c	4,6	4,5	3,8	3,4	1,5	1,5	1,4	1,6	76	73	72	80
kinderen halen en brengen ^c	3,5	3,0	2,1	0,8	0,4	0,5	1,1	0,7	84	84	74	45
met kinderen spelen, voorlezen ^c	12,8	11,4	10,2	8,6	5,9	5,8	5,4	5,4	64	60	65	66
a	Berekend op paarniveau. Calculatie van het aandeel van de vrouw op basis van de gegevens in de tabel, op basis van de 'individuele methode', kan tot afwijkende uitkomsten leiden (zie tevens bijlage B2 aan het einde van het rapport).											
b	Inclusief reistijd.											
c	Alleen huishoudens met kinderen (n = 261 / 83 / 200 / 20).											

Tabel 3.2 geeft nog eens weer wat al eerder is gezegd, namelijk dat in dit onderzoek vooral de relatie met de arbeidsdeelname en -duur van vrouwen wordt bestudeerd: in alle verdienertypen besteden mannen ongeveer 50 uur aan arbeid en educatie. Tegelijk blijkt dat een toenemende arbeidsduur bij vrouwen gepaard gaat met aanzienlijke bezuinigingen op huishoudelijke en zorgtaken, zonder dat het aantal uren huishoudelijke en zorgtaken van de man navenant stijgt. Klaarblijkelijk is de tijdsbesteding van de man aan huishoudelijke en zorgtaken weinig gevoelig voor de tijd die de vrouw investeert in huishouden en/of kinderen. Welke consequenties dit heeft voor de uitvoering van deze taken, is op basis van deze gegevens niet direct duidelijk (verg. Van der Lippe 1997:121). Een mogelijkheid is dat men anderen inhuurt om de desbetreffende activiteiten uit te voeren (monetarisering, zie ook hoofdstuk 5). Een andere mogelijkheid is dat men de uit te voeren activiteiten in een sneller tempo afwikkelt (intensivering). Een derde mogelijkheid is dat men bezuinigt op de kwaliteit c.q. de frequentie van het afgeleverde werk (normenbijstelling). De gedaalde tijdsbesteding van vrouwen en de vrijwel gelijkblijvende tijdsbesteding van

mannen impliceert per saldo een gelijkere verdeling van huishoudelijke en zorgtaken tussen mannen en vrouwen. Verrichten vrouwen in een alleenverdienershuishouden gemiddeld 80% van de huishoudelijke en zorgtaken, bij dubbelverdieners is dat 60% (Van der Lippe 1997 komt op basis van het TBO tot resp. 78% en 62%). Taken die duidelijk ongelijk verdeeld blijven, zijn met name het wassen en strijken, het schoonmaken, de zorg voor andere volwassenen, de verzorging van kinderen (dat wil zeggen: aankleden, voeden) en het halen en brengen van de kinderen.²

Naarmate vrouwen langer werken, besteden mannen vooral meer tijd aan eten bereiden (+2,1 uur per week) en aan schoonmaken (+1,9 uur). Verhoudingsgewijs kent ook het wassen en strijken bij mannen een sterke toename (+700%), maar in absolute termen is die toename minder indrukwekkend (van 0,1 uur naar 0,8 uur). Ook bij dubbelverdieners wordt 85% van het was- en strijkwerk door vrouwen verricht. Het spelen met kinderen is onder alle verdienertypen een activiteit die mannen eerder op zich nemen dan het verzorgen of het halen en brengen van kinderen.

Vrouwen bezuinigen niet alleen op hun huishoudelijke taken, maar ook op hun verzorgende taken. Naarmate vrouwen meer werken, besteden zij significant minder tijd aan de optelsom van de activiteiten die specifiek gericht zijn op het verzorgen of assisteren van derden (tijd voor/met de kinderen, het verzorgen van andere huisgenoten, vrijwilligerswerk en hulp aan derden; $p < 0,05^3$). Deze relatie doet zich zowel voor bij paren met kinderen als bij paren zonder kinderen. Een dergelijke relatie doet zich bij de mannelijke partners van deze vrouwen niet voor ($p > 0,05$).

3.2.3 Gezinsfasen, opleidingsniveau en andere factoren

In diverse onderzoeken is komen vast te staan dat de wijze waarop mannen en vrouwen arbeids- en andere verplichtingen verdelen, verschilt naar gelang de maatschappelijke positie die men inneemt (Komter 1985; Van der Lippe 1993). Zoals ieder veranderingsproces voltrekt ook het emancipatieproces zich niet in alle lagen van de bevolking en op alle maatschappelijke terreinen even snel. Verschillen in socialisatie en in wereldbeeld spelen hierin ongetwijfeld een belangrijke rol (zie ook hoofdstuk 6).

Eerder werd reeds geconstateerd dat verdienertypen verschillen wat betreft gezinsfase, opleidingsniveau en leeftijd van de vrouw. Vooral dubbelverdieners onderscheiden zich door een gemiddeld jongere leeftijd (59% is gemiddeld jonger dan 40 jaar, tegen 51% voor de totale steekproef), door de afwezigheid van kinderen (74% heeft geen kinderen, tegen 31% voor de totale steekproef), en door een hoger dan gemiddeld opleidingsniveau van de vrouw (36% heeft een opleiding op het hoogste niveau, tegen 16% voor de steekproef als geheel; zie ook hoofdstuk 2).

In deze paragraaf wordt bekeken wat de effecten zijn van deze en andere persoons- en huishoudenskenmerken op de verdeling van taken binnen de onderscheiden verdienertypen. In tabel 3.3 is de tijd besteed aan verplichtingen, huishouden en zorg, vrijwilligerswerk en vrije tijd weergegeven voor verdienertypen in vier verschillende gezinsfasen.

Tabel 3.3 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding voor huishoudens in verschillende levensfasen, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar verdienertype en sekse, alsmede naar aandeel van de vrouw, 1998 (in uren per week resp. in procenten van tijdsbesteding van paar)

	tijdsbesteding vrouwen						tijdsbesteding mannen						aandeel vrouwen (percentage totaal) ^a								
	(uren/week)			(uren/week)			(uren/week)			(uren/week)			alleen-		1 1/2		dub-				
	totaal	alleen- verd.	1 1/2 klein	1 1/2 groot	dub- bel	totaal	alleen- verd.	1 1/2 klein	1 1/2 groot	dub- bel	totaal	alleen- verd.	1 1/2 klein	1 1/2 groot	dub- bel	totaal	alleen- verd.	1 1/2 klein	1 1/2 groot	dub- bel	
geen kinderen																					
arbeid en educatie ^b	24,3	0,7	15,6	33,4	49,0	49,9	47,9	47,2	50,9	52,4	27	1	22	38	48						
huishouden en zorg	40,2	49,0	49,0	39,1	25,3	13,4	10,2	8,2	15,7	16,4	74	83	84	72	61						
vrijwilligerswerk en hulp	2,8	4,5	1,7	2,6	1,3	3,6	3,3	4,4	3,6	3,9	43	51	28	42	25						
vrije tijd	22,8	24,2	19,8	23,0	21,2	19,3	18,8	20,1	19,5	21,9	54	58	48	54	50						
jongste kind 0-3 jaar																					
arbeid en educatie ^b	14,0	0,4	18,5	29,4	c	52,6	52,0	52,3	54,1	c	16	1	23	34	c						
huishouden en zorg	77,6	83,1	83,8	68,1		26,7	25,1	28,2	26,4		73	75	74	72							
vrijwilligerswerk en hulp	2,0	2,7	1,9	1,0		1,1	1,7	0,2	0,6		65	61	90	63							
vrije tijd	17,7	18,1	17,4	17,5		16,2	16,2	15,9	16,8		53	54	51	52							
jongste kind 4-11 jaar																					
arbeid en educatie ^b	13,3	0,9	12,9	30,4	c	51,0	50,2	50,6	51,9	c	16	1	18	35	c						
huishouden en zorg	66,1	78,4	62,1	51,9		21,7	20,2	20,9	24,9		75	79	75	70							
vrijwilligerswerk en hulp	4,3	6,1	3,7	2,3		2,7	2,9	2,9	2,4		61	68	56	48							
vrije tijd	18,9	20,3	21,1	15,9		18,2	18,0	20,1	17,3		52	54	54	50							
jongste kind 12+ jaar																					
arbeid en educatie ^b	19,4	0,5	13,9	33,9	c	50,0	51,8	47,2	49,8	c	23	1	21	39	c						
huishouden en zorg	49,7	58,2	56,1	42,2		16,1	13,0	16,9	17,7		75	82	74	72							
vrijwilligerswerk en hulp	3,7	5,3	5,2	2,2		3,2	3,0	2,0	3,3		62	63	73	40							
vrije tijd	19,3	20,8	19,9	18,3		19,1	18,4	17,7	20,2		51	53	52	49							

a Berekend op paarniveau. Calculatie van het aandeel van de vrouw op basis van de gegevens in de tabel, op basis van de 'individuele methode', kan tot afwijkende uitkomsten leiden (zie levens bijlage B2 aan het einde van het rapport).

b Inclusief reistijd.

c Cellen bevatten minder dan 10 cases.

Bron: SCP (TOP98)

Uit de tabel valt op te maken dat zich, in het aantal uren arbeid en/of educatie en in het bijbehorende aandeel van de vrouw, tussen dezelfde verdienertypen in verschillende gezinsfasen geen grote verschillen voordoen. Dat had ook moeilijk gekund, daar de determinerende factor in dezen, het aantal uren arbeid van mannen en vrouwen, al bij voorbaat tot een indeling in vier verdienertypen had geleid. Het effect van het hebben van kinderen komt dan vooral tot uitdrukking in de relatieve frequentie van deze vier verdienertypen, en niet zozeer in het aandeel van de vrouw in de tijd voor arbeid en/of educatie (zie ook hoofdstuk 2).

Wel doen zich verschillen voor tussen mannen en vrouwen in verschillende verdienertypen en gezinsfasen wat betreft de tijd besteed aan huishoudelijke en zorgtaken. Vrouwen met een jongste kind van 0 tot en met 3 jaar besteden de meeste tijd aan zorg- en huishoudelijke taken, en wel 37 uur meer dan vrouwen zonder kinderen. Vrouwen met een jongste kind/kinderen van 4-11 jaar besteden minder tijd aan huishouden en zorgtaken dan vrouwen met een jongste kind van 0-3 jaar, en vrouwen met kinderen van 12 jaar en ouder besteden op hun beurt weer minder tijd aan huishouden en zorgtaken dan vrouwen met jongste kinderen van 4-11 jaar. De tijdsduur van de huishoudelijke en zorgtaken ligt bij de groep met de oudste kinderen echter altijd nog 9 uur hoger dan bij de vrouwen zonder kinderen. Ten aanzien van het onderscheid tussen de verschillende verdienertypen blijkt dat, in drie van de vier gezinsfasen, de grootste verschillen zich voordoen tussen vrouwen zonder werk of met een kleine deeltijdbaan enerzijds en vrouwen met een grote deeltijdbaan anderzijds. Alleen in de gezinsfase waarin het jongste kind 4-11 jaar oud is, doet die situatie zich niet voor en doen niet-werkende vrouwen duidelijk meer in het huishouden dan vrouwen met kleine deeltijdbanen. Waarschijnlijk hangt dit samen met de wens of de noodzaak om naschoolse opvang te bieden aan kinderen die naar de lagere school gaan. Voltijds werkende vrouwen kwamen in het onderzoek niet voldoende voor om in de analyse te betrekken (minder dan tien gevallen). Voltijds werkende vrouwen zonder kinderen besteden duidelijk minder tijd aan huishouden en zorg dan vrouwen zonder kinderen die niet voltijds werken. Ook voor mannen geldt dat de tijd besteed aan huishouden en zorg het kleinst is indien er geen kinderen zijn en verder afneemt naarmate de kinderen ouder worden. Mannen met kinderen van 0-3 jaar besteden 13 uur meer aan huishouden en zorg dan mannen zonder kinderen. In absolute aantallen gemeten ondervindt de tijdsbesteding van mannen aan huishouden en zorg minder invloed van de komst van (kleine) kinderen dan de tijdsbesteding van vrouwen (verg: +13 uur versus +37 uur). Verhoudingsgewijs is de verzwaring van huishoudelijke en zorgtaken voor beide seksen echter even groot: een verdubbeling. Deze voor mannen en vrouwen vergelijkbare relatieve verandering in de huishoudelijke en zorgtaken treedt ook op als de kinderen ouder worden. In vergelijking met ouders met een jongste kind van 0-3 jaar ligt de zorglast van mannen en vrouwen met een jongste kind van 4-11 jaar ongeveer 20% lager (mannen en vrouwen met een kind/kinderen van 12 jaar en ouder 40% lager). Het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke en zorgtaken ondervindt zo minder invloed van de komst en de leeftijd van kinderen dan van het verdienertype waar men deel van uitmaakt (verg. Stoop en Oudhof 1990; Van der Lippe 1993). Ongeacht de levensfase is het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke en zorgtaken ongeveer 80% in alleenverdienershuishoudens, en (ruim) 70% bij grote-anderhalfverdieners. Bij dubbelverdieners zonder kinderen ligt dit aandeel nog iets lager en wel op 61% (dubbelverdieners met kinderen zijn er te weinig om uitspraken over te kunnen doen).

Ten aanzien van het vrijwilligerswerk valt op dat zowel mannen als vrouwen met een jongste kind van 0 tot 3 jaar minder tijd besteden aan vrijwilligerswerk dan ouders zonder kinderen. Vooral bij mannen doet dit effect zich voor. Ouders met oudere (schoolgaande)

kinderen besteden weer meer tijd aan vrijwilligerswerk dan ouders met een jongste kind van 0 tot 3 jaar. Samengenomen is het aandeel van vrouwen in het vrijwilligerswerk lager in huishoudens zonder kinderen dan in huishoudens met kinderen. Binnen de meeste gezinsfasen geldt daarbij dat de tijdsbesteding van vrouwen aan vrijwilligerswerk afneemt naarmate de vrouw meer uren gaat werken. Bij mannen is een dergelijk effect niet waarneembaar.

De verschillen in de tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken komen wel terug in de hoeveelheid vrije tijd waarover men zegt te beschikken. Vrouwen met een jongste kind van 0 tot 3 jaar hebben 5 uur minder vrije tijd dan vrouwen zonder kinderen (mannen 3 uur minder; verg. Van den Broek et al. 1999). Deze daling wordt bij het ouder worden van de kinderen bij de man grotendeels, en bij de vrouw gedeeltelijk tenietgedaan. Als gevolg van deze verschillen naar gezinsfase daalt het aandeel van de vrouw in de vrije tijd naar gelang de gezinsfase waarin zij zich bevindt. Deze daling doet zich overigens, in dezelfde orde van grootte, bij alle verdienertypen voor, met uitzondering van de huishoudens waarvan de vrouw een kleine deeltijdbaan heeft.

Naast naar gelang het al dan niet hebben van kinderen blijkt de tijdsbesteding veelal ook te variëren naar gelang verschillen in opleidingsniveau. Hoger opgeleide vrouwen participeren vaker op de arbeidsmarkt dan lager opgeleide vrouwen (SZW 1999). In tabel 3.4 zijn de tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken en aan arbeid en/of educatie uitgezet voor groeperingen met een lager, een middelbaar en een hoger opleidingsniveau in verschillende gezinsfasen.

Uit de tabel blijkt dat vrouwen met hogere opleidingsniveaus meer tijd besteden aan arbeid en educatie en minder aan huishoudelijke en zorgtaken dan vrouwen met lagere opleidingsniveaus. Deze verschillen doen zich in alle gezinsfasen voor. Verschillen tussen hoger en lager opgeleide vrouwen wat betreft de arbeidsduur zijn het grootst bij vrouwen zonder kinderen (20 uur verschil⁴), om vervolgens kleiner te worden indien het jongste kind 0 tot 3 jaar oud is (+13 uur) en nog kleiner (6 uur) bij vrouwen met een jongste kind op de basisschoolleeftijd? Vermoedelijk weerspiegelt deze nivellering van de arbeidsduur van de vrouw de vaak nog problematische situatie rondom de opvang van jonge, schoolgaande kinderen (zie ook hoofdstuk 5). Hoewel het hier een cross-sectioneel onderzoek betreft en geen longitudinaal onderzoek, lijken de gegevens te suggereren dat hoger opgeleide vrouwen hun langere banen inruilen voor verzorgende taken zodra voor de opvang van kinderen niet meer kan worden vertrouwd op officiële instanties. Onder vrouwen met kinderen van 12 jaar en ouder is het verschil tussen hoger en lager opgeleide vrouwen in arbeidsduur weer wat groter. Vermoedelijk doet de noodzaak tot het regelen van opvang zich hier minder gelden, zodat (vooral) hoger opgeleiden hun oude posities op de arbeidsmarkt weer kunnen innemen.

Tabel 3.4 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar opleidingsniveau van de vrouw, sekse en type huishouden, alsmede naar aandeel van de vrouw, 1998 (in uren per week resp. in procenten van tijdsbesteding van paar)

opleidingsniveau ^b	tijdsbesteding vrouwen (uren/week)			tijdsbesteding mannen (uren/week)			aandeel vrouw in totale tijdsbesteding (procenten) ^a		
	lo	mo	ho	lo	mo	ho	lo	mo	ho
	allen								
arbeid en educatie ^c	11,9	20,6	24,2	49,0	50,9	52,2	14	23	26
huishouden en zorg	60,7	56,8	47,8	16,8	18,9	21,5	78	73	70
geen kinderen									
arbeid en educatie ^c	15,0	29,9	35,0	48,1	50,7	50,9	17	33	35
huishouden en zorg	46,8	36,7	31,3	11,4	14,4	14,6	80	70	67
geen kinderen 0-3 jaar									
arbeid en educatie ^c	8,4	14,0	21,6	51,4	52,1	53,9	10	17	24
huishouden en zorg	79,1	81,9	65,3	23,4	26,5	29,1	73	74	71
jongste kind jonger 4-11 jaar									
arbeid en educatie ^c	10,2	14,5	16,1	49,3	50,4	53,7	12	17	18
huishouden en zorg	71,5	65,6	55,0	21,0	21,1	24,2	77	75	71
jongste kind 12 jaar of ouder									
arbeid en educatie ^c	11,7	24,6	25,5	48,0	51,5	50,4	14	28	29
huishouden en zorg	56,4	46,4	41,9	13,8	15,7	19,3	79	73	73

a Berekend op paarniveau. Calculatie van het aandeel van de vrouw op basis van de gegevens in de tabel, op basis van de 'individuele methode', kan tot afwijkende uitkomsten leiden (zie tevens bijlage B2 aan het einde van het rapport).

b Voor aandeel vrouw en tijdsbesteding vrouw: opleidingsniveau vrouw. Voor tijdsbesteding man: opleidingsniveau man.

c Inclusief reistijd.

Bron: SCP (TOP'98)

De gezinsfase blijkt niet of nauwelijks effect uit te oefenen op verschillen tussen hoger en lager opgeleide vrouwen ten aanzien van de huishoudelijke en zorgtaken: in alle gezinsfasen besteden hoger opgeleide vrouwen 13 tot 16 uur minder aan huishoudelijke en zorgtaken dan lager opgeleide vrouwen.

Voor mannen geldt dat zich, wat betreft de arbeidsparticipatie, veel minder verschillen voordoen dan bij vrouwen. Hoger opgeleide mannen werken wat meer dan lager opgeleide mannen, maar tussen mannen in de verschillende zorgtypen bestaat weinig verschil. Ook neemt de tijd die mannen investeren in huis en kinderen toe naarmate het opleidingsniveau stijgt. Per saldo geldt dat de huiselijke taakverdeling tussen mannen en vrouwen, op dit bivariate niveau gemeten, gelijkwaardiger wordt naarmate het opleidingsniveau stijgt. Het sterkst geldt dat verband voor paren zonder kinderen. Een gelijkwaardiger verdeling van taken is daarbij trouwens nauwelijks tot de verdienste van de man te rekenen, aangezien deze vooral totstandkomt doordat vrouwen minder tijd aan huishoudelijke en gezinstaken besteden en niet (of nauwelijks) doordat de man meer in het huishouden doet (verg. Van der Lippe 1997).

Arbeidsparticipatie, leeftijd, gezinsfase en opleidingsniveau zijn geen onafhankelijke gegevens. Om de effecten van deze variabelen in hun onderlinge verband te analyseren, zijn multivariate analyses uitgevoerd op de tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken. Deze analyses zijn uitgevoerd op zowel het aandeel van de vrouw in de totale tijdsbesteding, als de tijdsbesteding van mannen en van vrouwen apart (zie tabel 3.5).

Tabel 3.5 Huishoudelijke en zorgtaken, het aandeel van de vrouw in de totale tijdsbesteding, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar diverse persoons- en huishoudenskenmerken, 1998 (in procenten en uren per week)

	aandeel vrouw ^a (%)		vrouwen (uren)		mannen (uren)	
	niet		niet		niet	
	gecontr.	gecontr. ^b	gecontr.	gecontr. ^b	gecontr.	gecontr. ^b
MCA-analyse, gemiddelde afwijkingen t.o.v. gemiddelde		74,5		56,8		19,0
alleenverdienende man	5,1	5,0	11,6	9,4	-1,5	-2,2
anderhalfverdieners, vrouw						
kleine deeltijdbaan	1,3	1,4	5,7	1,8	0,4	-0,9
anderhalfverdieners, vrouw						
grote deeltijdbaan	-3,1	-3,0	-9,1	-7,8	1,5	1,7
dubbelverdieners	-14,2	-14,0	-27,4	-16,4	0,5	4,6
<i>significantie</i>		0,00		0,00		0,00
leeftijd 19-29 ^c	-7,4	-3,5	-4,5	-1,4	0,3	-1,3
leeftijd 30-39 ^c	-0,1	0,1	7,9	0,1	3,3	0,3
leeftijd 40-49 ^c	1,0	0,3	-6,1	0,2	-1,4	-0,3
leeftijd 50-63 ^c	6,2	3,0	-10,4	-2,0	-3,7	0,7
<i>significantie</i>		0,24		0,96		0,87
jongste kind 0-3 jaar	-1,4	-1,9	20,8	19,6	7,7	7,9
jongste kind 4-11 jaar	0,6	-0,8	9,2	7,0	2,9	3,6
jongste kind ≥ 12 jaar	0,8	0,4	-7,1	-6,8	-3,0	-3,0
geen kinderen	-0,6	1,7	-16,6	-13,6	-5,5	-6,4
<i>significantie</i>		0,26		0,00		0,00
opleidingsniveau laag ^c	3,3	1,1	4,0	2,3	-2,1	-1,4
opleidingsniveau middel ^c	-1,2	-0,4	0,0	0,3	-0,1	-0,2
opleidingsniveau hoog ^c	-4,2	-1,5	-9,0	-6,0	2,5	1,8
<i>significantie</i>		0,21		0,01		0,06
<i>verklaarde variantie (r²)</i>		0,16		0,30		0,13

a Berekend op paarniveau.

b Gecontroleerd voor de invloed van de overige in de kolommen opgenomen variabelen.

c Voor aandeel vrouw en tijdsbesteding vrouw: leeftijd/opleidingsniveau vrouw. Voor tijdsbesteding man: leeftijd/opleidingsniveau man.

Bron: SCP (TOP'98)

Het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke en zorgtaken blijkt in sterke mate samen te hangen met het verdienertype. Gecontroleerd voor de invloed van de overige in de tabel opgenomen huishoudenskenmerken blijkt het aandeel van de vrouw in de totale huishoude-

lijke en zorgtaken onder alleenverdieners 5% boven het gemiddelde, en bij dubbelverdieners 14% onder het gemiddelde te zitten. De invloed van gezinsfase, leeftijd en opleidingsniveau van de vrouw op het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke en zorgtaken blijkt niet significant. Overigens past hierbij de kanttekening dat het aandeel van de vrouw in huishoudelijke en zorgtaken vooral inzicht geeft in een relatieve verandering, en niet in de veranderingen in absolute aantallen. Het feit dat het aandeel van de vrouw in huishoudelijke en zorgtaken bij huishoudens met heel jonge kinderen niet of nauwelijks hoger uitkomt dan bij huishoudens zonder kinderen, is het gevolg van het feit dat ook vrouwen zonder kinderen meer tijd in het huishouden steken dan mannen. De additionele stijging van 33 uur aan huishoudelijke en zorgtaken bij vrouwen versus de additionele 15 uur bij mannen leidt daardoor niet tot een substantiële verandering in de relatieve verdeling van huishoudelijke en zorgtaken tussen beide partners.

Ten aanzien van de absolute verschillen tussen mannen en vrouwen valt op dat verschillen tussen vrouwen in het aantal aan huishoudelijke en zorgtaken bestede uren zich gemakkelijker laten voorspellen dan het aantal uren bij mannen (zie de verklaarde varianties onderaan tabel 3.5; verg. Van der Lippe 1997). Huishoudelijke en zorgtaken hangen het sterkst samen met de gezinsfase en het verdienertype en in mindere mate met het opleidingsniveau. In beide gevallen gaan veranderende omstandigheden in deze twee huishoudenskenmerken bij vrouwen gepaard met aanmerkelijk grotere veranderingen in het aantal uren huishoudelijke en zorgtaken dan bij mannen.

3.3 Percepties van taakverdelingen

De toenemende arbeidsparticipatie van de vrouw maakt de verdeling van taken binnen het huishouden minder vanzelfsprekend. Indachtig het politieke credo 'werk, werk, werk' mag daarbij worden verondersteld dat participatie op de arbeidsmarkt als meer statusvol en bevredigend wordt ervaren dan participatie op de markt van afgewasteiltjes en strijkplanken (verg. Hochschild 1997). Het is in die context van 'werk, werk, werk' dat de stelling kan worden geponeerd dat de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken ook in de toekomst onderwerp zal blijven van onderhandelingen binnen huishoudens. Mannen en vrouwen zullen met elkaar in debat gaan over wiens beurt het is om de luiers te verschonen en of koken opweegt tegen stofzuigen. Beiden zullen zich daarin een beeld vormen van de eigen bijdrage aan het huishouden en dat van de ander. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek leert ons dat deze beelden niet altijd hoeven overeen te komen met de feitelijk geleverde prestaties. Men ziet niet altijd wat de ander doet, en wil bovendien ook niet altijd zien wat men zelf doet (of laat). Een 'feitelijk' ongelijke verdeling van taken laat onverlet dat mannen en vrouwen het gevoel kunnen hebben dat taken wel degelijk gelijk zijn verdeeld (verg. Komter 1985; Hochschild en Machung 1989).

Nadat in de vorige paragrafen is uiteengezet hoe taken feitelijk zijn verdeeld — dat wil zeggen volgens de gerapporteerde tijdsbesteding — wordt in deze paragraaf ingegaan op de vraag hoe mannen en vrouwen denken dat ze de taken hebben verdeeld. Nagegaan zal worden in welke mate mannen en vrouwen er verschillende percepties op nahouden ten aanzien van de door hen gerealiseerde verdeling van huishoudelijke en zorgtaken, en in welke mate deze overeenkomen met de feitelijke verdeling, voorzover die in dit onderzoek werd geregistreerd.

Voor beantwoording van deze vragen wordt gebruikgemaakt van een serie vragen uit de aanvullende telefonische vragenlijst. Hierbij werd voor veertien onderscheiden activiteiten

gevraagd door wie die werden uitgevoerd en wat het aandeel van de desbetreffende personen daarin was geweest. In deze paragraaf wordt alleen gekeken naar de percepties die beide partners hebben van hun eigen aandeel en dat van de partner. Het aandeel van andere huishoudensleden of van personen buiten het huishouden blijft buiten beschouwing. In paragraaf 3.3.1 wordt gekeken naar verschillen tussen mannen en vrouwen in percepties van de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken. In paragraaf 3.3.2 worden deze percepties, waar mogelijk, gekoppeld aan de opgegeven geschatte tijdsbestedingen. In paragraaf 3.3.3 wordt gekeken in hoeverre er in de perceptie van taakverdelingen verschillen bestaan tussen verdienertypen.

3.3.1 Uiteenlopende percepties

Op de vragen naar het eigen aandeel en dat van de partner in de diverse huishoudelijke en zorgtaken hadden mannen en vrouwen de keuze uit de volgende antwoordcategorieën: alles, het meeste, de helft, een klein deel, niet bij betrokken, activiteit komt niet voor. De combinatie van dezelfde twee vragen (eigen aandeel en dat van de partner) gesteld aan beide partners, maakt dat we van doen hebben met in totaal vier percepties van veertien verdelingen van taken. In tabel 3.6 is aangegeven welke percepties er leven onder mannen en vrouwen ten aanzien van de verdeling van het bereiden van maaltijden. De antwoorden hebben daarbij betrekking op 790 van de 1.004 paren die meewerkten aan dit deel van het onderzoek.

Tabel 3.6 Percepties van de verdeling van het eten bereiden onder mannen en vrouwen, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1998 (in procenten)

	activiteit						
	komt niet voor	alles	meeste	de helft	klein deel	niet bij betrokken	totaal
van vrouw, over zichzelf	0,1	48,5	33,8	11,1	3,2	3,3	100,0
van man, over vrouw	0,4	35,6	38,0	14,6	5,1	6,3	100,0
van man, over zichzelf	0,4	3,5	6,6	15,4	30,5	43,6	100,0
van vrouw, over man	0,1	2,5	3,7	12,2	25,6	55,9	100,0

Bron: SCP (TOP'98)

Duidelijk blijkt dat voor zowel mannen als vrouwen geldt dat men het aandeel van de ander lager inschat dan die ander het eigen aandeel inschat. Van de vrouwen vindt 48,5% dat zij het bereiden van maaltijden geheel zelf verzorgen, terwijl slechts 35,6% van de mannen die inschatting beaamt (verg. Komter 1985). Bovendien zijn er meer mannen dan vrouwen die vinden dat de vrouw slechts een klein deel van het maaltijden bereiden voor haar rekening neemt of dat de vrouw daar in het geheel niet bij betrokken is. Andersom zijn er meer mannen die van mening zijn dat zij alles of het meeste van het maaltijden bereiden voor hun rekening nemen dan er vrouwen zijn die dat bevestigen. Vrouwen vinden ook vaker dat de man niet bij het maaltijden bereiden betrokken is dan de man dat van zichzelf vindt. Tot slot valt op dat een groter deel van de mannen vindt dat de activiteit 'maaltijden bereiden' in dat huishouden niet voorkomt dan van vrouwen (0,4% resp. 0,1% van de respondenten in de steekproef). Vermoedelijk hangt dit samen met het feit dat mannen minder deelnemen aan het eten bereiden dan vrouwen.

Een vergelijkbare presentatie van de aldus verkregen gegevens voor veertien verschillende activiteiten lijkt weinig zinvol. In tabel 3.7 zijn de gegevens samengevat. In het linkerdeel van de tabel valt af te lezen wie, volgens vrouwen en mannen, het meeste bijdraagt aan de desbetreffende activiteit. In de laatste twee kolommen van de tabel is, eveneens voor vrouwen en mannen, vastgesteld in welke mate er sprake is van overschatting van het eigen aandeel in een desbetreffende activiteit in vergelijking met de inschatting van dat aandeel door de ander.

Tabel 3.7 Gepercipieerde mate van scheefheid van de taakverdeling tussen mannen en vrouwen bij huishoudelijke en zorgtaken, en mate van overschatting van het eigen aandeel in die taken in verhouding tot het aandeel zoals geschat door de partner, voor vrouwen en mannen, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1998 (in eenheden en procenten)

	perceptie van scheefheid van taakverdelingen ^a (in %)						mate van overschatting eigen aandeel ^b	
	volgens de vrouw			volgens de man			vrouw	man
	man	even- veel	vrouw meer	man	even- veel	vrouw meer		
	meer			meer				
eten bereiden	6,0	11,7	82,4	11,4	14,6	74,0	0,29	0,25
afwassen	7,9	36,7	55,4	14,6	46,2	39,2	0,29	0,35
wassen, strijken	1,8	6,0	92,2	4,6	7,6	87,8	0,14	0,12
schoonmaken	3,2	11,2	85,6	5,6	17,2	77,2	0,19	0,22
boodschappen	7,7	25,0	67,3	12,3	31,2	56,5	0,25	0,26
klusjes in/om huis	57,5	29,4	13,1	62,7	27,0	10,3	0,03	0,05
verzorgen volwassenen	2,2	35,3	62,5	6,1	42,0	51,9	0,25	0,24
hulp derden	3,7	40,0	56,3	7,3	49,8	42,8	0,11	0,18
kinderen halen, brengen	4,5	28,5	67,0	8,6	41,9	49,6	0,40	0,36
met kinderen spelen, voorlezen	6,3	53,8	39,9	9,8	58,7	31,5	0,14	0,13
kinderen wassen, aankleden	4,2	29,7	66,1	4,0	33,1	62,9	0,10	0,20
kinderen eten geven	1,8	20,2	78,0	3,3	26,0	70,7	0,23	0,20
financiële zaken	34,2	19,8	45,9	37,1	19,4	43,5	0,12	0,08
administratie	42,8	20,8	36,4	34,2	19,2	46,6	0,07	0,08

a Gecaluleerd door, per sekse, het eigen geschatte aandeel in een bepaalde activiteit te vergelijken met het (zelf) geschatte aandeel van de ander. Aangezien beide aandelen 5-puntsschalen betroffen (zie de tekst), kon de gepercipieerde scheefheid op een 9-puntsschaal variëren (theoretisch: van -4 via 0, gelijkheid, naar +4). Deze 9-puntsschaal is gecompriëerd tot een eenvoudige 3-puntsschaal (meer, gelijk, minder), waarvan in deze tabel de frequentie-cijfers worden gepresenteerd.

b Gecaluleerd door, binnen paren, het aandeel volgens zichzelf (op 5-puntsschaal) te verminderen met het aandeel van zichzelf volgens de ander (5-puntsschaal). Genoemd cijfer weerspiegelt de gemiddelden van een 9-puntsvariabele die loopt van 4 (grote mate van zelfoverschatting) naar -4 (grote mate van zelfonderschatting).

Bron: SCP (TOP'98)

Uit de weergegeven percepties van scheefheid valt op te maken dat mannen en vrouwen het min of meer eens zijn over het feit dat vrouwen vaker huishoudelijke en zorgtaken voor hun rekening nemen dan mannen. Zelfoverschattingen niettegenstaande, onderkennen mannen dat vrouwen meer in het huishouden doen dan zichzelf, en beamen vrouwen dat ook mannen in het huishouden actief zijn (verg. Komter 1985; Van der Vinne 1998). Volgens vrouwen klussen vrouwen vooral minder dan mannen en verrichten vrouwen minder financiële en administratieve taken. Mannen stellen vaker dan vrouwen dat taken gelijk zijn verdeeld. Bij 12 van de 14 activiteiten zeggen meer mannen dan vrouwen dat de man meer doet dan de vrouw, en bij 11 van de 14 activiteiten schatten meer mannen dan vrou-

wen in dat het aandeel van beide seksen in de desbetreffende activiteit even groot is. Bijgevolg geldt voor vrijwel alle activiteiten (13 van de 14) dat er meer vrouwen dan mannen zijn die zeggen dat het aandeel van de vrouw in een activiteit dat van de man overstijgt.

Uit de rechterzijde van de tabel blijkt voorts dat zowel bij mannen als bij vrouwen sprake is van een overschatting van het eigen aandeel in verhouding tot het aandeel zoals dat werd geschat door de partner. Bijvoorbeeld: vrouwen schatten hun aandeel in het maaltijd bereiden 0,29 punt hoger in (op een 9-puntsschaal) dan mannen het aandeel van de vrouw inschatten, terwijl andersom mannen hun aandeel 0,25 punt hoger inschatten dan vrouwen het aandeel van de man inschatten. Deze zelfoverschatting doet zich bij alle activiteiten voor, en bij mannen en vrouwen in ongeveer dezelfde mate.

3.3.2 Feit of fictie

Mannen en vrouwen schatten elk hun eigen aandeel in huishoudelijke en zorgtaken hoger in dan de ander dat doet. Mannen vinden daarbij vaker dat taken gelijk zijn verdeeld dan vrouwen. Vraag is wie van beiden het gelijk aan zijn of haar zijde heeft. Deze vraag blijkt gemakkelijker gesteld dan beantwoord. Van niet alle activiteiten waarbij gevraagd is naar de gepercipieerde scheefheid is ook gevraagd naar de feitelijke tijdsbesteding, en bovendien is niet altijd duidelijk wat respondenten voor ogen hebben als zij aangeven dat zij 'alles' doen in het huishouden of juist 'een klein deel' (is 'alles' een aandeel van 100%, of geldt 90% ook als 'alles'; begint 'een klein deel' bij een aandeel van 10% of bij 20%?). Als begin van een antwoord op deze vraag zijn de in het onderzoek opgenomen typen huishoudelijke en zorgtaken gerangschikt naar de mate van scheefheid van de verdeling van taken zoals die werd gepercipieerd door de vrouw en door de man, en zoals die feitelijk bleek te bestaan op basis van de tijdsbestedingsgegevens (tabel 3.8).

Tabel 3.8 Huishoudelijke en zorgtaken geordend naar feitelijk aandeel van de vrouw in huishoudelijke en zorgtaken en de perceptie daarvan onder mannen en vrouwen, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1998 (in procenten)

	perceptie vrouw ^a		perceptie man ^a		feitelijk ^b
wassen en strijken	92	wassen en strijken	88	wassen en strijken	94
schoonmaken	86	schoonmaken	77	schoonmaken	86
eten bereiden	82	eten bereiden	74	eten bereiden	78
kinderen eten geven	78	kinderen eten geven	71	kinderen halen/brengen	78
boodschappen doen	67	kinderen wassen, aankleden	63	boodschappen doen	77
kinderen halen/brengen	67	boodschappen doen	57	kinderen verzorgen	73
kinderen wassen, aankleden	66	verzorgen volwassenen	52	afwassen	69
verzorgen volwassenen	63	kinderen halen/brengen	50	met kinderen spelen/voorlezen	64
hulp derden	56	hulp derden	43	vrijwilligerswerk/hulp derden	59
afwassen	55	afwassen	39	verzorgen volwassenen	57
met kinderen spelen/voorlezen	40	met kinderen spelen/voorlezen	32	klussen in/om huis	43
klussen in/om huis	13	klussen in/om huis	10		

a Exclusief de activiteiten financiën en administratie, daar van deze activiteiten niet naar de 'feitelijke' tijdsbesteding werd gevraagd. Cijfers weerspiegelen het percentage mannen en vrouwen dat aangeeft dat de vrouw meer doet dan de man (zie tabel 3.7).

b Op paarniveau (zie bijlage B2 aan het einde van het rapport). Hulp omvat tevens vrijwilligerswerk. Kinderen verzorgen omvat zowel de activiteiten kinderen wassen en aankleden als de activiteit kinderen eten geven.

Bron: SCP (TOP'98)

Niettegenstaande verschillende percepties ten aanzien van de verdeling van taken, blijken mannen en vrouwen vrij unaniem te zijn in de rangordering van taken naar het aandeel van de vrouw. Wassen en strijken, schoonmaken en eten bereiden blijken volgens beide seksen het meest 'vrouwentaken' te zijn, hulp aan derden, afwassen, met de kinderen spelen en klussen het minst (verg. Knulst 1977; Stoop en Oudhof 1990; Van der Lippe 1997; Van den Broek et al. 1999). Daartussenin bevindt zich een grijs gebied met activiteiten waarin man en vrouw licht verschillen in hun perceptie van het aandeel van de vrouw. Beide seksen geven aan dat de taken gelijkwaardiger zijn verdeeld bij het spelen met de kinderen dan bij het halen en brengen en het verzorgen van de kinderen, die meer ten laste komen van de vrouw.

De perceptie van mannen en vrouwen ten aanzien van de verdeling van taken blijkt ook redelijk overeen te komen met de verdeling van taken zoals die feitelijk werd geregistreerd (verg. ook Van der Vinne 1998). Wassen en strijken geldt ook hier het meest als een vrouwentaak, gevolgd door schoonmaken en eten bereiden. Vervolgens zijn er wel enige verschillen met de gepercipieerde taakverdeling, maar ook in de feitelijke tijdsbesteding geldt dat klussen het minst een vrouwentaak is en dat mannen meer met kinderen spelen dan ze kinderen verzorgen of vervoeren. De in de tabel gepresenteerde cijfers over het aandeel van de vrouw, hoewel in principe onvergelijkbaar, geven aan dat de perceptie van vrouwen van het aandeel van de vrouw iets meer in lijn is met de feitelijke taakverdeling dan de perceptie van de man.

3.3.3 Uiteenlopende percepties en verdienertypen

Aan het begin van deze paragraaf 3.3 werd het onderscheid tussen feitelijke en gepercipieerde taakverdelingen gerelateerd aan de afnemende vanzelfsprekendheid van taakverdelingen tussen mannen en vrouwen. Naarmate vrouwen minder en mannen meer gaan doen in het huishouden, zou de taakverdeling tussen mannen en vrouwen meer onderwerp van onderhandeling worden. Percepties van taakverdelingen zouden in die context van groter belang kunnen worden.

Het is daarom interessant om verschillen in percepties van taakverdelingen te relateren aan de verschillende hier onderscheiden verdienertypen. Onderliggende these hierbij is dat het combineren van taken en het onderhandelen over taakverdeling aanleiding kan geven tot divergerende percepties van het eigen aandeel in de taakverdeling en dat van de partner.

Als maatstaf voor de mate van divergentie in percepties van taakverdelingen is gebruikgemaakt van de eerder geconstrueerde 'maten van overschatting eigen aandeel' (zie tabel 3.7). Deze maten laten zien in hoeverre mannen en vrouwen hun eigen aandeel in een activiteit hoger of lager aanslaan dan hun partner dat aandeel aanslaat. Deze maat is berekend voor elk van de veertien onderscheiden activiteiten, en voor mannen en vrouwen apart. Een reductie van de hoeveelheid gegevens werd verkregen door, over acht⁵ verschillende activiteiten, voor beide partners apart te tellen hoe vaak het voorkomt dat personen hun eigen aandeel hoger inschatten dan hun partner dat doet. De aldus verkregen maatstaf loopt van 0 (persoon slaat zijn eigen aandeel nooit hoger aan dan zijn of haar partner dat doet) tot 8 (achtmaal hoger aangeslagen). In tabel 3.9 is voor mannen en vrouwen de frequentieverdeling van deze maatstaf weergegeven.

Tabel 3.9 Aantal huishoudelijke taken (maximaal 8) waarbij mannen en vrouwen hun aandeel hoger inschatten dan de partner dat doet, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1998 (in procenten)

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	totaal
vrouwen	14,8	24,6	25,0	18,4	10,8	4,0	1,4	1,0	0,0	100
mannen	14,4	25,1	27,9	18,2	8,3	4,4	1,1	0,6	0,0	100

Bron: SCP (TOP'98)

Tussen mannen en vrouwen doen zich weinig verschillen voor in de frequentie waarmee zij hun eigen aandeel in de verdeling van taken overschatten. Van de ondervraagde mannen en vrouwen overschat respectievelijk 14% en 15% zijn of haar eigen aandeel nooit. Het resterend deel doet dat wel, voor tenminste één activiteit en meestal voor niet meer dan vier activiteiten. Er zijn slechts weinig mensen die hun eigen aandeel bij iedere activiteit, of bijna iedere activiteit, hoger inschatten dan hun partner dat doet. De mate van zelfoverschatting blijkt licht te verschillen naar verdienertype (tabel 3.10).

Tabel 3.10 Aantal huishoudelijke taken (maximaal 8) waarbij mannen en vrouwen hun aandeel hoger inschatten dan de partner dat doet, personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, naar verdienertype, opleidingsniveau en het al dan niet hebben van kinderen, 1998

	vrouwen		mannen		paren ^a	
	niet gecontr.	gecontr. ^b	niet gecontr.	gecontr. ^b	niet gecontr.	gecontr. ^b
bivariate analyse, gemiddelde						
alleenverdieners	1,91		1,90		3,80	
kleine-anderhalfverdieners	2,04		2,00		3,97	
grote-anderhalfverdieners	2,23		2,09		4,31	
dubbelverdieners	2,21		2,21		4,30	
<i>significantie</i>		0,09		0,34		0,15
MCA-analyse, gemiddelde						
afwijkingen t.o.v. gemiddelde		2,05		2,01		4,04
alleenverdieners						
anderhalf- en dubbelverdieners	-,15	-,15	-,11	-,10	-,24	-,24
<i>significantie</i>		0,03		0,13		0,05
opleidingsniveau laag ^c						
opleidingsniveau middel ^c	-,04	,00	-,23	-,21	-,11	-,04
opleidingsniveau hoog ^c	-,02	-,04	,05	,05	,00	-,04
<i>significantie</i>		0,60		0,04		0,62
geen kinderen						
wel kinderen	-,07	-,09	-,11	-,12	-,16	-,18
<i>significantie</i>		0,35		0,18		0,27

a Waarde van beide partners opgeteld. Variabele loopt niet van 0 tot 8 maar van 0 tot 16.

b Gecontroleerd voor de invloed van de overige in de kolommen opgenomen variabelen.

c Voor vrouwen en paren: opleidingsniveau vrouw. Voor mannen: opleidingsniveau man.

Bron: SCP (TOP'98)

Uit de bivariate analyses blijkt dat naarmate de vrouw meer gaat werken, het verschil tussen de eigen inschatting van het aandeel in huishoud- en zorgtaken versus de inschatting van dat aandeel door de partner, groter wordt. De verbanden zijn echter niet significant. In de multivariate analyses blijkt het positieve verband tussen arbeidsparticipatie van de vrouw en mate van zelfoverschatting echter wel significant, althans voor vrouwen en op huishoudensniveau: werkzame vrouwen overschatten hun eigen aandeel in huishoudelijke en zorgtaken meer dan niet-werkzame vrouwen.⁶ Hieruit zou men voorzichtig mogen concluderen dat mannen en vrouwen in tweeverdienershuishoudens meer met elkaar van mening verschillen over de verdeling van huishoudelijke taken dan mannen en vrouwen in alleenverdienershuishoudens.

De uitkomsten zijn overigens in tegenspraak met die van Komter (1985), die vond dat mannen en vrouwen vooral van mening verschilden over elkaars aandeel in huishoudelijke en zorgtaken indien de vrouw niet werkzaam was. Wellicht speelt de tijdgeest hierin mee. Ten tijde van Komters onderzoek had het combineren van taken nog geen grote vlucht genomen en voerden geëmancipeerde vrouwen verwoede gevechten met hun meer traditioneel ingestelde partners om de huiselijke arbeid gelijkjer te verdelen.⁷ Inmiddels is taakcombinatie min of meer tot norm verheven (verg. het combinatiescenario van de overheid). Binnen die taakcombinerende huishoudens is de verdeling van taken echter geen vanzelfsprekendheid, zo suggereren de cijfers in de tabel.

Bij mannen is er voorts een effect van het opleidingsniveau — hoe hoger de opleiding, des te meer verschil van mening — maar bij vrouwen en op huishoudensniveau is dat effect niet meer significant. Zowel bij mannen, bij vrouwen als op huishoudensniveau is er sprake van een positief verband tussen zelfoverschatting en het hebben van kinderen, maar deze verbanden zijn nergens significant.

Samengevat blijkt er (zwak) empirisch bewijs te zijn voor de stelling dat de mate waarin er sprake is van divergerende percepties van het eigen aandeel in de huishoudelijke taken dan wel dat van de partner, samenhangt met het verdienertype waarin men leeft en daarmee met de arbeidsparticipatie van de vrouw. Een dergelijk verband bleek echter alleen aantoonbaar indien werd afgezien van nadere differentiatie van de arbeidsduur van de vrouw, en alleen bij vrouwen en op huishoudensniveau. Bij mannen bleek dit verband niet significant.

3.4 Samenvatting en conclusies: verdienertypen en verdeling onbetaalde arbeid

In dit hoofdstuk is de tijdsbesteding van paren onder de loep genomen. Gekeken is naar de feitelijke verdeling van taken binnen en tussen verdienertypen, en naar de mate waarin mannen en vrouwen er verschillende percepties op nahouden over de verdeling van huishoudelijke en gezinstaken.

Uit de analyses in paragraaf 3.2 blijkt dat de verdeling van onbetaalde arbeid in sterke mate samenhangt met het verdienertype, c.q. met de arbeidsduur van de vrouw. De negatieve relatie tussen huishoudelijke en zorgtaken enerzijds en arbeidsduur van de vrouw anderzijds komt vooral voor rekening van de verminderde tijdsbestedingen van de vrouw. De tijdsbesteding van de man aan huishoudelijke en zorgtaken blijkt niet of nauwelijks gevoelig — in economische termen: weinig elastisch — voor de arbeidsduur van de vrouw. Met de toenemende arbeidsduur van de vrouw daalt hierdoor het aandeel van de vrouw in huishoudelijke en zorgtaken van gemiddeld 80% in alleenverdienershuishoudens naar 60% bij dubbelverdieners. Deze egalitairdere taakverdeling in het huishouden komt

de man min of meer aanwaaien, daar mannen nauwelijks meer in het huishouden gaan doen als vrouwen minder gaan doen. Taken die notoir tot het domein van de vrouw zijn blijven behoren, zijn wassen en strijken (aandeel vrouw 94%) en schoonmaken (86%). Klussen in en om het huis is vooralsnog meer een mannentaak (aandeel vrouw 43%). Wanneer gekeken wordt naar de verschillende gezinsfasen valt op dat het aandeel van de vrouw in de huishoudelijke en zorgtaken min of meer constant blijft. Een constant aandeel van de vrouw betekent daarbij niet dat verschillen in de levensfasen voor mannen en vrouwen hetzelfde uitpakken: het verschil in huishoudelijke taken binnen huishoudens zonder en huishoudens met kinderen van 0-3 jaar bedraagt 37 uur voor vrouwen en 13 uur voor mannen. Verder blijkt dat een hoger opleidingsniveau bij vrouwen gepaard gaat met minder en bij mannen met meer uren huishoudelijke en zorgtaken. De taakverdeling tussen mannen en vrouwen is daarmee onder hoger opgeleiden "minder ongelijk" (Tijdens et al. 2000) dan bij lager opgeleiden. De verschillen naar opleidingsniveau in de taakverdeling tussen mannen en vrouwen blijken overigens niet significant indien gecontroleerd wordt voor de invloed van gezinsfase, leeftijd en verdienertype. De analyses leren verder dat zich tussen de verschillende verdienertypen weinig verschillen voordoen in de hoeveelheid vrije tijd. Bij alle verdienertypen bedraagt de geschatte hoeveelheid vrije tijd, op huishoudensniveau, iets minder dan 40 uur. Dat die hoeveelheid vrije tijd niet mee verandert met de toenemende arbeidsduur van de vrouw blijkt vooral het gevolg van bezuinigingen op de tijd besteed aan huishoudelijke en zorgtaken: dubbelverdieners besteden samen 37 uur, of 44%, minder tijd aan huishoudelijke en zorgtaken dan de beide partners in alleenverdienershuishoudens. Tot de huishoudelijke en zorgactiviteiten waar relatief zwaar op wordt bezuinigd behoren onder andere: schoonmaken (-7 uur), voorlezen en spelen met kinderen (-5 uur), wassen en strijken (-4 uur) en boodschappen doen (-3 uur). Ook besteden dubbelverdieners minder tijd aan onbetaalde hulp en aan vrijwilligerswerk (samen -2 uur per week).

Uit paragraaf 3.3 komt naar voren dat mannen én vrouwen rooskleuriger oordelen over hun eigen aandeel in de huishoudelijke en zorgtaken dan over het aandeel van de ander. Bij beide seksen is sprake van overschatting van het eigen aandeel in het huishouden. Desalniettemin vertonen beider percepties van de taakverdeling een grote mate van overlap met de werkelijke taakverdeling. Mannen vinden daarbij wat vaker dan vrouwen dat taken gelijk zijn verdeeld, ook als de praktijk anders uitwijst. Tussen de verschillende verdienertypen doen zich geringe verschillen voor in de mate waarin beide partners hun eigen aandeel in huishoudelijke en zorgtaken overschatten. Deze zelfoverschatting ligt bij werkende vrouwen iets hoger dan bij niet-werkende vrouwen. Bij mannen doet een dergelijk verschil zich niet voor. De cijfers voor mannen en vrouwen opgeteld tonen dat partners in tweeverdienershuishoudens iets meer met elkaar van mening verschillen over de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken dan partners in alleenverdienershuishoudens. Hieruit zou men voorzichtig mogen concluderen dat de verdeling van huishoudelijke en zorgtaken in tweeverdienershuishoudens wat meer discussie losmaakt, althans bij vrouwen, dan bij alleenverdieners.

Noten

- 1 Vanwege te geringe aantallen zijn van deze en vervolganalyses uitgezonderd: paren waarbij alleen de vrouw werkt ($n = 19$), paren waarbij beiden werkzaam zijn en de vrouw meer uren werkt dan de man ($n = 4$), paren waarvan beide partners een deeltijdbaas hebben ($n = 30$), en paren waarvan geen van beide partners werkzaam is ($n = 25$). De overblijvende paren vertegenwoordigen 91% van de paren waarvan de tijdsbesteding kon worden vastgesteld (804/882).
- 2 Weliswaar wordt in de tabel gesuggereerd dat bij het halen en brengen van kinderen bij dubbelverdieners een grote mate van egalisatie van taken is bereikt, maar zoals gezegd hebben deze cijfers slechts betrekking op twintig cases. De cijfers ten aanzien van het halen en brengen van kinderen bij de groepen anderhalfverdieners vormen geen sterke bevestiging voor deze egalisatiethese.
- 3 Een dergelijke constatering lijkt in tegenspraak met de constatering dat moderne, taakcombinerende ouders tussen 1975 en 1995 meer tijd zijn gaan besteden aan hun kinderen (Van der Lippe 1997). Deze constatering heeft echter betrekking op een ontwikkeling in de tijd en niet, zoals hier bedoeld, op een verschil tussen gelijktijdige groepen. Ook anno 1995 besteden werkende vrouwen minder tijd aan hun kinderen dan niet-werkende vrouwen, zij het dat het verschil kleiner is dan men wellicht geneigd zou zijn te geloven (Van der Lippe 1997).
- 4 Aangezien zich onder de groep vrouwen zonder kinderen verhoudingsgewijs veel vrouwen van 40 jaar of ouder bevinden (zie tabel 3.3), mag hier niet uit worden geconcludeerd dat hier sprake is van een generatie-effect.
- 5 Zes van de veertien activiteiten werden buiten beschouwing gelaten, omdat deze weinig algemeen bleken: een groot deel van de respondenten gaf op dat deze activiteit in hun huishouden niet voorkwam. Het betreft hier de activiteiten verzorgen volwassenen, hulp aan derden, en de vier activiteiten die betrekking hadden op de zorg voor kinderen (waarvan ook onder huishoudens met kinderen een deel niet voorkwam).
- 6 Analyses met de gebruikelijke vierdeling van verdienertypen in plaats van de hier gehanteerde tweedeling geven geen statistisch significante verbanden te zien (p varieert van 0,10 tot 0,40). Wel zijn de getallen in dezelfde richting als in de bivariate analyses.
- 7 Het feit dat meningsverschillen over de taakverdeling vooral opgeld deden bij de 'hogere klasse' (Komter 1985: 311) kan wellicht als een bevestiging van deze hypothese worden gelezen.

4 ARBEIDSMARKT EN VERDIENERSTYPEN: EEN DWINGENDE RELATIE?

Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Noortje Mertens

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 is ingegaan op de discrepanties tussen de gewenste en de feitelijk gerealiseerde arbeidsduur en verdeling van betaalde arbeid tussen de partners. Verschillende factoren kunnen een rol spelen bij het ontstaan van dergelijke discrepanties, zoals de mogelijkheden op de arbeidsmarkt om de arbeidsduur aan te passen en de beschikbaarheid van voorzieningen om arbeid en zorg te combineren. In dit hoofdstuk staat de rol centraal van verschillende aspecten van de arbeidsmarkt in relatie tot de keuze voor een bepaald verdienertype.

De arbeidsmarkt kan op diverse manieren van invloed zijn op de arbeidsdeelname van vrouwen en mannen en op de verdeling van betaalde arbeid binnen huishoudens. Grofweg kunnen drie categorieën factoren een rol spelen: omstandigheden in de bedrijven en organisaties waarin een werknemer werkzaam is, kenmerken van het beroep en de functie die een werknemer bekleedt en de werkgelegenheidssituatie.

De eerste categorie arbeidsmarktaspecten die in dit hoofdstuk zal worden gezien betreft de *omstandigheden in de bedrijven en instellingen* waarmee werknemers te maken hebben. Bedrijven en organisaties kunnen als meer of minder emancipatoir getypeerd worden. Zo gelden er binnen bedrijven en organisaties veelal formele afspraken die bedoeld zijn om de arbeidsparticipatie van vrouwen te bevorderen en/of om het combineren van betaald werk met zorgtaken te vergemakkelijken. Te denken valt aan afspraken over de mogelijkheid om in deeltijd te werken, over het bevorderen van de doorstroming van vrouwen naar hogere functies en over kinderopvang en verlofregelingen. Deze afspraken kunnen voortvloeien uit CAO's, maar kunnen tevens — wanneer er in een organisatie geen CAO geldt — door de werkgever zijn vastgelegd (al dan niet in samenspraak met werknemers). Het kan bovendien voorkomen dat binnen bedrijven en organisaties die onder een CAO vallen nog aanvullende afspraken worden gemaakt.

Echter, niet alleen formele afspraken maken dat bedrijven als meer of minder emancipatoir te typeren zijn. Ten eerste kan er immers een verschil bestaan tussen de op papier vastgelegde afspraken en de feitelijke praktijk, waarbij de verwezenlijking van de rechten van werknemers beter, maar ook slechter kan uitvallen. In de tweede plaats kennen organisaties en bedrijven een informele cultuur, die meer of minder emancipatoir kan zijn. De cultuur die binnen een organisatie heerst kan zodanig zijn dat werknemers druk ervaren om hun thuissituatie op een traditionele wijze te organiseren. Te denken valt aan her en der nog altijd heersende normen dat het maken van carrière en de dagelijkse verantwoordelijkheid voor de kinderen niet samengaan, en dat het de vrouw is die nu eenmaal die zorg moet dragen. Ook de mate waarin werknemers een druk tot overwerken ervaren en de ervaren steun voor het combineren van arbeid en zorg zijn belangrijke aspecten van de bedrijfscultuur (Veldman en Wittink 1990; Kluwer et al. 1997). De keuze van mannen en vrouwen voor een bepaalde arbeidsduur — en daarmee voor een bepaald verdienertype — kan aldus niet alleen beïnvloed worden door de formele regels, maar ook door de informele regels die gelden binnen het bedrijf of de organisatie waarin men werkzaam is.

De kenmerken van beroepen en van functies vormen een tweede categorie factoren die een rol kunnen spelen bij het realiseren van een bepaalde arbeidsduur en verdienerstypen. Hierbij is meestal geen sprake van formele regels zoals CAO's, die bijvoorbeeld maken dat werknemers al of niet in deeltijd kunnen werken, aanspraak kunnen maken op combinatiefaciliteiten of kunnen doorstromen naar hogere functies. Veeleer zijn het gangbare praktijken bij een bepaald beroep of functieniveau die (meer of minder harde) eisen met zich meebrengen ten aanzien van de beoefenaar, bijvoorbeeld over diens aanwezigheid en beschikbaarheid. Deze kenmerken zijn vaak niet sekseneutraal. Zo wordt bij sommige beroepen en functies volledige beschikbaarheid en toewijding van de werknemer gevraagd, een eis waaraan (naar men in het algemeen veronderstelt) mannen meer voldoen dan vrouwen. Ook is het voor sommige beroepen en functies problematischer om in deeltijd te werken. Dergelijke kenmerken maken dat de kansen voor vrouwen en mannen om bepaalde beroepen en functies uit te oefenen ongelijk kunnen zijn, en dat het uitoefenen van een bepaald beroep gevolgen kan hebben voor de keuze voor een bepaalde arbeidsdeling tussen de partners.

Het derde arbeidsmarktkenmerk tenslotte dat een invloed kan hebben op de keuze voor een bepaalde arbeidsduur en verdienerstypen is de *werkgelegenheidssituatie* in de verschillende beroepen en functies. Daarbij kan zowel de beschikbaarheid van voltijd- en deeltijdbanen als de te overbruggen afstand tot de werkplek de uiteindelijke keuze ten aanzien van de arbeidsdeelname beïnvloeden. Deze werkgelegenheidsaspecten zullen in dit onderzoek echter buiten beschouwing blijven.

Hoewel dat nog niet systematisch is onderzocht, zijn er wel aanwijzingen dat de kenmerken van de arbeidsmarkt niet alleen van invloed zijn op de eigen arbeidsparticipatie, maar ook op de arbeidsdeelname van de partner en daarmee op de keuze van het paar voor een bepaald verdienerstypen (De Jong en De Olde 1994). Dat zal vooral zo zijn wanneer het paar kleine kinderen te verzorgen heeft. Een paar met kleine kinderen waarvan de beide partners werken in een sector van de arbeidsmarkt met goede faciliteiten voor het combineren van arbeid en zorg, zal wellicht een gelijkere arbeidsdeling realiseren dan een ouderpaar waarvan de man in een combinatieonvriendelijke sector werkt. Binnen de Nederlandse cultuur, waarin het zelf (lees: door vrouwen) zorgen bij velen de voorkeur geniet boven de uitbesteding van zorg, wordt de vrouw in dat geval als het ware gedwongen om haar arbeidsduur te beperken ten behoeve van het zorgen voor de kinderen. De arbeidsmarkt kan daarenboven ook al voordat er kinderen te verzorgen zijn zijn schaduw vooruitwerpen. Vrouwen — en wellicht sommige mannen — zullen immers bij hun keuze voor een bepaald beroep of functie en voor een bepaalde organisatie of bedrijf tot op zekere hoogte rekening houden met de emancipatiegezindheid daarvan c.q. de vermoede mogelijkheden binnen een bepaald bedrijf of organisatie en in een bepaald beroep of functie om het werk te combineren met de zorg voor kinderen.

Hoewel de verschillende genoemde arbeidsmarktkenmerken van invloed kunnen zijn op de keuze van partners voor een bepaald verdienerstypen, is het waarschijnlijk dat er sprake is van wisselwerking. De voorkeur voor een bepaalde taakverdeling met de partner kan ertoe bijdragen dat mannen en vrouwen in een bepaalde bedrijfstak of arbeidsorganisatie gaan werken of een beroep kiezen waarin de door hen gewenste arbeidsdeelname daadwerkelijk te realiseren valt. Hoewel het interessant zou zijn om de richting van het causale verband nader te onderzoeken, is dat gezien het cross-sectionele karakter van de beschikbare data

niet mogelijk. Dit betekent dat de analyses beperkt zullen blijven tot het nagaan van de samenhang tussen de verschillende arbeidsmarktkenmerken en het gerealiseerde verdiensertype.

Achtereenvolgens komen, in paragraaf 4.2, de rol van regels die binnen bedrijven en instellingen gelden aan bod en, in paragraaf 4.3, de rol van het beroep en het functie-niveau. Paragraaf 4.4 biedt een afsluitende beschouwing, waarin het relatieve belang van de verschillende arbeidsmarktkenmerken nader wordt bezien.

4.2 Emancipatie in arbeidsorganisaties

4.2.1 *Veel variatie in emancipatoir gehalte*

De condities waaronder de leden van de beroepsbevolking actief zijn op de arbeidsmarkt zijn voor een groot deel vastgelegd in landelijke regelgeving, zoals wetgeving ten aanzien van arbeidstijden en arbeidsomstandigheden en — in het kader van dit onderzoek met name relevante — regelgeving omtrent het combineren van betaalde en onbetaalde arbeid. Op het niveau van specifieke arbeidsorganisaties is er echter sprake van veel diversiteit in de verdere uitwerking van die condities. Zoals gezegd kan daarbij onderscheid gemaakt worden tussen formele en informele regels die binnen arbeidsorganisaties gelden.

Uit eerdere onderzoeken is al het een en ander bekend over de variatie in emancipatoir gehalte van arbeidsorganisaties. Het meest omvattende onderzoek op dit terrein betreft de verschillende CAO- en bedrijfsonderzoeken. Deze hebben betrekking op de formele afspraken binnen bedrijfstakken en ondernemingen (o.a. Sloep 1996; FNV 1997; Groot en Maassen van den Brink 1997; De Vries en Van Hoorn 1997; Spijkerman 1999; Koopmans en Stavenuiter 1999). De genoemde onderzoeken zijn breed opgezet en bestrijken een aanzienlijk deel van de arbeidsorganisaties. Daarnaast zijn er diverse onderzoeken uitgevoerd die een beperkt aantal arbeidsorganisaties doorlichten op aspecten van emancipatiegezindheid (o.a. Van Stigt 1994; Benschop 1996; De Olde 1998; Remery 1998). Deze studies schenken vaak ook uitdrukkelijk aandacht aan de informele regels binnen de organisaties. Zo onderzocht Benschop de 'gendersubtekst' in twee grote organisaties in het bankwezen. Hoewel daar veelal een formele gelijkheidsideologie heerst, is er een grote variatie aan sociale praktijken die maken dat in werkelijkheid de loopbaanmogelijkheden voor vrouwen minder goed zijn dan die van mannen. Een voor de Nederlandse arbeidsorganisaties representatief onderzoek naar informele regels is echter niet voorhanden.

Hoewel arbeidsorganisaties in toenemende mate invulling geven aan emancipatiedoelen, zijn de maatregelen in de praktijk vaak nogal karig en is de variëteit tussen organisaties groot, niet alleen in kwaliteit van de maatregelen, maar ook in de breedte van de onderwerpen die in het beleid betrokken worden. Zo kennen bijvoorbeeld steeds meer CAO's afspraken over kinderopvang. Naar schatting 60% à 70% van de werknemers valt onder een CAO die afspraken over kinderopvang bevat (FNV 1997; De Vries en Van Hoorn 1997; Koopmans en Stavenuiter 1999; Peters et al. 2000). De inhoudelijke verschillen tussen de afspraken zijn echter groot. Soms komen alleen vrouwelijke werknemers voor een regeling in aanmerking, meestal alleen gericht op kinderen van 0-4 jaar, soms kan alleen het personeel in vaste dienst er gebruik van maken, enzovoort. De aard van de — minder frequent gemaakte — afspraken over verlofregelingen loopt eveneens sterk uiteen, zowel qua inhoud (calamiteitenverlof, zorgverlof, ouderschapsverlof, enz.) als qua betaling. Het meest recente onderzoek van de Arbeidsinspectie laat zien dat CAO's absoluut gezien het vaakst aandacht schenken aan kinderopvang, deeltijdarbeid en kraamverlof (Peters et al. 2000). Behalve in kwaliteit van de maatregelen en in breedte van de onderwerpen die aandacht

krijgen, verschillen CAO's ook van elkaar in hun omgang met deeltijdwerkers. Hoewel Nederland sinds 1 november 1996 een wet kent die het maken van onderscheid tussen werknemers naar arbeidsduur verbiedt, blijkt deze wet niet altijd nageleefd te worden. Het percentage CAO's dat kleine deeltijders uitsluit van de werkingssfeer van de CAO is tussen 1991 en 1998 nauwelijks veranderd (DCA 1991; Arbeidsinspectie 1999). In 1998 sloot 15% van de CAO's uit de markt- en de gepremieerde en gesubsidieerde sector kleine deeltijders geheel of gedeeltelijk uit (kleine deeltijders zijn in de meeste CAO's werknemers die minder dan 12 of 13 uur per week werken). Deze CAO's zijn vooral in de handel te vinden.

Wanneer arbeidsorganisaties gegroepeerd worden in verschillende bedrijfssectoren op basis van de standaardbedrijfsindeling (SBI) blijken er grote verschillen tussen de sectoren te bestaan. Zo is verlof het best geregeld bij de overheid, in de dienstensector en in de zorgsector, terwijl kinderopvang het best is geregeld bij de overheid, het onderwijs en de industrie (Koopmans en Stavenuiter 1999). Verder blijkt in de sector dienstverlening meer aandacht aan emancipatie-aspecten geschonken te worden dan in de sectoren landbouw, industrie en handel en transport (De Vries en Van Hoorn 1997).

Anders dan men wellicht in eerste instantie zou verwachten zijn de afspraken niet altijd het best in sectoren waar veel vrouwen werken. Zo is het grote aantal afspraken over kinderopvang in de industrie opvallend. Daar staat echter tegenover dat de kwaliteit van de regelingen, bijvoorbeeld opvang voor kinderen van 0-12 jaar en toegankelijkheid voor vrouwen en mannen, wel beter is in typische vrouwenbedrijven.

De indeling van arbeidsorganisaties in verschillende bedrijfstakken volgens de gewoonlijk gehanteerde SBI-classificatie verhult echter de diversiteit die er binnen bepaalde sectoren bestaat. Het beeld dat uit de literatuur spreekt is dat binnen de overheid inderdaad relatief weinig verschillen bestaan tussen de arbeidsvoorwaarden. Binnen andere bedrijfssectoren komen verschillen echter in sterkere mate voor. Zo is bijvoorbeeld in de financiële en zakelijke dienstverlening de situatie over het algemeen relatief goed, waarbij het uitzendwezen een belangrijke uitzondering vormt. Ook tussen de verschillende CAO's in de handel en in de industrie lijkt een grote variatie te bestaan in de kwaliteit en omvang van het aantal emancipatoire maatregelen. Om tot een nauwkeuriger analyse te kunnen komen van de mogelijke wisselwerking tussen de arbeidsorganisatie en de keuze voor een bepaalde arbeidsduur en verdienertype, is een andere clustering van organisaties nodig dan die volgens de standaardbedrijfsindeling gebruikelijk is.

Afgezien van de verschillen tussen arbeidsorganisaties uit diverse bedrijfssectoren verschillen arbeidsorganisaties overigens ook in emancipatoir gehalte wanneer men kijkt naar de omvang van de bedrijven. Grotere bedrijven kennen vaker en meer afspraken over kinderopvang, verlofregelingen en het werken in deeltijd (Groot en Maassen van den Brink 1997; De Vries en Van Hoorn 1997; Stichting van de Arbeid 1997).

Het bestaan van formele, emancipatoire regels in CAO's hoeft niet per definitie te betekenen dat arbeidsorganisaties in de praktijk ook een hoog emancipatoir gehalte kennen.

Onderzoek onder werkgevers laat zien dat onder werkgevers het draagvlak voor verschillende verlofregelingen flink uiteenloopt: ruim 80% van de werkgevers staat achter het recht op calamiteitenverlof en palliatief verlof. Het draagvlak voor onbetaald ouderschapsverlof en voor langdurig zorgverlof is daarentegen veel geringer: respectievelijk 43% en 46% van de werkgevers vindt het terecht dat werknemers dergelijk verlof opnemen (Schellekens et al. 2000).

CAO's zijn echter verre van onbelangrijk. Zo blijkt dat bedrijven die onder een CAO vallen waarin afspraken zijn gemaakt over bepaalde emancipatoire maatregelen, vaker dergelijke regelingen kennen in hun eigen arbeidsvoorwaarden dan bedrijven die niet onder zo'n CAO vallen (De Vries en Van Hoorn 1997). Vervolgens blijkt bovendien dat werknemers in het eerstgenoemde type arbeidsorganisaties zich beter in staat gesteld voelen om arbeid en zorg te combineren en dat naarmate de kwaliteit van de regelingen beter is, werknemers hier meer gebruik van maken. Dat blijkt bijvoorbeeld te gelden voor ouderschapsverlof (Spaans en Van der Werf 1994), zorgverlof (Brouns en Grünell 1996) en het werken in deeltijd (Stichting van de Arbeid 1997).

Hoewel er, zoals gezegd, wel enig onderzoek bestaat dat inzicht biedt in de werking van informele regels binnen arbeidsorganisaties, zijn systematische en representatieve gegevens over informele regels in de verschillende arbeidsorganisaties niet voorhanden. Omdat hierna geprobeerd zal worden arbeidsorganisaties in verschillende typen in te delen op grond van hun emancipatoire karakter en daarvoor gegevens over de verschillende arbeidsorganisaties vereist zijn, zal de rol van de informele regels noodgedwongen verder buiten beschouwing blijven.

4.2.2 Naar een typologie van bedrijfspgroepen

Uit de globale beschrijving is duidelijk dat er veel variatie bestaat in de wijze waarop arbeidsorganisaties invulling geven aan emancipatoir beleid. Om nu de relatie tussen het emancipatoire gehalte van arbeidsorganisaties en de keuze van paren voor een bepaald verdienertype nader te kunnen onderzoeken, is het noodzakelijk om tot een zekere indeling van organisaties te komen. Hiervoor is gebruikgemaakt van het door de Arbeidsinspectie ter beschikking gestelde bestand met gegevens over de door haar onderzochte CAO's (zie hierover De Vries en Van Hoorn 1997). Dit CAO-onderzoek is uitgevoerd op basis van een standaardsteekproef van 124 CAO's (exclusief de akkoorden voor de overheidssectoren). De steekproef bestaat uit alle bedrijfstak-CAO's die van toepassing zijn op 5.000 of meer werknemers en ondernemings-CAO's die van toepassing zijn op 2.000 of meer werknemers, ofwel ruim 85% van alle werknemers voor wie een CAO van toepassing is. Het peilmoment van het CAO-onderzoek is 15 oktober 1996. Dit bestand bevat geen informatie over ouderschapsverlof. De gegevens over ouderschapsverlof zijn afkomstig uit een later eveneens door de Arbeidsinspectie ter beschikking gesteld bestand uit 1998. Ook de steekproef van dit bestand bestaat uit alle bedrijfstak-CAO's die van toepassing zijn op 5.000 of meer werknemers en uit ondernemings-CAO's die van toepassing zijn op 2.000 of meer werknemers (ruim 90% van alle werknemers in het bedrijfsleven die onder een CAO vallen). Het peilmoment van dat onderzoek was 31 december 1997.

Voor het maken van een typologie zijn vier variabelen geconstrueerd die een indicatie geven van de omvang en kwaliteit van de afspraken die binnen een CAO over een bepaald onderwerp zijn gemaakt. Het betreft ouderschapsverlof, deeltijdwerk en vermindering arbeidsduur, kinderopvang, en overige CAO-regelingen. Deze laatste variabele omvat afspraken over diverse verlofregelingen (exclusief ouderschapsverlof), faciliteiten rondom de zwangerschap, afspraken ter voorkoming of bestrijding van seksuele intimidatie en regelingen op het gebied van positieve actie. Verwijzingen naar of conform de wettelijke regelingen zijn buiten beschouwing gelaten, aangezien deze voor iedereen gelden.

Naarmate een CAO meer afspraken over een onderwerp bevat, is de score op de desbetreffende variabelen hoger. Ook de kwaliteit van de afspraken is meegenomen bij het bepalen van de score. Bij wijze van voorbeeld: langer verlof levert een hogere score en betaald verlof weegt zwaarder dan onbetaald verlof.

De constructie van de typologie is er dus op gericht om bedrijfspgroepen die wat betreft het emancipatoire gehalte van de CAO-afspraken op elkaar lijken, te groeperen. Hiërarchische clusteranalyse is een veelgebruikte techniek voor het ontwikkelen van een typologie. Deze techniek maakt gebruik van het meetniveau (interval- en rationiveau) van de variabelen. Er zijn bedrijfspgroepen onderzocht, omdat, zoals in de vorige paragraaf duidelijk werd, onderzoek van bedrijfstakken een te grove benadering zou zijn. Binnen bedrijfstakken bestaan er nogal eens verschillen in het aantal en de inhoud van CAO-regelingen.

Bedrijfspgroepen met overeenkomstige scores op de gekozen indicatoren worden samen-gevoegd tot een cluster. Om problemen met verschillen in meeteenheden te voorkomen, zijn de standaardscores gebruikt. Hierdoor krijgen de indicatoren een gelijk gewicht en tellen ze even zwaar mee in de analyse. Er is gekozen voor de Ward-methode, waarbij voor elk cluster de gemiddelden van alle indicatoren worden berekend. Iedere bedrijfspgroep wordt zodanig ingedeeld in een cluster dat de som van het gekwadrateerde verschil tussen de scores van de desbetreffende bedrijfspgroep en van het gemiddelde van de cluster op de afzonderlijke indicatoren minimaal wordt.

Op basis van de clusteranalyse is een indeling in drie of vijf clusters mogelijk. De tabellen 4.1 en 4.2 bevatten een samenvatting van de uitkomsten van de beide varianten.

Tabel 4.1 Resultaten clusteranalyse met drie clusters, 1997/1998

	ouderschapsverlof	deeltijdwerk	kinderopvang	overige CAO-regelingen
1A (n = 33)	-	-	-	-
2A (n = 19)	++	++	+	++
3A (n = 13)	--	--	--	--

Legenda: ++ = hoogste score; + = hoger dan gemiddeld; - = lager dan gemiddeld; - - = laagste score.

Bron: Arbeidsinspectie (EIA'97 en '98)

Tabel 4.2 Resultaten clusteranalyse met vijf clusters, 1997/1998

	ouderschapsverlof	deeltijdwerk	kinderopvang	overige CAO-regelingen
1B (n = 18)	-	- - / - - -	- - -	- -
2B (n = 15)	- -	+ / ++	-	-
3B (n = 6)	++	- - / - -	- -	+
4B (n = 13)	- - -	-	++	- - -
5B (n = 13)	+	+ / ++	+	++

Legenda: ++ = hoogste score; + = hoger dan gemiddeld; - = lager dan gemiddeld; - - = lage score; - - - = laagste score.

Bron: Arbeidsinspectie (EIA'97 en '98)

Vergeleken met de indeling in drie clusters is in de oplossing met vijf clusters 1A gesplitst (in 1B en 2B) evenals cluster 2A (in 3B en 5B). Weliswaar is bezien vanuit het streven naar reductie van de data een oplossing met drie clusters te prefereren boven een oplossing met vijf clusters, maar in dit geval lijkt dan belangrijke informatie verloren te gaan. De clusters 3B en 5B verschillen aanzienlijk wat betreft regelingen over deeltijdwerk en kinderopvang. Binnen cluster 1A is een aantal bedrijfsgroepen te vinden dat zich duidelijk onderscheidt op het punt van regelingen met betrekking tot deeltijdwerk. In het vervolg van het onderzoek is de indeling in vijf clusters gehanteerd.¹ Hierna volgt een nadere toelichting op het karakter van de clusters en het overzicht van de bedrijfsgroepen die daartoe behoren.

De analyse laat zien dat er twee clusters te onderscheiden zijn die tamelijk eenduidig zijn. Cluster 1B scoort op alle emancipatievariabelen lager dan gemiddeld, terwijl cluster 5B in alle gevallen een hogere score dan gemiddeld te zien geeft. Dat betekent overigens niet dat deze clusters op alle emancipatievariabelen de laagste respectievelijk hoogste score hebben. Zo scoort cluster 5B alleen het hoogst op de 'overige CAO-regelingen'. De andere hoogste scores zijn verspreid te vinden: cluster 2B scoort het hoogst op deeltijdwerk, 3B het hoogst op ouderschapsverlof en 4B het hoogst op kinderopvang.

Wordt bezien welke bedrijfsgroepen in welk cluster zitten, dan valt allereerst op dat er tussen bedrijfsgroepen die onder dezelfde bedrijfstak vallen veel verschillen bestaan, hetgeen overeenkomt met de voor de verschillende emancipatieaspecten afzonderlijk uitgevoerde analyses uit de literatuur. Bedrijfsgroepen behorend tot de industrie, bijvoorbeeld, zijn in vier van de vijf clusters te vinden; bedrijfsgroepen vallend onder de handel in drie clusters. Sommige bedrijfsgroepen zijn echter geconcentreerd in één cluster: de zakelijke dienstverlening is grotendeels te vinden in het eerste cluster, de land- en tuinbouw valt eveneens in het eerste cluster en de financiële instellingen en het openbaar bestuur zijn te vinden in het derde cluster.

Cluster 1B Minst emancipatoir

Dit cluster omvat bedrijfsgroepen die op alle voorzieningen lager dan gemiddeld scoren. Deze bedrijfsgroepen kennen de minste regelingen voor kinderopvang en vrijwel geen regelingen met betrekking tot deeltijdwerk; ook wat betreft de categorie overige CAO-regelingen zijn er nauwelijks afspraken vastgelegd. Wat het ouderschapsverlof betreft, scoort dit cluster onder het gemiddelde.

In dit cluster zitten onder andere de volgende bedrijfsgroepen: akker- en tuinbouw, het grootste deel van de detailhandel (inclusief de warenhuizen en supermarkten) en een groot deel van de zakelijke dienstverlening (o.a. uitzendbureaus en schoonmaakbedrijven). Hoewel de industriële bedrijfstak misschien wel de slechtste reputatie heeft wat betreft het emancipatoire gehalte, valt op dat in dit relatief slecht scorende cluster maar 2 van de 24 onderzochte industriële bedrijfsgroepen te vinden zijn (vervaardiging van overige voedingsmiddelen en betonindustrie). Verder zijn hier bedrijfsgroepen te vinden uit de sector vervoer, opslag en communicatie en uit de sector cultuur, recreatie en overige dienstverlening.

Cluster 2B Deeltijdwerk oké, maar verder weinig emancipatoire regelingen

Evenals het vierde cluster scoort dit cluster op drie van de vier emancipatie-indicatoren lager dan gemiddeld. Alleen regelingen met betrekking tot deeltijdwerk zijn hier over het algemeen goed (ongeveer op gelijk niveau als in cluster 3).

10 van de 24 in dit onderzoek betrokken industriële bedrijfsgroepen zijn in dit cluster te

vinden, verspreid over allerlei soorten industrie (zoals kleding, basismetaal, elektrische apparaten). Ook de groothandel valt in dit cluster, evenals de reisorganisaties.

Cluster 3B Emancipatie op tijdelijke basis: verlofregelingen

Dit cluster, dat slechts zes bedrijfsgroepen omvat, scoort relatief laag op deeltijdwerk en kinderopvang, maar hoog op ouderschapsverlof en overige CAO-regelingen. Bij regelingen omtrent ouderschapsverlof gaat het overigens, op één bedrijfsgroep na, om onbetaald ouderschapsverlof.

De bedrijfsgroepen waar het in dit cluster om gaat zijn te vinden in de sector transport (spoor en lucht) en communicatie (PTT). Ook de culturele uitleencentra vallen hieronder, evenals de energiebedrijven.

Cluster 4B Emancipatie uitbesteed: kinderopvang

De bedrijfsgroepen in dit cluster scoren het slechtst van de clusters op ouderschapsverlof en overige CAO-regelingen, en ook wat betreft het werken in deeltijd is de score lager dan gemiddeld. Dit cluster kent daarentegen de meeste kinderopvangregelingen. Het gaat hier dus om bedrijfsgroepen die weliswaar iets doen op het vlak van emancipatie, maar alleen zolang dat geen gevolgen heeft binnen het bedrijf zelf.

In dit cluster zitten de bedrijfsgroepen uit de bouw, een groot deel van de industrie (o.a. textiel, chemische en farmaceutische industrie, en meubelindustrie). Ook enkele bedrijfsgroepen uit de handel (bv. autohandel) en de architecten en ingenieursbureaus vallen in dit cluster.

Cluster 5B Meest emancipatoir

Dit cluster scoort op alle vier de indicatoren die voor de typologie gebruikt zijn boven het gemiddelde. Het is echter, zoals gezegd, niet zo dat de hoogste scores steeds in dit cluster vallen; dat geldt alleen voor de indicator 'overige CAO-regelingen'. Wat deeltijdwerk betreft scoort dit cluster even hoog als cluster 2. Op de beide andere indicatoren (ouderschapsverlof en kinderopvang) is de score weliswaar boven het gemiddelde, maar is het niet het hoogste. In dit cluster komt overigens betaald ouderschapsverlof het vaakst voor. Dit cluster omvat — zoals te verwachten viel — de bedrijfsgroepen uit het openbaar bestuur, de gezondheids- en welzijnzorg en de financiële dienstverlening. Ook de horeca valt hierbinnen, evenals een deel van de industrie (o.a. uitgeverijen en drukkerijen) en de waterleidingbedrijven. De horeca neemt binnen dit cluster wel een wat afwijkende positie in: een lage score op ouderschapsverlof en deeltijdwerk en een hoge score op kinderopvang en overige CAO-regelingen.

4.2.3 De verdeling van verdienerstypen over typen bedrijven

Nadat op basis van het bestand met informatie over CAO's clusters zijn gevormd, kan worden bezien hoe de samenhang is tussen de emancipatiegezindheid van de bedrijfsgroepen en het gerealiseerde verdienerstype. Doordat van de respondenten bekend is in wat voor bedrijfsgroep zij werken, kunnen zij ieder de bijbehorende clusterscore toegekend krijgen. Met behulp daarvan wordt hierna allereerst de verdeling van mannen en vrouwen over de meer en minder emancipatoire bedrijfsclusters bezien. Uit de literatuur bleek al dat de afspraken niet altijd het best zijn in de sectoren waar veel vrouwen werken. Hoe ziet nu de spreiding van vrouwen en mannen over de verschillende clusters van bedrijfsgroepen eruit?

In de volgende analyses zijn steeds alleen de paren bezien waarvan van beide partners de

bedrijfsgroep bekend is en van wie de bedrijfsgroepen ook in het CAO-onderzoek voorkwamen. Overigens zijn er aan sommige in het CAO-onderzoek ontbrekende bedrijfsgroepen nog wel enkele aanvullende clusterscores toegekend. Op grond van de bevindingen uit de literatuurstudie hebben degenen die werkzaam zijn in overheidsdienst of in het onderwijs score 5 gekregen (meest emancipatoir).

Uit tabel 4.3 valt te lezen dat de meerderheid van de vrouwen werkt in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen en dat vrouwen aanzienlijk vaker werkzaam zijn in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen (ruim 60% van de vrouwen) dan mannen (38%). Mannen werken vergeleken met vrouwen vaak in bedrijfsgroepen waar alleen kinderopvang goed is geregeld. Opvallend is overigens dat het aandeel van mannen en vrouwen dat werkzaam is in de categorie 'minst emancipatoire bedrijfsgroepen' vrijwel gelijk is (een kwart).

Tabel 4.3 Verdeling van werkende vrouwen en mannen over de clusters van bedrijfsgroepen,^a 1998 (in procenten)

	vrouwen	mannen
1B minst emancipatoir	23	25
2B deeltijdwerk oké, verder weinig emancipatoire maatregelen	5	9
3B verlofregelingen en overige CAO-regelingen oké	2	3
4B kinderopvang oké	9	25
5B meest emancipatoir	61	38
totaal	100 (n = 481)	100 (n = 673)

a Van 12% van de werkende vrouwen en van 24% van de werkende mannen is geen bedrijfsgroep bekend; deze blijven buiten beschouwing.

Bron: SCP (TOP'98)

In hoeverre is er nu een relatie tussen het emancipatoire gehalte van arbeidsorganisaties, geclusterd in bedrijfsgroepen, en het gerealiseerde verdienertype? Werken bijvoorbeeld mannen uit het type van de grote-anderhalfverdieners vaker in een sector met combinatievriendelijke regelingen dan mannelijke eenverdieners, aangezien zij dan in principe ook in de gelegenheid zijn om een deel van de onbetaalde arbeid voor hun rekening te nemen en hun partner eveneens betaalde arbeid kan verrichten? En, dezelfde redenering volgend, werken mannelijke eenverdieners vaker in een niet-emancipatoire sector? Hun bedrijf ondersteunt hen immers niet bij het delen van de onbetaalde arbeid met de partner, waardoor de vrouw zich als het ware genoodzaakt ziet om te stoppen met werken.

Tabel 4.4 laat zien in welk cluster de vrouwen en mannen uit de verschillende verdienertypen werkzaam zijn. In de analyse zijn drie van de vijf clusters samengevoegd. Het minst en het meest emancipatoire cluster zijn gehandhaafd, maar de overige drie zijn als midden-categorie bij elkaar genomen. In dit cluster zitten dus bedrijfsgroepen waar op één aspect relatief goede emancipatiemaatregelen zijn getroffen, maar op de overige aspecten de maatregelen relatief slecht zijn.

Tabel 4.4 Vrouwen en mannen uit verschillende verdienertypen verdeeld over de clusters van bedrijfspgroepen waarin zij werken, 1998 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	minst emancipatoir	midden- categorie	meest emancipatoir	minst emancipatoir	midden- categorie	meest emancipatoir
alleenverdieners	-	-	-	26	41	33
kleine-anderhalfverdieners	28	20	53	32	47	21
grote-anderhalfverdieners	20	14	67	22	29	49
dubbelverdieners	28	21	51	25	41	34
totaal	23	16	61	25	38	37

Bron: SCP (TOP'98)

Zowel voor mannen als voor vrouwen blijkt er sprake te zijn van een significante samenhang ($p < 0,05$) tussen de keuze voor een bepaald verdienertype en het emancipatoire gehalte van de bedrijfspgroep waarin men werkzaam is. Uit tabel 4.4 valt te lezen dat het verband grotendeels ligt zoals vooraf werd verwacht. Alleenverdienende mannen, maar vooral mannen uit het kleine-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in bedrijfspgroepen die tot de minst emancipatoire of tot de middencategorie behoren, terwijl de mannen uit het grote-anderhalfverdienertype relatief vaak in de meest emancipatoire bedrijfspgroepen werkzaam zijn. Bij de vrouwen doet zich dezelfde situatie voor. De vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienertype werken wat vaker dan gemiddeld in de minst emancipatoire bedrijfspgroepen of in de middencategorie, terwijl de vrouwen uit het grote-anderhalfverdienertype relatief vaak in de meest emancipatoire bedrijfspgroepen werken. Dat formele regels niet altijd erg bepalend zijn, blijkt overigens ook — zie bijvoorbeeld het grote aantal vrouwen met een kleine deeltijd baan dat werkt in bedrijfspgroepen waar het kunnen werken in deeltijd doorgaans formeel niet goed geregeld is.

De dubbelverdieners bieden wellicht op het eerste gezicht een wat onverwacht beeld. Men zou kunnen verwachten dat de mannen en vrouwen van dit type relatief vaak in de meest emancipatoire bedrijfspgroepen werken, maar dat blijkt niet het geval te zijn. Vrouwelijke dubbelverdieners werken vaker dan gemiddeld in de minst emancipatoire bedrijfspgroepen en in de middengroep; de verdeling van de mannelijke dubbelverdieners wijkt nauwelijks af van het gemiddelde. De verklaring ligt echter voor de hand: driekwart van de dubbelverdieners heeft geen kinderen onder de 18 jaar (zie hoofdstuk 2).

In tabel 4.4 zijn alle paren gezien, of ze nu wel of geen kinderen te verzorgen hebben. Er zijn echter nog altijd veel vrouwen die na de geboorte van het eerste kind stoppen met werken of hun arbeidsduur reduceren. Men zou kunnen verwachten dat vooral vrouwen die werken in de minst emancipatoire bedrijven en arbeidsorganisaties geheel of gedeeltelijk stoppen met werken, omdat het combineren van arbeid en zorg in die context minder goed mogelijk is.

Uit tabel 4.5 valt te lezen dat de vrouwen die zijn gestopt met werken inderdaad vaker dan gemiddeld werkten in het minst emancipatoire cluster. Het verband is echter niet significant. Wat opvalt is dat ook een aanzienlijk deel van de niet meer werkzame vrouwen een betrekking had in de meest emancipatoire bedrijfspgroepen. Men moet echter wel bedenken dat het op grond van deze gegevens niet mogelijk is om een causaal verband vast te stellen. Het tijdstip waarop vrouwen zijn gestopt met werken ligt immers (soms ver) voor het moment waarop in dit onderzoek het emancipatoire gehalte van hun bedrijfspgroep is vast-

gesteld. Aangezien veel emancipatoire maatregelen van betrekkelijk recente datum zijn, zullen de condities om arbeid en zorg te kunnen combineren in de tijd waarop de vrouwen stopten met werken in veel gevallen aanzienlijk magerder zijn geweest dan op het hier gebruikte tijdstip.

Tabel 4.5 Werkende en niet meer werkzame vrouwen, naar cluster van bedrijfsgroepen, 1998 (in procenten)

	minst emancipatoir	middengroep	meest emancipatoir
nu werkzaam	23	16	61
niet meer werkzaam	30	14	57
alle vrouwen	25	15	59

Bron: SCP (TOP'98)

In tabel 4.6 wordt de blik specifiek gericht op de vrouwen met kinderen: in hoeverre verschillen vrouwen die werken in de drie typen arbeidsorganisaties in de mate waarin zij hun arbeidsmarktgedrag aanpasten vanwege de zorg voor kinderen? Zoals te verwachten valt zijn vrouwen uit de minst emancipatoire bedrijfsgroepen relatief vaak gestopt met werken vanwege de zorg voor kinderen, terwijl moeders die werkzaam zijn in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen relatief vaak korter zijn gaan werken. Men zou echter wellicht eveneens verwachten dat moeders die in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen werken relatief vaak blijven werken. Dit blijkt niet het geval te zijn. Overigens moet opgemerkt worden dat ofschoon de bevindingen deels in de verwachte richting wijzen, het verband opnieuw niet significant is.

Tabel 4.6 Mate waarin vrouwen^a uit de verschillende clusters hun arbeidsduur aanpasten vanwege de zorg voor kinderen, 1998 (in procenten)

	zelfde arbeidsduur	minder gaan werken	gestopt vanwege kinderen	gestopt, andere redenen
minst emancipatoir	36	15	41	9
middengroep	47	18	24	10
meest emancipatoir	36	23	31	10
alle vrouwen	37	21	32	10

a In deze tabel zijn alle vrouwen met een jongste kind onder de 18 jaar gezien; aanvullend hierbij valt op te merken dat het beeld vrijwel gelijk is wanneer alleen vrouwen met een jongste kind onder de 12 jaar worden gezien.

Bron: SCP (TOP'98)

Het is algemeen bekend dat de arbeidsdeelname van mannen nauwelijks afhankelijk is van de fase van gezinsvorming waarin het paar verkeert. Mannen werken in overgrote meerderheid in een voltijd baan, of er nu kinderen zijn of niet. Eerder in deze paragraaf werd echter aangegeven dat het emancipatoire gehalte van de bedrijfsgroep waarin mannen werken van invloed lijkt te zijn op de arbeidsdeelname van hun vrouw c.q. op de keuze voor een bepaald verdienertype (tabel 4.4). Men zou nu kunnen verwachten dat deze samenhang

tussen de verdienertypen en de bedrijfsgroepen waarin mannen werkzaam zijn sterker is wanneer alleen paren met kleine kinderen geanalyseerd worden. In die situatie zullen mannen immers daadwerkelijk geconfronteerd worden met de (on)mogelijkheden die hun arbeidsorganisatie biedt om een deel van de zorgtaken op zich te nemen, waardoor hun partner al of niet goed in staat zal zijn om op de arbeidsmarkt te participeren.

In tabel 4.7 is de verdeling van mannen en vrouwen uit de verschillende verdienertypen over de clusters van bedrijfsgroepen gezien, maar nu zijn de paren met een jongste kind onder de 12 jaar apart genomen van de andere paren. De dubbelverdieners verdwijnen daarmee uit het plaatje, aangezien weinigen van hen jonge kinderen hebben. Uit de analyses blijkt dat het verband tussen de keuze voor een bepaald verdienertype en het emancipatoire gehalte van het cluster waarin de vaders en moeders van kleine kinderen werkzaam zijn, significant is. Alleenverdienende vaders en vaders uit het kleine-anderhalfverdienertype werken significant vaker in de minst emancipatoire bedrijfsgroepen of in de midden-categorie, terwijl vaders uit het grote-anderhalfverdienertype relatief vaak in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen werken. Ook de moeders van de kleine-anderhalfverdieners werken relatief vaak in de minst emancipatoire bedrijfsgroepen, terwijl de moeders van het grote-anderhalfverdienertype relatief vaak in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen werken.

Tabel 4.7 Vrouwelijke en mannelijke partners uit verschillende verdienertypen^a met een jongste kind onder de 12 jaar, naar de clusters van bedrijfsgroepen waarin zij werken, 1998 (in procenten)

	cluster van bedrijfsgroepen naar mate van emancipatiegezindheid van CAO's			totaal
	minst emancipatoir	middencategorie	meest emancipatoir	
<i>vrouwen</i>				
kleine-anderhalfverdieners	29	20	51	100
grote-anderhalfverdieners	15	18	68	100
totaal	21	18	60	100
<i>mannen</i>				
alleenverdieners	25	43	32	100
kleine-anderhalfverdieners	28	48	25	100
grote-anderhalfverdieners	20	27	53	100
totaal	24	39	37	100

a Omdat de omvang van de categorie 'dubbelverdieners met kleine kinderen' te gering is, blijft deze buiten beschouwing.

Bron: SCP (TOP'98)

Op grond van de bevindingen uit dit onderzoek en op grond van hetgeen uit de literatuur bekend is, mag geconcludeerd worden dat er sprake is van een wisselwerking tussen het emancipatoire gehalte van arbeidsorganisaties en de keuze van paren voor een bepaald verdienertype. Dat geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Vrouwen én mannen uit het kleine-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in de minst emancipatoire bedrijfsgroepen en vrouwen én mannen uit het grote-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen. Wanneer paren met kleine kinderen apart worden gezien, blijkt dat deze samenhang vooral aan hen toe is te schrijven.

Bij de paren zonder kinderen of met alleen oudere kinderen is geen sprake van significante samenhang met het karakter van de bedrijfspgroep waarin zij werken.

4.3 Baankenmerken en verdienertypen

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk al is aangegeven, wordt er van twee typen arbeidsmarktkenmerken gezien in hoeverre zij samenhangen met de keuze voor een bepaald verdienertype. In de vorige paragraaf is uitgebreid ingegaan op de rol van bedrijven en arbeidsorganisaties waarin mensen werkzaam zijn. Hieruit bleek dat de verdienertypen niet gelijkmatig verspreid zijn over de verschillende bedrijfspgroepen. Mannen en vrouwen van de verschillende verdienertypen kiezen ervoor om te werken in een bedrijfspgroep die in emancipatoir gehalte zoveel mogelijk aansluit bij hun taakverdeling of, omgekeerd, bedrijfspgroepen beïnvloeden de mogelijkheid van paren om een bepaalde door hen gewenste taakverdeling te realiseren.

Niet iedereen heeft echter dezelfde mogelijkheden om vrijuit te kiezen voor een baan in een bepaalde bedrijfspgroep. Sommige beroepen hebben immers een duidelijke link met een bepaald soort bedrijfsactiviteit. De afgelopen decennia is de beroepenstructuur echter sterk veranderd. Een van de gevolgen daarvan is dat steeds meer mensen een beroep uitoefenen waarmee ze kunnen werken in verschillende bedrijfstakken. Bijna de helft van de werknemers (in de beleidsvoerende, de wetenschappelijke en de administratieve functies) doet werk dat niet aan een bepaald soort bedrijfsactiviteit is gebonden (SCP 1998). Zo kunnen personen met een beleidsvoerende, wetenschappelijk of administratieve functie in allerlei typen bedrijven werken.

Dankzij de minder directe verbintenis tussen beroepen en bedrijfstakken kunnen veel mensen tegenwoordig in principe de minder emancipatoire arbeidsorganisaties mijden, indien zij een eventuele voorkeur voor een meer egalitair verdienertype willen realiseren. In deze paragraaf wordt de relatie tussen verschillende baan- en beroepskenmerken en de keuze voor een bepaald verdienertype nader onder de loep genomen. In hoeverre is er sprake van een wisselwerking tussen de keuze voor een bepaald verdienertype en het hebben van een bepaalde baan, beroep of functie?

Anders dan het geval is in arbeidsorganisaties en bedrijven, gelden er bij beroepen en functies geen formele regels die als meer of minder emancipatoir te typeren vallen. Eerder gaat het hier om bepaalde gangbare praktijken, die als het ware tot norm worden en die van invloed zijn op de arbeidsparticipatie en de keuze voor een bepaald verdienertype. Ook zijn er bepaalde werksoorten die het combineren van betaald werk met de zorg voor kinderen gemakkelijker mogelijk maken dan andere. Achtereenvolgens komen de volgende aspecten aan de orde: de rol van het functieniveau, het soort beroep dat men uitoefent en de positie in de werkkring. Bij dat laatste gaat het om het hebben van een flexibel of vast contract en om zelfstandig-ondernemerschap.

4.3.1 Verdienertypen en hun functieniveau

Er kan op verschillende manieren sprake zijn van een wisselwerking tussen het functieniveau en het gekozen verdienertype. Ten eerste is bekend dat veel werkgevers van mening zijn dat hogere en leidinggevende functies niet in deeltijd kunnen worden uitgeoefend. Deze opvattingen beperken de vrijheid voor de leidinggevende werknemers om voor een bepaald verdienertype te kiezen. Omgekeerd kan het gekozen verdienertype — i.c. het werken in deeltijd — van invloed zijn op de kans om een leidinggevende functie te bekleden. In veel gevallen blijkt een keuze voor deeltijdwerk ten koste te gaan van de carrièreperspectieven (zie bijvoorbeeld De Wolff 1997). Het valt dan ook te verwachten

dat de vrouwelijke halfverdieners uit de beide anderhalfverdienerstypen relatief lagere functies zullen bekleden dan de vrouwelijke dubbelverdieners.

Tabel 4.8 biedt een overzicht van de verdeling van vrouwen en mannen uit de verschillende verdienertypen over de functieniveaus. Uit de analyses blijkt dat er sprake is van een significante samenhang tussen het verdienertype en het functieniveau. Zoals werd verwacht zijn vrouwen van het kleine-anderhalfverdienerstype het meest werkzaam in elementaire en lagere beroepen en vrouwelijke dubbelverdieners het meest in de middelbare en hogere beroepen. Bij de mannen is het beeld wat diffuser. De mannen uit het grote-anderhalfverdienerstype scoren qua functieniveau wat hoger dan de overige drie typen, terwijl de mannen uit het kleine-anderhalfverdienerstype wat lager dan gemiddeld scoren.

Tabel 4.8 Vrouwen en mannen uit de verdienertypen naar functieniveau,^a 1998 (in procenten)

	functieniveaus					totaal
	elementaire beroepen	lagere beroepen	middelbare beroepen	hogere beroepen	weten- schappelijke beroepen	
<i>vrouwen</i>						
kleine-anderhalfverdieners	28	45	21	6	. ^b	100
grote-anderhalfverdieners	6	44	33	16	. ^b	100
dubbelverdieners	6	27	45	19	. ^b	100
totaal (n = 490)	11	41	32	14	2	100
<i>mannen</i>						
alleenverdieners	6	32	43	17	3	100
kleine-anderhalfverdieners	6	34	47	9	5	100
grote-anderhalfverdieners	2	24	43	24	7	100
dubbelverdieners	9	27	42	17	5	100
totaal (n = 828)	5	29	43	17	5	100

a Het betreft alleen de personen die op het moment van ondervraging een baan hadden.
b Te geringe celvulling.

Bron: SCP (TOP'98)

Afgezien van het feit dat er een wisselwerking kan bestaan tussen het eigen functieniveau en de keuze voor een bepaalde arbeidsduur en daarmee voor een bepaald verdienertype, zijn er ook aanwijzingen dat het functieniveau van de man van invloed kan zijn op de arbeidsparticipatie van de vrouw (het omgekeerde is gezien de stabiliteit van de mannelijke arbeidsparticipatie niet waarschijnlijk). Smits et al. (1996) hebben aangetoond dat de arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen het hoogst is bij partners van hetzelfde beroepsniveau. Naarmate het verschil in beroepsniveau tussen de partners groter wordt, neemt de arbeidsparticipatie van vrouwen af. Overigens gaat het bij Smits et al. om het al dan niet verrichten van betaald werk en is niet gekeken naar de omvang van de arbeidsduur.

In tabel 4.9 is weergegeven hoe de functieniveaus van de leden van de verdienertypen zich ten opzichte van elkaar verhouden. In het kleine-anderhalfverdienerstype heeft de man het vaakst een hoger functieniveau dan de vrouw (63%). Dat het functieniveau van de vrouw hoger is, komt in dit verdienertype het minst voor (9%). Bij de helft van de dub-

belverdieners is het functieniveau van de partners even hoog, bij een kwart van hen heeft de man een hoger functieniveau en bij het andere kwart de vrouw. De grote-anderhalfverdieners nemen een tussenpositie in tussen de beide andere verdienertypen. De samenhang tussen het verdienertype en het verschil in functieniveau blijkt significant te zijn ($p < 0,01$).

Tabel 4.9 Vergelijking van het functieniveau van de partners uit de verdienertypen, a 1998 (in procenten)

	functieniveau van partners ten opzichte van elkaar			totaal
	man hoger	gelijk	vrouw hoger	
kleine-anderhalfverdieners	63	28	9	100
grote-anderhalfverdieners	47	36	17	100
dubbelverdieners	25	51	24	100
totaal	47	37	16	100

a Alleen de paren waarvan beide partners werken zijn gezien.

Bron: SCP (TOP'98)

Tenslotte is het van belang na te gaan of er samenhang bestaat tussen het verdienertype en het uittreden uit de arbeidsmarkt. De literatuur wijst uit dat het functieniveau waarop vrouwen werkzaam zijn van invloed is op de kans dat zij uittreden na de geboorte van het eerste kind. In wetenschappelijke functies stoppen vrouwen het minst vaak en in elementaire functies het vaakst; de lagere, middelbare en hogere functies nemen een tussenpositie in (Groot en Maassen van den Brink 1997).

In tabel 4.10 is voor de moeders uit het TOP-project nagegaan of zij vaker niet meer werkzaam zijn naarmate hun functieniveau lager is.² Er blijkt inderdaad sprake te zijn van een significante samenhang, hoewel opvalt dat de moeders met een elementair beroep vaker actief zijn op de arbeidsmarkt dan moeders in lagere en middelbare beroepen.

Tabel 4.10 Vrouwen met verschillende functieniveaus, naar beroepssituatie, a 1998 (in procenten)

	niet meer		totaal
	werkzaam	werkzaam	
elementaire beroepen	68	33	100
lagere beroepen	58	42	100
middelbare beroepen	58	43	100
hogere beroepen	74	26	100
wetenschappelijke beroepen	.	.	.
totaal	61	39	100

a Bij vrouwen die niet meer werken is het functieniveau van hun laatste baan genomen.

Bron: SCP (TOP'98)

Voorlopig kan geconcludeerd worden dat er sprake is van samenhang tussen de functieniveaus van mannen en vrouwen en de keuze voor een bepaald verdienertype. Aangezien het functieniveau echter sterk samenhangt met het opleidingsniveau dat mensen gerealiseerd hebben, is het de vraag of de samenhang geen artefact is van het opleidingsniveau. In de slotparagraaf van dit hoofdstuk wordt dit nader gezien. Allereerst komen nog enkele andere mogelijke samenhangen tussen baankenmerken en verdienertypen aan de orde.

4.3.2 Positie in de werkkring

Een volgend baankenmerk dat aandacht krijgt, betreft een aantal aspecten die wel samengevat worden onder de noemer 'positie in de werkkring', namelijk het hebben van een vaste arbeidsovereenkomst, een flexibele arbeidsovereenkomst of het werken als zelfstandig ondernemer. In Nederland had in 1998 ongeveer één op de tien werkenden een flexibele arbeidsovereenkomst en werkte één op de tien als zelfstandige.

De categorie 'flexibele werknemers' bestaat uit werknemers met een tijdelijk arbeidscontract korter dan een jaar, mensen met een contract waarin geen arbeidsduur is overeengekomen (oproep- en invalkrachten) en uitzendkrachten. Vrouwen hebben twee keer zo vaak een flexibele arbeidsovereenkomst als mannen. Daarbij valt op dat vrouwen vaker als oproep- of invalkracht werken en mannen vaker als uitzendkracht.

Het bestaan van flexibele contracten wordt doorgaans gekoppeld aan de belangen van werkgevers, die op die manier kunnen inspelen op fluctuaties in hun behoefte aan arbeidskrachten. Flexibiliteit kan echter ook een behoefte van werknemers zijn. Zo geven sommige vrouwen de voorkeur aan flexibel werk om hun arbeidsdeelname beter af te kunnen stemmen op hun zorgverplichtingen. In de praktijk blijkt de veronderstelde vrijheid om de eigen tijd te beheersen echter veelal een misvatting te zijn: er is vaak grote onzekerheid over de arbeidstijden en de flexwerkers zijn sterk afhankelijk van hun werkgevers. Diverse onderzoeken wijzen er bovendien op dat de keus van mensen voor een flexibele baan meestal geen expliciete is geweest, maar een keuze wegens gebrek aan alternatieven (Trommel 1987; Van Geuns et al. 1987). De wens van sommige vrouwen om prioriteit te kunnen geven aan zorgtaken kan daarbij een rol spelen.

Ook wat betreft het zelfstandig-ondernemerschap leert de literatuur dat de mogelijkheid om werk en zorg te combineren voor vrouwen een belangrijk motief kan zijn om zelfstandig ondernemer te worden. Voor mannen is dat in veel mindere mate het geval (Stigter 1999). In hoeverre de combinatie van zelfstandig ondernemerschap met de verzorging van kinderen succesvol is blijkt per bedrijfstak te verschillen. Voor vrouwen in de detailhandel en in de zakelijke en overige dienstverlening blijkt de combinatie goed mogelijk te zijn. Vrouwelijke ondernemers die de zorg voor kinderen combineerden met het ondernemerschap in de industrie, in de bouw en in de groothandel overleven daarentegen zelden als zelfstandig ondernemer (Stigter 1999).

In tabel 4.11 is weergegeven in hoeverre er verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen uit de verschillende verdienertypen in de positie in de werkkring.

Tabel 4.11 Vrouwen en mannen, naar verdienertype en positie in de werkkring, 1998 (in procenten)

	vrouwen (n = 491)				mannen (n = 841)			
	vast contract	flexibel contract	zelf-standige/mee-werkend	totaal	vast contract	flexibel contract	zelf-standige/mee-werkend	totaal
alleenverdieners	-	-	-		85	10	5	100
kleine-anderhalfverdieners	53	27	19	100	88	7	6	100
grote-anderhalfverdieners	77	20	3	100	88	6	6	100
dubbelverdieners	77	15	8	100	84	6	10	100
totaal	72	21	8	100	86	8	6	100

Bron: SCP (TOP'98)

Bij de vrouwen uit de verschillende verdienertypen blijkt samenhang te bestaan met de positie in de werkring. De kleine-anderhalfverdieners hebben het vaakst een flexibel contract (ruim een kwart van de vrouwen), zijn werkzaam als zelfstandige of werken mee in het bedrijf van een van de leden van het huishouden (een vijfde). Dat vrouwelijke dubbelverdieners een flexibel contract hebben komt relatief weinig voor (15%). De vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstype en het dubbelverdienerstype hebben het vaakst een vaste arbeidsovereenkomst.

Bij de mannen is geen sprake van samenhang met de positie in de werkring. Er zijn weliswaar kleine verschillen zichtbaar in de tabel, maar de samenhang tussen de positie in de werkring en het verdienertype is niet significant.

4.3.3 Beroepsklasse

Een laatste baankenmerk dat hier wordt gezien betreft de beroepsklasse van de werkenden. In een aantal beroepen, bijvoorbeeld in veel technische beroepen, is het nauwelijks mogelijk om in deeltijd te werken, terwijl dat in andere beroepen veel gebruikelijker is. Het zal dan ook duidelijk zijn dat vrouwen uit het anderhalfverdienerstype relatief vaak in beroepsklassen werken waarin deeltijdwerk veel voorkomt. De mannen uit dit onderzoek werken allemaal voltijds, dus voor hen valt niet direct een samenhang tussen het verdienertype en de beroepsklasse te verwachten.

Uit tabel 4.12 valt te lezen in wat voor beroepsklassen de vrouwen en mannen uit de verschillende verdienertypen werkzaam zijn, kijkend naar het voorkomen van deeltijdwerk in die beroepsklassen. Daartoe zijn op basis van de Enquête beroepsbevolking 1998 (CBS) de beroepsklassen in vier clusters verdeeld op basis van het aandeel binnen de beroepsklasse dat in deeltijd (32 uur of minder) werkt. De waarden in de cellen hebben betrekking op de (werkende) respondenten uit het TOP-onderzoek.

Tabel 4.12 Werkende vrouwen en mannen uit de verdienertypen verdeeld over beroepsklassen waarin meer of minder in deeltijd gewerkt wordt, 1998 (in procenten)

	beroepsklassen naar aandeel van deeltijdwerkenden				totaal
	minder dan 25%	25%-50 %	50%-75 %	meer dan 75%	
<i>vrouwen</i>					
kleine-anderhalfverdieners	14	5	60	21	100
grote-anderhalfverdieners	16	13	62	9	100
dubbelverdieners	47	12	36	5	100
totaal	21	11	57	11	100
<i>mannen</i>					
alleenverdieners	78	7	14	.	100
kleine-anderhalfverdieners	74	5	21	.	100
grote-anderhalfverdieners	76	12	13	.	100
dubbelverdieners	63	14	21	.	100
totaal	75	9	15	1	100

Bron: SCP (TOP'98)

Het eerste cluster beroepsklassen omvat beroepen waar minder dan een kwart van de werkenden in deeltijd werkt (27 beroepsklassen). Hieronder vallen alle technische, transport-

en beveiligingsberoepsklassen, alle wiskundige en natuurwetenschappelijke beroepsklassen, de landbouwkundige beroepsklassen, de administratieve en commerciële beroepsklassen (met uitzondering van de lagere beroepsklasse), de juridische en bestuurlijke beroepsklassen, de managers en de wetenschappelijke (para)medische beroepen. Driekwart van de mannelijke respondenten is werkzaam in een van de hieronder vallende beroepen en een vijfde van de vrouwelijke respondenten.

Het tweede cluster omvat beroepsklassen waar meer dan een kwart, maar minder dan de helft van de werkenden in deeltijd werkt (10 beroepsklassen): de lagere agrarische en lagere (para)medische beroepen, middelbare docenten en hogere en wetenschappelijke pedagogische beroepen, middelbare en hogere taalkundige en culturele beroepen en de hogere en wetenschappelijke beroepen op het terrein van gedrag en maatschappij. Het deel van de vrouwen en mannen dat werkzaam is in een van deze beroepsklassen is vrijwel even groot (respectievelijk 11% en 9%)

In het derde cluster (7 beroepsklassen) werkt meer dan de helft, maar minder dan drie kwart van de werkenden in een deeltijd baan. Het betreft de elementaire beroepen, de lagere administratieve en commerciële beroepen, de middelbare en hogere (para)medische beroepen, middelbare en hogere verzorgende beroepen en de middelbare beroepen op het terrein van gedrag en maatschappij. Meer dan de helft van de vrouwelijke respondenten (57%) en één op de zeven mannelijke respondenten werkt in een van de beroepsklassen uit dit cluster. Het vierde cluster tenslotte (3 beroepsklassen) kent het grootste aandeel deeltijders (meer dan 75%). Hieronder vallen de lagere niet-specialistische beroepen, de lagere docenten sportvakken en de lagere verzorgende beroepen. Slechts weinig mannen zijn hier werkzaam (minder dan 1% van de respondenten) en 10% van de vrouwen.

Hoewel het interessant is om te bezien of er sprake is van verschillen tussen de beroepsklassen waarin mannen en vrouwen werkzaam zijn en het verdienertype waartoe zij behoren, is het gezien de wijze waarop de variabelen geconstrueerd zijn niet zinvol om te onderzoeken of er een samenhang tussen deze beide variabelen bestaat. In beide gevallen vormt immers het werken in deeltijd de basis voor de constructie van de variabele. De analyse van dit 'baankenmerk' van de verdienertypen blijft hier dan ook beperkt tot een beschrijving.

Relatief veel van de vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienertype (28%) werken in een beroep waarin meer dan driekwart van de werkenden in deeltijd werkt (met name in de lagere verzorgende beroepen). De meeste vrouwen van dit type (60%) en de meeste vrouwen van het grote-anderhalfverdienertype (62%) werken in een beroep waarin meer dan de helft, maar minder dan driekwart van de werkenden deeltijder is (o.a. elementaire beroepen, lagere administratieve en commerciële beroepen en de middelbare (para)medische beroepen). De vrouwelijke dubbelverdieners werken in belangrijke mate eveneens in de laatstgenoemde beroepsklassen, maar een groot deel van hen werkt in beroepsklassen waarin deeltijdwerk weinig voorkomt (bijvoorbeeld in de middelbare administratieve en commerciële beroepen).

Bij de mannen valt bij de categorie 'dubbelverdieners' juist op dat zij vergeleken met de andere mannen relatief weinig werkzaam zijn in beroepen waarin deeltijd ongebruikelijk is (hoewel het nog wel om 63% gaat). Van de andere drie verdienertypen is driekwart van de mannen hier werkzaam, vooral in technische, middelbare administratieve en commerciële beroepen en in juridische en bestuurlijke beroepen.

4.4 Samenvatting en conclusies: verdienertypen en arbeidsmarktkenmerken

In de voorgaande paragrafen is voor verschillende arbeidsmarktaspecten nagegaan in hoeverre deze samenhang vertonen met het gekozen verdienertype. Na een korte recapitulatie van de bevindingen tot nu toe volgt een analyse van de relatie tussen de verdienertypen, de verschillende arbeidsmarktaspecten en enkele andere relevante kenmerken. Zoals eerder is opgemerkt, is het immers mogelijk dat de gevonden verbanden vooral opgaan voor ouders van kleine kinderen, of dat het opleidingsniveau ten grondslag ligt aan een aangetroffen verband.

Allereerst is stilgestaan bij het belang van formele regels met betrekking tot emancipatie in CAO's en is bezien of er samenhang bestaat tussen het gekozen verdienertype en het emancipatoire gehalte van de bedrijfsgroepen waarin de leden van de verdienertypen werkzaam zijn. Zowel voor mannen als voor vrouwen bleek dat verband significant te zijn. Vrouwen en mannen uit het kleine-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in de minst emancipatoire bedrijfsgroepen. Vrouwen en mannen uit het grote-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in de meest emancipatoire bedrijfsgroepen. Vervolgens is de samenhang tussen het gekozen verdienertype en een aantal baankenmerken bezien. De analyses wezen ten eerste uit dat er sprake is van samenhang tussen de verdienertypen en het functieniveau waarop vrouwen en mannen werkzaam zijn. Vrouwen van het kleine-anderhalfverdienertype zijn het meest werkzaam in elementaire en lagere beroepen en vrouwelijke dubbelverdieners het meest in de middelbare en hogere beroepen. Bij de mannen wijkt het beeld iets af. De mannen uit het grote-anderhalfverdienertype scoren qua functieniveau wat hoger dan de mannen van de overige drie typen.

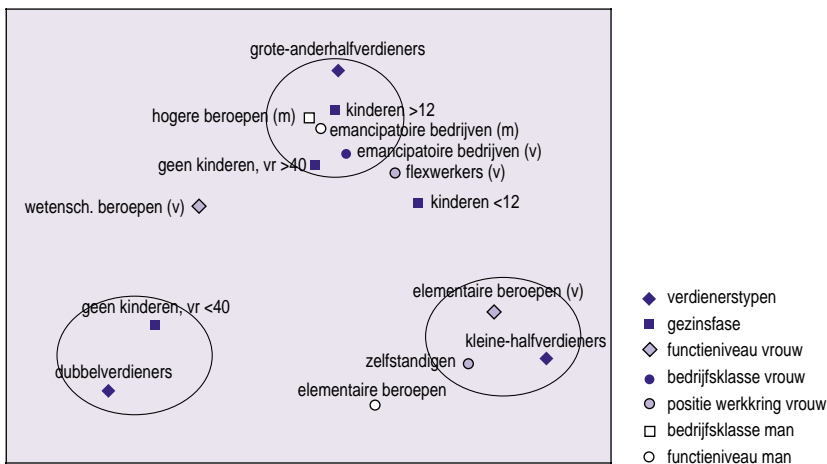
Ten tweede bleek dat er bij vrouwen samenhang bestaat tussen het verdienertype en de positie in de werkring. Het hebben van een flexibele arbeidsovereenkomst en het werken als zelfstandige of als meewerkende in het eigen bedrijf komt het meest voor onder vrouwen van het kleine-anderhalfverdienertype.

Ten derde is nagegaan of vrouwen en mannen uit de verdienertypen verschillen wat betreft de beroepen waarin zij werkzaam zijn. Het gaat bij dit baankenmerk om een nadere inhoudelijke typering van de beroepen waarin de leden van de verdienertypen werken. Ongeveer driekwart van de vrouwen uit de beide anderhalfverdienertypen werkt grof geschetst in de verzorgende, pedagogische, (para)medische, administratieve en commerciële beroepen. In de meeste gevallen betreft dit lagere en/of middelbare functies. De vrouwelijke dubbelverdieners werken in vergelijkbare beroepsklassen, maar dan relatief vaak in de middelbare en hogere functies. Het eerder aangetroffen verband tussen het functieniveau en het verdienertype keert hier weer terug, hetgeen een gevolg is van het feit dat deze baankenmerken afkomstig zijn uit dezelfde variabele (standaardberoepenclassificatie). De mannen uit de vier verdienertypen werken in overgrote meerderheid in beroepen waarin weinig in deeltijd wordt gewerkt (met name technische beroepen). Dit geldt overigens het minst voor de mannelijke dubbelverdieners; eenderde van hen werkt in diverse beroepen waarin meer dan een kwart of meer dan de helft in deeltijd werkt.

Geconcludeerd kan worden dat bij de volgende variabelen sprake is van significante samenhang met de verdienertypen: emancipatiegezindheid van de bedrijfsklasse waarin de vrouw en de man werkzaam zijn, het beroepsniveau van beide partners, en de positie in de werkring van de vrouw en van de man. Aangezien uit eerder onderzoek bekend is dat ook het opleidingsniveau van de vrouw en de gezinsfase van significant belang zijn voor de keuze van een bepaald verdienertype, zijn al de genoemde variabelen in een multivariate analyse betrokken. Dit is van belang om te bezien of de arbeidsmarktkenmerken nog een

onderscheidende rol spelen als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau en gezinsfase. Overigens zijn uitsluitend de paren bezien waarvan beide partners werken, aangezien de waarden van de arbeidsmarktvariabelen bij de vrouwen van de alleenverdieners afwezig zijn. Er is gebruikgemaakt van een Overals-analyse. Dit is een techniek³ die gebruikt wordt om na te gaan in hoeverre variabelensets die op nominaal niveau zijn gemeten, op elkaar lijken. Figuur 4.1 laat zien op welke punten categorieën zich het meest en het minst van elkaar onderscheiden. In het algemeen geldt: hoe kleiner de afstand tussen de kenmerken in de figuur, hoe vaker deze kenmerken tegelijkertijd voorkomen. Ligt bijvoorbeeld het kenmerk 'kinderen ouder dan 12 jaar' dicht bij 'grote-anderhalfverdieners', maar ver weg van 'dubbelverdieners', 'dan kan worden gesteld dat vooral grote-anderhalfverdieners vaak kinderen ouder dan 12 jaar hebben en dubbelverdieners juist niet. Het is daarmee een geschikte techniek om te bezien op welke punten de verdienertypen zich van elkaar onderscheiden.

Figuur 4.1 Overals-analyse: verdienertypen, arbeidsmarktkenmerken en gezinsfase

Bron: SCP (TOP'98)

Uit figuur 4.1 valt te lezen dat de verschillende verdienertypen een beperkt aantal duidelijk onderscheidende kenmerken hebben. De vrouwen uit het kleine-anderhalfverdieners-type hebben relatief vaak een elementair beroep. Ook de vrouwen die zelfstandig ondernemer zijn of die meewerken in het bedrijf van een huisgenoot hebben het vaakst voor dit type gekozen. De vrouwen uit het dubbelverdienerstype worden vooral gekarakteriseerd door het feit dat zij geen kinderen hebben en de vrouw onder de 40 jaar is. Bij hen spelen de arbeidsmarktkenmerken geen onderscheidende rol.

Typerend voor de grote-anderhalfverdieners is dat de vrouwen, maar vooral de mannen van dit type vaak werkzaam zijn in een van de meest emancipatiegezinde bedrijfstakken. Verder zijn mannen met een hoger functieniveau relatief vaak in dit type aan te treffen. Wat de overige aspecten betreft geldt eigenlijk niet dat die erg kenmerkend zijn voor een bepaald verdienertype; zij zijn daarom niet in de figuur afgebeeld. Voor sommige kenmerken geldt dat zij in alle drie de typen voorkomen, bijvoorbeeld het werkzaam zijn in bedrijfstakken die qua emancipatiegezindheid tot de middencategorie of de minst emanci-

patoire categorie behoren. Ook het hebben van een vaste arbeidsovereenkomst is niet typerend te noemen, hetgeen op zichzelf niet vreemd is aangezien verreweg de meeste vrouwen en mannen een vaste arbeidsovereenkomst hebben. Ook het opleidingsniveau zegt weinig ter onderscheiding van de verdienertypen. Sommige kenmerken spelen bij twee van de drie typen een rol, zie bijvoorbeeld de vrouwen met een wetenschappelijk beroep, die zowel te vinden zijn in het grote-anderhalfverdienerstype als bij de dubbelverdieners. Het hebben van kinderen onder de 12 jaar is iets dat veel voorkomt bij de beide anderhalfverdienerstypen. Vrouwen met een flexibele arbeidsovereenkomst zijn eveneens vaker in een van de anderhalfverdienerstypen aan te treffen.

Afsluitend kan geconcludeerd worden dat er in beperkte mate sprake is van een samenhang tussen de verdienertypen waartoe mensen behoren en hun arbeidsmarktkenmerken. De gezinsfase waarin het paar verkeert vertoont echter de duidelijkste samenhang met het gekozen verdienertype. De emancipatiegezindheid van de arbeidsorganisaties waarin vrouwen en mannen werken blijkt echter eveneens relevant te zijn. Het werken in een van de meest emancipatiegezinde bedrijfsklassen blijkt vooral van belang te zijn voor de grote-anderhalfverdieners. Opvallend is verder dat het opleidingsniveau minder relevant is dan het beroepsniveau. Vooral voor de hogere (bij de mannen) en wetenschappelijke (bij de vrouwen) beroepen en voor de elementaire beroepen geldt dat er een relatie bestaat met het gekozen verdienertype.

Noten

- 1 Een oplossing met zes clusters behelst een splitsing van cluster 5B. De beide daaruit afgeleide clusters verschillen wel wat van elkaar, maar houden in alle gevallen positieve scores en kunnen wat betreft hun emancipatoire karakter als 'beste' getypeerd worden.
- 2 Van deze vrouwen is het functieniveau van hun laatste baan bekend. Voor een zuivere vergelijking zou ook van de vrouwen die op het moment van ondervraging werkzaam waren het functieniveau genomen moeten worden dat zij hadden ten tijde van de geboorte van het eerste kind. Daar is echter in dit onderzoek niet naar gevraagd.
- 3 Overals is non-lineaire canonische correlatieanalyse die overeenkomt met een categoriale canonische correlatieanalyse met optimale schaling.

5 STRATEGIEËN OM BETAALDE EN ONBETAALDE ARBEID TE COMBINEREN

Ans Merens

5.1 Inleiding

Nu steeds meer partners beiden een baan hebben, ontstaat in toenemende mate behoefte aan voorzieningen die een deel van het onbetaalde werk overnemen. Immers, de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen is niet of nauwelijks gepaard gegaan met een afnemende participatie van mannen. Daarbij kunnen verschillende strategieën worden toegepast. Een eerste strategie betreft het *uitbesteden* van (een deel van) de onbetaalde arbeid, waarbij het zowel de zorg voor de kinderen kan betreffen als het huishoudelijk werk. Vooral werkende partners met jonge kinderen hebben behoefte aan formele of informele kinderopvang. Wanneer de kinderen wat ouder zijn, is er alleen behoefte aan opvang na schooltijd en in de vakanties. Voor huishoudelijke werkzaamheden zoeken sommigen een oplossing in het aantrekken van een huishoudelijke hulp. Daarnaast valt te denken aan het inzetten van bijvoorbeeld hoveniersdiensten, wasserijen en bezorgdiensten. Een andere vorm van uitbesteding is verder het kopen van kant-en-klaar of voorbereekt voedsel, dat thuis alleen nog verwarmd of 'afgebakken' hoeft te worden.

Naast uitbesteding van huishoudelijke arbeid kunnen huishoudens hun onbetaalde arbeid terugbrengen door het gebruik van huishoudelijke apparatuur. Deze strategie wordt in de literatuur ook wel aangeduid als *kapitaalintensivering of monetarisering* van huishoudelijke productie (Tijdens 1995). Andere strategieën om de tijdsbesteding aan huishoudelijke arbeid te verminderen kunnen zijn: het werk sneller doen (intensivering) of genoeg nemen met minder hoge normen ten aanzien van een schoon huis (denormering). Deze strategieën blijven verder in dit hoofdstuk buiten beschouwing, omdat gegevens hierover ontbreken.

Tenslotte kan worden gewezen op strategieën op het gebied van *tijdsordering*. Waar het in de vorengenoemde gevallen gaat om tijdsbesparing van huishoudelijke arbeid middels uitbesteding of kapitaalintensivering, gaat het hier om faciliteiten die mensen beter in staat stellen om zelf de verschillende taken te combineren op tijdstippen of in perioden die hun goed uitkomen. Daarbij valt te denken aan verlofregelingen, verruiming van de winkelsluitingstijden en aanpassing van de arbeidstijden aan school- of crèche-tijden.

Er zijn diverse redenen om te verwachten dat de verschillende verdienertypen in uiteenlopende mate gebruikmaken van de hier genoemde voorzieningen en strategieën. In hoofdstuk 3 werd duidelijk dat de hoeveelheid tijd besteed aan onbetaalde arbeid in huishoudens van grote-anderhalfverdieners en dubbelverdieners fors lager is dan in die van alleenverdieners. In de kleine-anderhalfverdienershuishoudens wordt slechts iets minder tijd besteed aan onbetaald werk. Verwacht kan dus worden dat uitbesteding en monetarisering in het algemeen vooral plaatsvinden in de twee hiervoor genoemde huishoudens. In de literatuur komt naar voren dat huishoudens waarin de vrouw een baan heeft significant vaker een huishoudelijke hulp hebben dan huishoudens waarin de vrouw geen baan heeft (Van der Lippe 1997) en dat dit ook tot vermindering van de tijdsbesteding aan huishoudelijk werk leidt (Tijdens 1995). Sommige van de andere vormen van uitbesteding en monetarisering komen wel vaker voor onder vrouwen met een baan (magnetron, buitenshuis eten, afhaalmaaltijd), maar leiden niet tot tijdsbesparing.

Ten aanzien van kinderopvang wordt er in de literatuur vaak op gewezen dat vooral ouders uit de hogere-inkomensgroepen en met een hoog opleidingsniveau — waarin de dubbelverdieners en grote-anderhalfverdieners zijn oververtegenwoordigd — relatief vaak gebruikmaken van formele kinderopvangvoorzieningen, zoals kinderdagverblijven (Groot en Maassen van den Brink 1996). Ook de omvang van de baan van de moeder heeft invloed. Van Dijk en Remery (1997) vonden dat moeders met een baan van tenminste 24 uur significant vaker gebruikmaakten van betaalde opvang (kinderdagverblijven en betaalde oppas) dan moeders met een kleine deeltijdbaan. Op grond van deze gegevens kan worden verwacht dat vooral de grote-anderhalfverdieners gebruikmaken van formele kinderopvangvoorzieningen, zoals crèches, en de kleine-anderhalfverdieners in veel mindere mate.

Door een vergelijking van verdienertypen te maken naar hun gebruik van kinderopvang, huishoudelijke diensten, gebruik van huishoudelijke apparatuur en andere voorzieningen, kan worden nagegaan of uitbesteding van zorg en huishoudelijk werk en monetarisering vooral in huishoudens plaatsvinden waar de vrouw een grote deeltijdbaan heeft. Door naar tijdsbesparing van deze strategieën te kijken kan tevens duidelijk worden of deze voorzieningen een rol (kunnen) spelen in de combinatie van arbeid en zorg. Ook zal — zo mogelijk — worden nagegaan of een eventueel tekort aan voorzieningen een belemmering vormt voor het tot stand brengen van een gewenste arbeidsverdeling. Voorzieningengebruik vormt geen vaststaand gegeven. Tal van factoren zijn daarop van invloed. Als relevante factoren voor uitbesteding en monetarisering kunnen worden beschouwd: het opleidingsniveau van partners en de fase waarin het gezin zich bevindt.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 5.2 wordt ingegaan op het uitbesteden van de zorg voor kinderen en in paragraaf 5.3 op het uitbesteden van huishoudelijk werk. In paragraaf 5.4 komen strategieën naar voren op het gebied van monetarisering. Overige strategieën en voorzieningen die betrekking hebben op tijdsordening worden besproken in paragraaf 5.5.

5.2 Gebruik van kinderopvangvoorzieningen

5.2.1 Aanbod van kinderopvang

De behoefte aan kinderopvang bestaat daar waar beide ouders buitenshuis werken of studeren en kinderen (nog) niet naar school gaan. Doorgaans wordt kinderopvang nodig geacht totdat kinderen de leeftijd van 12 jaar hebben bereikt. De laatste tijd gaan er ook stemmen op om voor kinderen van 12 jaar en ouder opvang te verzorgen, omdat zij het nog niet helemaal zonder toezicht kunnen stellen.

Kinderopvang kan verschillende vormen aannemen. De volgende soorten kunnen worden onderscheiden: kinderdagverblijven (of crèches), gastouderopvang, buitenschoolse opvang, peuterspeelzalen en oppas.

Kinderdagverblijven (of crèches)

Kinderdagverblijven zijn bestemd voor kinderen van 10 weken tot 4 jaar. Opvang kan in de vorm van hele-en halve-dagopvang plaatsvinden. De plaatsen in kinderdagverblijven worden langs verschillende lijnen gefinancierd. Zo worden de volgende typen onderscheiden: bedrijfsplaatsen, gesubsidieerde plaatsen (gesubsidieerd door de gemeenten), particuliere plaatsen en SZW-plaatsen.

Bedrijfsplaatsen zijn plaatsen die werkgevers voor hun werknemers inkopen in kinderdag-

verblijven. Werknemers betalen hun werkgever doorgaans een ouderbijdrage volgens de adviestabel van het ministerie van VWS. Het bedrijf betaalt de rest en mag de nettokosten voor 20% in mindering brengen op de afdracht loonbelasting (WVA). Gesubsidieerde plaatsen worden door de gemeente gesubsidieerd en zijn meestal bedoeld voor ouders met een medische of sociale indicatie. Ouders betalen afhankelijk van hun inkomen een ouderbijdrage, die meestal gebaseerd is op de VWS-adviestabel. Particuliere plaatsen worden volledig door de ouders betaald. Vaak zijn het ouders die niet in aanmerking komen voor een gesubsidieerde plaats van de gemeente en ook geen werkgever hebben die bedrijfsplaatsen inkoop. SZW-plaatsen bestaan sinds 1996 en zijn bedoeld voor alleenstaande ouders met een bijstandsuitkering. Deze ouders betalen geen ouderbijdrage. De verhouding tussen de verschillende soorten plaatsen is de afgelopen decennia sterk gewijzigd. In 1989 ging het in de meeste gevallen om gesubsidieerde plaatsen, terwijl tegenwoordig de bedrijfsplaatsen het grootste deel vormen.

Gastouderopvang

Dit is een vorm van opvang bij ouders thuis die zelf ook een of meer kinderen hebben. Een officieel gastouderbureau bemiddelt tussen vraagouders en gastouders, regelt aanstelling en betaling van de gastouders en houdt toezicht. De opvang is bedoeld voor kinderen tot 13 jaar. Ouders betalen een vaste bijdrage voor gastouderopvang. Ook bedrijven kunnen voor hun werknemers plaatsen in gastouderopvang inkopen.

Buitenschoolse opvang

Buitenschoolse opvang is bestemd voor kinderen van 4 tot 13 jaar. Zij kunnen er vóór en na schooltijd en op woensdagmiddag terecht, soms ook in de schoolvakanties. Deze vorm van opvang wordt aangeboden door scholen, aparte accommodaties (vaak gelieerd aan kinderdagverblijven) en buurthuizen. Daarnaast zijn experimenten gaande op het gebied van tieneropvang voor kinderen tot 16 jaar.

Peuterspeelzalen

Peuterspeelzalen bieden kinderen van 2 tot 4 jaar de mogelijkheid om te spelen en contacten te leggen met leeftijdgenootjes. Vaak gaat het om enkele dagdelen van 2-3 uur per week. Vanwege deze openingstijden wijken ze af van de hiervoor genoemde vormen van kinderopvang, die vooral gericht zijn op het mogelijk maken van betaalde arbeid door beide ouders. Omdat in de praktijk peuterspeelzalen soms toch voor een deel van de opvang worden gebruikt, zullen peuterspeelzalen wel worden meegenomen in het hiernavolgende, maar worden ze steeds duidelijk onderscheiden van andere vormen van kinderopvang.

Oppas

Een oppas verzorgt en houdt toezicht op kinderen en verricht soms ook huishoudelijk werk in het huis waar de kinderen wonen. Ook komt het voor dat de kinderen bij de oppas thuis worden opgevangen. Veelal wordt de oppas betaald, hetzij wit hetzij zwart. De ouders bepalen zelf tot welke leeftijd hun kind(eren) oppas nodig heeft (hebben). Ook familieleden, burens of vrienden kunnen voor opvang van kinderen zorgen. Dit kan in het eigen huis of bij de kinderen thuis plaatsvinden. Hoewel hierover gegevens ontbreken, kan worden aangenomen dat deze vorm van opvang vaak niet wordt betaald.

De georganiseerde kinderopvang in Nederland heeft de afgelopen tien jaar een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt. Sinds eind jaren zestig bestonden wel al kinderdagverblijven in de huidige vorm, maar het betrof een betrekkelijk klein aantal kinderen dat daarvan gebruikmaakte. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig begon het aantal opvangplaatsen te groeien. Met de tijdelijke Stimuleringsmaatregel kinderopvang 1990-1993, gevolgd door de Stimuleringsmaatregel 1994-1995, kwam de groei van het aantal plaatsen in een duidelijke versnelling. Waren er in 1989 nog 22.507 opvangplaatsen, in 1998 waren 103.511 plaatsen gerealiseerd (deze en volgende gegevens zijn afkomstig van Mutsaers en Delemarre 2000). Omdat de meeste kinderen twee of drie dagen per week naar de kinderopvang gaan, is het aantal kinderen dat een kinderdagverblijf bezoekt veel hoger dan het aantal plaatsen: 182.910 in 1998. Vooral het aantal kinderen van 0-3 jaar dat een kinderdagverblijf of andere voorziening bezoekt is sterk toegenomen, namelijk van 4% van alle kinderen in deze leeftijdsgroep in 1988 tot 17% in 1998. Voor de kinderen van 4-12 jaar was de stijging minder spectaculair: van iets minder dan 1% in 1988 naar 3% in 1998. Ondanks de forse uitbreiding van de georganiseerde kinderopvang in Nederland is de vraag nog steeds groter dan het aanbod. Eind 1998 stonden bijna 27.000 kinderen op de wachtlijst, van wie ruim 17.000 kinderen van 0-3 jaar en ruim 9.500 kinderen van 4-12 jaar. Ook als rekening wordt gehouden met bestandsvervuiling door dubbele opgaven bij verschillende wachtlijsten, kan dit aantal aanzienlijk worden genoemd. Wel is de omvang van de wachtlijsten vanaf 1992 geslonken. Opmerkelijk is dat op de wachtlijst het aantal schoolgaande kinderen veel kleiner is dan het aantal kinderen onder de 4 jaar. De eerste groep is uiteraard veel omvangrijker. Wellicht zijn ouders ontmoedigd geraakt door het relatief kleine aantal plaatsen in de buitenschoolse opvang; een andere reden kan zijn dat ouders voorkeur hebben voor andere vormen van opvang voor hun schoolgaande kinderen dan buitenschoolse opvang.

Grofweg is de kinderopvang in te delen in formele (of georganiseerde) en informele opvang. Tot de eerste soort behoren kinderdagverblijven, gastouderopvang en buitenschoolse opvang. Hoewel de peuterspeelzalen strikt genomen ook een vorm van georganiseerde opvang zijn, zullen zij in dit hoofdstuk vanwege de andersoortige functie niet onder deze noemer worden besproken. Bij de informele opvang kan een onderscheid worden gemaakt tussen betaalde en onbetaalde kinderopvang.

5.2.2 Hoe verdienertypen hun kinderen opvangen

In het TOP-onderzoek is aan ouders gevraagd om aan te geven wie er regelmatig voor de kinderen zorgt of bij wie zij regelmatig verblijven. 'Regelmatig' diende daarbij opgevat te worden als minimaal één ochtend of middag per week (of avond wanneer één van de ouders avond- of nachtwerk verricht). Tabel 5.1 biedt een overzicht van het gebruik van de diverse vormen van kinderopvang door de verschillende verdienertypen. Om het overzichtelijk te houden zijn de verschillende vormen van kinderopvang samengevoegd volgens de eerdergenoemde indeling in formeel/informeel en betaald/onbetaald. Vanwege het geringe aantal dubbelverdieners met kinderen in de steekproef (zie hoofdstuk 2) is dit verdienertype buiten beschouwing gelaten in deze paragraaf.

Tabel 5.1 Gebruik van soorten kinderopvang voor een of meer kinderen in huishoudens met kinderen van 0-15 jaar, naar verdienersstijpe, 1998 (in procenten van huishoudens met kinderen tot 15 jaar; meerdere antwoorden mogelijk)

	kleine-anderhalf-		grote-anderhalf-	
	alleenverdieners	verdieners	verdieners	alle huishoudens
informeel onbetaald ^a	28	52	54	41
thuis met broers of zussen	19	22	24	21
bij grootouders thuis	7	22	18	14
informeel betaald ^b	5	9	13	9
formeel ^c	2	9	18	10
peuterspeelzaal	8	7	9	8
andere vorm van kinderopvang	5	8	7	6
totaal gebruik van een of meer soorten kinderopvang incl. peuterspeelzaal	36	60	73	54
totaal gebruik van een of meer soorten kinderopvang excl. peuterspeelzaal	33	60	73	52
(n)	(272)	(90)	(197)	(619)

a Thuis met broers of zussen of andere verzorgers of bij grootouders, andere familie of bureu thuis.
b Oppas thuis.
c Kinderdagverblijf, op werkplek vader of moeder, gastoudergezin of buitenschoolse opvang

Bron: SCP(TOP'98)

Uit de tabel blijkt dat het gebruik van kinderopvang het grootst is bij de grote-anderhalfverdieners. Het minst, maar toch ook voor een substantieel deel, wordt van kinderopvang gebruikgemaakt door alleenverdieners. Dat laatste wekt in eerste instantie verbazing. Behalve in het geval dat de vrouw een opleiding volgt, is kinderopvang in dit verdienersstijpe niet nodig omdat de vrouw geen baan heeft. Het is wel voorstelbaar dat om pedagogische motieven de peuterspeelzaal wordt gebruikt. Blijkens tabel 5.1 wordt echter ook van andere vormen van kinderopvang gebruikgemaakt. Hoewel gevraagd is naar personen die de kinderen regelmatig verzorgen en opvoeden, lijkt het erop dat respondenten uit alleenverdienershuishoudens (en wellicht ook uit de andere huishoudens) bij deze vraag toch ook de incidentele kinderopvang noemen, bijvoorbeeld een grootouder die af en toe eens een middag op de kinderen komt oppassen. Dit is natuurlijk iets anders dan structurele kinderopvang die beide ouders in staat stelt om buitenshuis te werken. Niet alleen de omvang van het gebruik van kinderopvang, ook het type kinderopvang verschilt per verdienersstijpe. Zo worden formele kinderopvangvoorzieningen het meest gebruikt door grote-anderhalfverdieners en het minst door alleenverdieners en kleine-anderhalfverdieners. Dit is conform de verwachting zoals geformuleerd in de inleiding. Omgekeerd zoeken de kleine en grote-anderhalfverdieners de kinderopvang vooral in het informele circuit van familie, bureu en vrienden. Informele, onbetaalde kinderopvang is voor alle verdienersstijpen de meest voorkomende vorm van opvang. Daarbij worden grootouders en broers of zussen het vaakst genoemd als verzorgers.

Uit de literatuur is bekend dat ouders vaak allerlei combinaties van kinderopvang gebruiken (Beker en Merens 1994; Van Doorne-Huiskes et al. 1996). Ook hier blijkt dat weer. De somming van de afzonderlijke categorieën van kinderopvang in tabel 5.1 komt immers hoger uit dan het totale gebruik, met name bij de kleine en grote-anderhalfverdieners. Dit hangt samen met het soort kinderopvang dat zij gebruiken.

De gegevens uit het TOP-onderzoek laten zien dat vooral de verschillende soorten informele onbetaalde kinderopvang onderling met elkaar worden gecombineerd, alsmede met de informele betaalde kinderopvang. Formele kinderopvang wordt weinig in combinatie met andere vormen van opvang gebruikt, noch worden de verschillende vormen van formele kinderopvang gelijktijdig door huishoudens gebruikt. In wat ouder onderzoek kwam daarentegen naar voren dat formele kinderopvang vrijwel altijd (Allaart et al. 1993; Van Dijke et al. 1994) of vaak (Elzinga en Spaans 1993; Van Doorne-Huiskes et al. 1996) gecombineerd werd met informele vormen van opvang, veelal noodgedwongen omdat het aantal beschikbare opvangdagen kleiner was dan het gewenste aantal. Blijkbaar heeft de uitbreiding van de kinderopvang ertoe geleid dat ouders vaker dan voorheen een plaats voor hun kind kunnen krijgen die aan hun wensen voldoet.

Zoals verwacht worden peuterspeelzalen vaak gecombineerd met andere opvang. Behalve voor de alleenverdieners, blijkt dat het totale gebruik van kinderopvang inclusief peuterspeelzalen en exclusief peuterspeelzalen niet van elkaar verschilt. Dat betekent dat ouders met een baan de peuterspeelzaal alleen gebruiken in aanvulling op andere vormen van kinderopvang, dus niet afzonderlijk. Een deel van de alleenverdienershuishoudens brengt de kinderen wel uitsluitend naar de peuterspeelzaal.

In tijd bezien is de omvang van het gebruik van kinderopvang beperkt. Zoals eerder vermeld maken de meeste kinderen slechts gedurende een deel van de week gebruik van kinderopvang. Gegevens uit het AVO'99 laten zien dat van de kinderen onder de 4 jaar die gebruikmaken van formele opvang of informele betaalde opvang (en geen gebruikmaken van peuterspeelzalen) 41% dat op 2 dagen per week doet, 23% op 3 dagen en 19% op 1 dag. Kinderen tussen de 4 en 12 jaar gaan minder vaak naar de buitenschoolse opvang: 38% gaat 2 dagen per week, 23% 1 dag. Op de overige dagen worden de kinderen door hun ouders (meestal de moeder) opgevangen of in het informele circuit van familieleden, burens enzovoort (naar deze vorm van informele opvang is in het AVO niet gevraagd). In het onderzoek van Van Dijke et al. (1994) komen vergelijkbare cijfers naar voren: ouders maken gemiddeld 2,5 dag per week gebruik van een of andere vorm van kinderopvang. Van crèches en de oppas aan huis wordt meer gebruikgemaakt dan van gastouderopvang en oppas buitenshuis: gemiddeld 3 respectievelijk ruim 2 dagen per week.

Tabel 5.2 laat zien dat huishoudens met jonge kinderen (tot 6 jaar) het meeste gebruikmaken van kinderopvang. Het totale gebruik is onder gezinnen met oudere kinderen duidelijk geringer. Opvallend is dat er in dat opzicht geen verschil is tussen degenen met een jongste kind van 6-11 jaar en kinderen van 12 jaar en ouder. Naarmate kinderen ouder worden hebben zij immers minder toezicht nodig. Wel blijkt uit de TOP-gegevens (niet in de tabel) dat het aandeel kinderen dat op een of meer dagdelen thuis is zonder enige vorm van opvang duidelijk groter is in de oudste groep (39% van de gezinnen met een jongste kind van 12-15 jaar, tegenover 20% van de gezinnen met een jongste kind van 6-11 jaar).

Tabel 5.2 Gebruik van kinderopvang door huishoudens met kinderen van 0-15 jaar, naar gezinsfase, 1998 (in procenten)

	jongste kind < 4 jaar	jongste kind 4-5 jaar	jongste kind 6-11 jaar	jongste kind 12-15 jaar
informeel onbetaald	37	48	40	44
informeel betaald	15	18	7	2
formeel	26	5	7	1
peuterspeelzaal	31	-	-	-
andere vorm van kinderopvang	11	6	5	3
totaal gebruik kinderopvang excl. peuterspeelzaal	61	60	47	47
(n)	(150)	(82)	(245)	(142)

Bron: SCP (TOP'98)

Uit de tabel wordt ook duidelijk dat sommige vormen van kinderopvang meer samenhangen met de gezinsfase dan andere. Informele, onbetaalde opvang komt in alle gezinsfasen tamelijk veel voor (tussen de 37% en 48% van de huishoudens), voor de allerkleinsten iets minder. Bij de kinderen tot 6 jaar zijn het vooral grootouders, bij iets oudere kinderen vooral (6-11 jaar) of vrijwel uitsluitend (12-15 jaar) broers en zussen die oppassen (niet in de tabel). Informele betaalde opvang (de oppas) komt met name voor in huishoudens met een jongste kind tot 6 jaar. Bij oudere kinderen is dat veel minder vaak het geval; wellicht accepteren zij niet meer elke oppas. Formele opvang wordt vooral gebruikt door huishoudens met kinderen tot 4 jaar. De overige huishoudens met schoolgaande kinderen doen dit heel weinig. Met andere woorden, vooral kinderdagverblijven worden gebruikt. Van buitenschoolse opvang wordt logischerwijs (nog) weinig gebruikgemaakt, het aantal beschikbare plaatsen is, zoals eerder vermeld, relatief klein. Ouders doen dan een beroep op informele vormen van opvang, hetzij noodgedwongen, hetzij omdat zij daarvoor een voorkeur hebben.

Zoals eerder gezegd komt in de literatuur naar voren dat kinderen van hoogopgeleide vrouwen veel vaker naar formele kinderopvangvoorzieningen gaan dan lager opgeleide vrouwen (Groot en Maassen van den Brink 1996). Ook wordt wel gesteld dat vooral hoger opgeleiden over kinderopvangvoorzieningen beschikken omdat werkgevers vooral voor deze groep bedrijfsplaatsen inkopen. Omdat de ouderbijdrage hoger is naarmate het inkomen hoger is, zou het voor werkgevers die veel werknemers in hogere functies hebben aantrekkelijker zijn voor kinderopvang te zorgen dan voor werkgevers die vooral werkmensen in laag-betaalde functies hebben.

Tabel 5.3 laat een bevestiging van het in de literatuur geschetste beeld zien: kinderen van hoogopgeleide moeders gaan veel vaker naar formele kinderopvang dan de andere kinderen. Ten aanzien van de andere vormen van kinderopvang zijn de verschillen tussen de onderscheiden opleidingsgroepen in het algemeen minder opvallend.

Tabel 5.3 Gebruik van verschillende vormen van kinderopvang voor een of meer kinderen in huishoudens met kinderen van 0-15 jaar, naar opleidingsniveau van de vrouw, 1998 (in procenten; meerdere antwoorden mogelijk)

	laag	midden	hoog	totaal
informeel onbetaald	38	42	45	41
informeel betaald	5	11	11	9
formeel	4	9	26	10
peuterspeelzaal	5	11	6	8
andere vorm van kinderopvang	4	7	8	6
totaal gebruik kinderopvang excl. peuterspeelzaal	45	54	62	52
(n)	(226)	(283)	(107)	(616)

Bron: SCP (TOP'98)

Naast de hier besproken persoons- en huishoudenskenmerken kan de beschikbaarheid van kinderopvang een rol spelen in het gebruik daarvan. Vooral de beschikbaarheid van bedrijfsplaatsen is van belang, omdat het voor ouders vaak moeilijk of onbetaalbaar is op een andere manier aan kinderopvang te komen. In de TOP-enquête is aan de respondenten gevraagd: heeft u in uw huidige baan ooit gebruikgemaakt van kinderopvang (in kinderdagverblijf, crèche of door gastouder)? Als het antwoord daarop bevestigend was, diende men aan te geven of dat (mede) via hun werkgever is geregeld of niet. Als het antwoord ontkennend was, werd gevraagd of dat te maken had met het ontbreken van kinderopvangvoorzieningen, of dat respondenten geen gebruik van kinderopvang wilden maken. In het verlengde van hoofdstuk 4 is daarbij ook een relatie gelegd met de bedrijfspgroepen waarin respondenten werkzaam zijn. In de tabellen wordt onderscheid gemaakt tussen de clusters van bedrijfspgroepen waarin weinig is geregeld ten aanzien van kinderopvang als arbeidsvoorwaarde (clusters 1B, 2B en 3B) en clusters waarin kinderopvang goed of bovengemiddeld is geregeld (clusters 4B en 5B). Hierbij is een selectie gemaakt van ouders met kinderen tot 12 jaar, aangezien formele kinderopvang doorgaans beperkt is tot deze leeftijdsgroep. Een beperking tot huishoudens met kinderen tot 4 jaar zou echter wat ver gaan, aangezien de vraag betrekking heeft op gebruik 'ooit in de huidige baan'. Werknemers kunnen immers al lange tijd in dienst zijn bij hun werkgever. Anderzijds is het mogelijk dat werknemers met jonge kinderen nog maar kort in dienst zijn bij een werkgever die geen kinderopvangregelingen biedt, terwijl dat bij hun vorige werkgever wél mogelijk was.

Uit tabel 5.4 blijkt dat vrouwen duidelijk vaker van formele kinderopvang gebruikmaken als zij in een bedrijfspgroep werken waar kinderopvang goed in de CAO is geregeld (clusters 4B en 5B) en dat zij, omgekeerd, minder vaak dan de moeders in de andere clusters melden dat er geen kinderopvang beschikbaar is. Bij de vaders is dit verschil tussen de twee groepen clusters veel geringer (niet-significant). Verder melden vaders iets vaker dan moeders dat er geen kinderopvang beschikbaar is, ook als zij in emancipatoir gunstige bedrijfspgroepen werken. Deels zal dit te maken hebben met het feit dat kinderopvang niet altijd voor vaders beschikbaar is, maar wellicht komt het ook doordat vaders vermoedelijk minder goed op de hoogte zijn van kinderopvangregelingen (en andere regelingen op het gebied van zorg en verlof) die in het bedrijf bestaan. Zo blijkt uit ander onderzoek dat vaders minder dan de moeders bekend zijn met hun recht op ouderschapsverlof (Pelzer en Miedema 1991: 42).

Tabel 5.4 Gebruik van formele kinderopvang^a door ouders met baan, huishoudens met kinderen van 0-12 jaar, naar geslacht en clusters van bedrijfstakgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig kinderopvang- regelingen	clusters met veel kinderopvang- regelingen	alle	clusters met weinig kinderopvang- regelingen	clusters met veel kinderopvang- regelingen	alle
(mede) via werkgever of anders geregeld	21	40	35	19	20	20
kinderopvang niet beschikbaar wilde dat niet	13	10	11	13	16	15
niet gebruikt/niet nodig	66	49	54	65	61	63
	-	1	1	3	2	2
(n)	(61)	(156)	(217)	(119)	(216)	(335)

^a Kinderdagverblijf, crèche of gastoudergezin.

Bron: SCP(TOP'98)

In tabel 5.5 wordt ingegaan op het gebruik van buitenschoolse opvang. In tegenstelling tot tabel 5.4 maken de moeders die in de emancipatoire bedrijfstakken werken minder vaak gebruik van buitenschoolse opvang (al dan niet via werkgever) dan de andere moeders. In ieder geval is de beschikbaarheid van dit type opvang voor alle moeders en vaders in gelijke mate een probleem. Als er in CAO's iets is geregeld over kinderopvang dan heeft dat in een derde van de gevallen betrekking op jonge kinderen en niet op schoolgaande kinderen (Peters et al 2000).

Tabel 5.5 Gebruik van buitenschoolse opvang in huidige baan door ouders van kinderen van 4-12 jaar met baan, naar geslacht en clusters van bedrijfstakgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig kinderopvang- regelingen	clusters met veel kinderopvang- regelingen	alle	clusters met weinig kinderopvang- regelingen	clusters met veel kinderopvang- regelingen	alle
(mede) via werkgever of anders geregeld	21	11	14	4	8	6
niet beschikbaar wilde dat niet	14	20	18	18	17	17
niet gebruikt/niet nodig	63	65	65	76	72	73
	2	4	3	3	3	3
(n)	(43)	(115)	(158)	(80)	(153)	(233)

Bron: SCP(TOP'98)

In hoeverre speelde de beschikbaarheid van kinderopvang nu een rol bij het (blijven) werken door de ondervraagde moeders? Dezelfde vraag is voorgelegd aan de ouders zonder baan, maar dan met betrekking tot hun laatste baan. Van de vrouwen die gestopt zijn met werken geeft 15% respectievelijk 14% aan dat kinderopvang respectievelijk buitenschoolse opvang niet beschikbaar was bij de laatste werkgever. Deze aandelen wijken niet veel af van die van de moeders met baan in tabellen 5.4 en 5.5. Uit het wat oudere onderzoek van

De Jong en De Olde komt een vergelijkbaar cijfer naar voren: van de moeders die zijn gestopt met werken geeft 11% aan dat een tekort aan kinderopvang daarvoor de reden vormde (De Jong en De Olde 1994: 124). Een gebrek aan kinderopvangvoorzieningen lijkt niet voor veel vrouwen doorslaggevend te zijn geweest in de beslissing om te stoppen met werken na de geboorte van hun kinderen.

Verder komt uit de tabellen 5.4 en 5.5 naar voren dat een aanzienlijke groep ouders — vaders wat vaker dan moeders — niet gebruik wil maken van formele kinder- of buitenschoolse opvang. Bij de moeders die gestopt zijn met werken ligt dit aandeel ongeveer even hoog: 60% en 65% wilde geen kinderopvang respectievelijk buitenschoolse opvang in de laatste baan (niet in de tabel). Daarbij kan het om een negatieve houding tegenover formele kinderopvang gaan, al dan niet in combinatie met de wens om liever zelf voor de kinderen te zorgen en/of dit informeel te regelen. Vergelijking van de gegevens met de feitelijke gebruikscijfers van soorten kinderopvang (zoals in tabel 5.1) laat zien dat het vooral om het laatste soort motief gaat: 63% van de moeders met baan en 46% van de vaders met baan uit de categorie 'wil niet' maakt gebruik van opvang, voornamelijk in het informele circuit (niet in de tabel). De overige ouders met baan uit deze categorie hebben blijkbaar — anders zouden zij niet beiden kunnen werken — andere oplossingen gevonden; partners werken bijvoorbeeld afwisselend in dag- en avonddiensten of moeders met een kleine baan werken alleen tijdens de schooltijden van de kinderen. Op deze laatste strategie (aanpassing van werktijden aan schooltijden) zal in paragraaf 5.5.3 nader worden ingegaan.

Hoewel hier niet expliciet naar is gevraagd, is het waarschijnlijk dat voor een ander, kleiner deel van de categorie 'wil niet' een negatieve houding tegenover kinderopvang én tegenover het werken door de moeder meespeelt. Het betreft de vaders met baan die zeggen dat ze geen kinderopvang willen en van wie de partner geen baan (meer) heeft (dat geldt voor 47% van de desbetreffende vaders). Het onderzoek Culturele Veranderingen (zie bijlage B2 aan einde van dit rapport) laat immers zien dat een niet onaanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking zulke opvattingen koestert: 34% van de Nederlandse bevolking vindt het bezwaarlijk als een moeder met jonge kinderen werkt en de kinderen naar de crèche gaan. Ten aanzien van het werken door moeders met schoolgaande kinderen bestaat aanzienlijk minder weerstand: 15% heeft hiertegen bezwaar.

Parenanalyse laat zien dat 16% van de paren aangeeft kinderopvang via werkgever of anderszins te hebben geregeld, bij 16% is dat via een van de partners (meestal de moeder) geregeld. Bij 6% van de paren geven beide partners aan dat kinderopvang niet beschikbaar is. Bij een groot deel van de paren (41%) geven beide partners aan dat zij dat niet willen. Opmerkelijk is dat een klein deel van de paren tegengestelde antwoorden geeft: van 8% van de vaders en 7% van de moeders die geen kinderopvang willen, zeggen de partners dat zij gebruikmaken van kinderopvang! Het is niet duidelijk in hoeverre hier een volstrekt andere interpretatie van de vraag door beide partners een rol speelt (kinderopvang bij de eigen werkgever versus kinderopvang in het algemeen) of dat er werkelijk een verschil is in attitude (van de ene partner) en gedrag (van de andere partner).

Het geheel overziend kan de conclusie worden getrokken dat formele kinderopvangvoorzieningen met name de grote-anderhalfverdieners een belangrijke ondersteuning bieden bij de combinatie van arbeid en zorg. Omdat dubbelverdieners veelal geen kinderen hebben, is het niet mogelijk om in dit verband uitspraken over deze categorie te doen. Verder blijft informele kinderopvang van belang voor alle hier behandelde verdienertypen. Voor een

deel speelt daarbij nog steeds het tekort aan kinderopvangvoorzieningen een rol. De indruk bestaat echter niet dat moeders in alleenverdienershuishoudens uitsluitend om deze reden met werken zijn gestopt; zij konden in hun laatste baan even vaak gebruikmaken van kinderopvangregelingen als de andere ouders. Voor een ander, belangrijker deel speelt ook de houding van vooral moeders ten opzichte van formele kinderopvangvoorzieningen een rol. Voor de ene moeder betekent dit dat zij stopt met werken bij de geboorte van haar kind omdat zij liever zelf wil zorgen, voor de ander betekent dit dat er in het informele circuit kinderopvang wordt geregeld. In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de rol van attitudes.

5.3 Uitbesteding van huishoudelijke arbeid

Uitbesteding van huishoudelijke arbeid is substitutie van huishoudelijke arbeid door arbeid of productie van derden. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen informele (vrienden, familie, kennissen) en formele uitbesteding. Deze laatste vorm kan worden geproduceerd in de industriële sector (denk aan kant-en-klaarmaaltijden) en in de dienstverlenende sector (zoals huishoudelijke hulp, bezorgdiensten). In deze paragraaf wordt uitgegaan van een zogenoemde standaard huishoudelijke productie, dat wil zeggen, de huishoudelijke productie die anno 2000 algemeen geaccepteerd is. Vormen van huishoudelijke productie die een eeuw geleden nog normaal waren, zoals zelf kleding maken of jam innemen, zijn inmiddels grotendeels aan de markt overgelaten (Gershuny 1978). De aanschaf van kleding of jam in de winkel beschouwen we derhalve niet (meer) als uitbesteding van huishoudelijke productie maar als consumptie.

Eerst gaan we in op een aantal vormen van uitbesteding die vooral in de dienstverlenende sfeer liggen. Daarbij wordt ook nagegaan of dit gepaard gaat met tijdsbesparing op huishoudelijke arbeid. Daarna wordt ingegaan op de informele hulp waarover huishoudens kunnen beschikken, vooral in noodgevallen.

In de TOP-steekproef is de respondenten gevraagd naar de aanwezigheid van betaalde hulp en welke personen, inclusief de betaalde hulp, diverse huishoudelijke activiteiten verrichten. Voor de meeste activiteiten geldt dat het aantal huishoudens dat daarbij gebruikmaakt van een betaalde hulp zeer gering is. Anders dan de opkomst van boodschappendiensten of pizza-bezorgdiensten ons doen geloven, komt de uitbesteding van boodschappen doen en maaltijdbereiding aan een betaalde hulp zelden voor (slechts twee respectievelijk vier huishoudens hebben dit aangegeven). Evenmin is de *au pair* — in weerwil van sommige berichten (Sligter 1999) — een wijdverbreid verschijnsel: voor elk van de activiteiten 'kinderen aan- en uitkleden', 'te eten geven' of 'helpen met huiswerk' gaven drie huishoudens aan dit door een betaalde hulp te laten doen. Wat daarnaast nog wel op bescheiden schaal voorkomt, is uitbesteding van wassen en strijken aan een betaalde hulp en van klusjes en onderhoudswerkzaamheden aan vooral particuliere bedrijven (beide 16 respondenten).

Tabel 5.6 Uitbesteding van huishoudelijk werk, naar verdienertype, 1998 (in procenten; meerdere antwoorden mogelijk)^a

	alleen- verdieners	kleine- anderhalf- verdieners	grote- anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners	alle huishoudens
betaalde hulp in dienst ^b	6	5	16	29	12
huishoudens met kinderen	7	4	19	45	12
huishoudens zonder kinderen	3	.	10	23	11
opruimen/schoonmaken door betaalde hulp	5	1	12	25	9
huishoudens met kinderen	6	1	13	45	9
huishoudens zonder kinderen	3	.	8	17	8
(n)	(301)	(85)	(256)	(68)	(777)

^a Alle horizontale verschillen zijn significant $p < 0,05$ (chi-kwadraattoets).

^b Werkzaamheden niet nader gespecificeerd.

Bron: SCP (TOP'98)

Een huishoudelijke hulp voor het schoonmaakwerk is nog steeds de meest voorkomende vorm van uitbesteding van huishoudelijk werk (tabel 5.6). Dubbelverdieners hebben verreweg het vaakst een schoonmaakster of andere betaalde hulp. Slechts weinig alleenverdieners- en kleine-anderhalfverdienershuishoudens hebben zo'n hulp in dienst. De grote-anderhalfverdieners zitten ertussenin.

De samenhang met het verdienertype blijft bestaan als onderscheid wordt gemaakt naar de aanwezigheid van kinderen. Tegelijk blijkt ook dat de aanwezigheid van kinderen invloed heeft. Huishoudens met kinderen hebben veel vaker een huishoudelijke hulp in dienst dan huishoudens zonder kinderen. De fase waarin het gezin zich bevindt, hier geoperationaliseerd aan de leeftijd van het jongste kind, heeft echter geen invloed op de aanwezigheid van een huishoudelijke hulp. Zoals verwacht kon worden hebben huishoudens met een hoger inkomen en waarvan de vrouw een hoog opleidingsniveau heeft significant vaker een huishoudelijke hulp dan de lagere-inkomensgroepen en lager opgeleiden.

Verder bevat het TBO een aantal vragen over het gebruik van diensten die kunnen worden beschouwd als een uitbesteding van het boodschappen doen en maaltijden bereiden. Tabel 5.7 laat zien dat een substantieel deel van de huishoudens gebruikmaakt van het thuisbezorgen door leveranciers (vooral van levensmiddelen) of aankopen doet via een postorderbedrijf. Bij de eerste vorm doen de alleenverdieners en kleine-anderhalfverdieners dit vaker dan de andere verdienertypen; de dubbelverdienertypen het minst vaak. Een verklaring voor deze uitkomst is dat het vooral leveranciers betreft die overdag aan de deur komen. Verondersteld kan worden dat vrouwen in alleenverdieners- en kleine-anderhalfverdienertypen het meest overdag thuis zijn, dubbelverdieners het minst. Bestellen via een postorderbedrijf komt evenmin vaker voor in de verdienertypen waarvan de vrouw tenminste een grote deeltijdbaan heeft. Integendeel, de kleine-anderhalfverdieners doen het vaakst aankopen via een postorderbedrijf. De overige verdienertypen verschillen in dit opzicht maar weinig. Nadere analyse laat zien dat vooral lager opgeleiden en jonge vrouwen zonder kinderen en met een jongste kind onder de 6 jaar via postorderbedrijven kopen. Tijdens (1995) laat eveneens zien dat dit met name door laagopgeleide, jonge vrouwen wordt gedaan die vooral op het platteland wonen. Wellicht speelt de beperkte beschikbaarheid van winkelvoorzieningen aldaar dus een rol; ook kan worden gewezen op

status- en prijsverschillen tussen kleding die per postorderbedrijf en kleding die in de winkel gekocht kan worden.

Bestellen via teleservice wordt in het TBO'95 maar door weinig huishoudens genoemd. Daarbij moet worden bedacht dat deze vorm van boodschappen doen in 1995 nog in de kinderschoenen stond. De ontwikkelingen op dit gebied gaan de laatste jaren snel. Recente cijfers maken duidelijk dat het (potentiële) gebruik van consumenten van dergelijke diensten nu veel hoger is dan die in de tabel genoemd. Zo heeft ongeveer 36% van alle Nederlandse Internetgebruikers in 1999 on-line bestellingen geplaatst (CBL 2000a). Het is niet duidelijk of het daarbij om incidentele of regelmatig terugkerende aankopen gaat. Verder laat de nieuwste studie *ConsumentenTrends 2000* zien dat 30% van de consumenten interesse heeft om boodschappen te bestellen via internet en dat het gros van hen ook bereid is hiervoor te betalen (CBL 2000b). Uit de gegevens is niet op te maken of er in dit opzicht verschillen tussen de verdienertypen bestaan.¹

Tabel 5.7 Uitbesteding van huishoudelijk werk, naar verdienertype, 1995 (in procenten; meerdere antwoorden mogelijk)

	alleen- verdieners	kleine- anderhalf- verdieners	grote- anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners	alle huishoudens
maakt weleens gebruik van					
thuisbezorgen leveranciers	27	26	18	9	22
doet weleens aankopen via postorderbedrijf	33	43	33	34	32
doet weleens aankopen via teleservice	2	2	1	3	2
restaurantbezoek $\geq$ 1 keer p.m.	26	29	39	60	35
restaurantbezoek $\geq$ 4 keer p.m.	4	3	5	10	4
afhaalmaaltijden $\geq$ 1 keer p.m.	62	69	69	82	63
afhaalmaaltijden $\geq$ 1 keer p.w.	17	22	17	35	17
(n)	(548)	(162)	(407)	(177)	(1.894)

Bron: SCP (TBO'95)

Ten aanzien van restaurantbezoek en het afhalen van maaltijden laten de gegevens in tabel 5.7 daarentegen wel een hoger gebruik van dubbelverdieners zien, zowel wat betreft degenen die minstens één keer per maand als degenen die minstens één keer per week uit eten gaan of maaltijden afhalen. Vooral bij restaurantbezoek is het verschil tussen de dubbelverdieners en de andere verdienertypen groot. Eén verklaring is dat dubbelverdieners over een hoog inkomen beschikken — hetgeen sterk samenhangt met restaurantbezoek — en voor het merendeel (driekwart) geen kinderen hebben. Het gebruiken van maaltijden in een restaurant is doorgaans te duur, te tijdrovend en onpraktisch voor gezinnen met kinderen. Grote-anderhalfverdieners beschikken wel over een redelijk inkomen, maar hebben doorgaans kinderen. Dit verklaart waarom zij veel minder vaak dan de dubbelverdieners uit eten gaan, maar wel vaker dan de alleenverdieners en kleine-anderhalfverdieners.

Ten aanzien van de afhaalmaaltijden zijn de verschillen tussen de verdienertypen veel geringer. In tegenstelling tot restaurantbezoek is het tijdsbeslag niet groot — dus gunstiger voor mensen met kinderen — en is de prijs gunstiger. Wel is het duurder dan zelf koken. Afhaalmaaltijden worden relatief vaak geconsumeerd door de middeninkomens. Voor lagere inkomens is de prijs wellicht toch een drempel en hogere inkomens kunnen het zich ver-

oorloven voor uitbesteding van maaltijdbereiding naar een restaurant te gaan in plaats van maaltijden af te halen. Ook status- en kwaliteitsverschillen spelen vermoedelijk een rol bij dit soort keuzen.

De gegevens ten aanzien van restaurantbezoek en afhaalmaaltijden worden bevestigd door gegevens uit het zogenoemde Arbeid & Zorgonderzoek (A&Z) van de OSA. Dit onderzoek had tot doel inzicht te krijgen in de beslissingen die vrouwen nemen over de zorg voor kinderen, over hun huishouding en over hun betaalde arbeid. Daartoe is in 1993 een telefonische enquête gehouden onder 1.420 vrouwen in de leeftijd van 25 tot 45 jaar. Al eerder is in verschillende publicaties gerapporteerd over dit onderzoek (Tijdens et al. 1994; Tijdens 1995). Onlangs zijn de data opnieuw geanalyseerd als onderdeel van een rapport over huishoudelijke arbeid (Tijdens et al. 2000). Daarbij is een soortgelijke indeling in verdienertypen gehanteerd als in dit onderzoek.²

De A&Z-data laten eveneens zien dat dubbelverdieners verreweg het vaakst uit eten gaan en afhaalmaaltijden nuttigen. De anderhalfverdieners (grote- en kleine-anderhalfverdieners zijn samengenomen) gaan minder vaak dan de dubbelverdieners uit eten en halen minder vaak afhaalmaaltijden, maar wel vaker dan de eenverdieners. Het verschil is bij de afhaalmaaltijden eveneens gering. De frequenties in het A&Z-onderzoek zijn wat betreft restaurantbezoek echter hoger en wat betreft afhaalmaaltijden lager dan in het TBO'95: driekwart van de dubbelverdieners gaat minstens één keer per maand in een restaurant eten, 20% zelfs minstens vijf keer per maand. Anderhalfverdieners bezoeken minder vaak een restaurant (57% minstens een keer per maand) en eenverdieners het minst vaak (48%). Ook het afhalen van maaltijden wordt het meeste gedaan door dubbelverdieners en het minste door eenverdieners. De verschillen in afhaalfrequentie zijn echter veel geringer dan die in restaurantbezoek: 12% van de dubbelverdieners haalt minstens vijf keer per maand een afhaalmaaltijd, gevolgd door 9% van de anderhalfverdieners en 7% van de eenverdieners (Tijdens et al. 2000: 51).

Nu duidelijk is welke vormen van uitbesteding in de verschillende huishoudens voorkomen, doet zich de vraag voor welke vormen tot een tijdsbesparing in het huishoudelijk werk kunnen leiden. Met gegevens van het Arbeid & Zorgonderzoek ging Tijdens (1995) na of huishoudelijke hulp, buitenshuis eten, maaltijden afhalen en het gebruik van een postorderbedrijf tot een reductie van de tijdsbesteding aan diverse vormen van huishoudelijk werk door vrouwen leidden. Uit een regressieanalyse bleek dat alleen de huishoudelijke hulp zorgde voor tijdsbesparing. In een iets andere analyse op dezelfde data kwam wederom het sterke tijdsbesparende effect van huishoudelijke hulp naar voren (Tijdens et al. 2000). Ook bleek in deze analyse dat de tijdsbesteding aan koken en afwassen nu wel significant afnam als gevolg van het gebruik van afhaalmaaltijden. Het effect was echter minder sterk dan voor de huishoudelijke hulp.

Deze analyses kunnen worden gezien als een bevestiging van het in paragraaf 3.3.1 geuite vermoeden dat grote-anderhalfverdieners en dubbelverdieners minder tijd aan huishoudelijk werk besteden doordat zij een deel van dit werk hebben uitbesteed aan derden. Dat geldt met name voor de huishoudelijke hulp. Het hebben van huishoudelijke hulp kan dus de tijdsdruk van verplichtingen mede helpen verminderen. Daardoor kan het een bijdrage leveren aan het vergemakkelijken van de combinatie van arbeid en zorg.

Een kanttekening is wel dat de vraag naar huishoudelijke hulp vele malen groter is dan het aanbod (Van der Lippe 1999). De sinds enkele jaren opererende bureaus van 'witte werkers' in de grote steden kennen lange wachtlijsten. En in dag- en weekbladen staan tegen-

over elke personeelsadvertentie van aanbieders van huishoudelijke hulp maar liefst tachtig advertenties van vragers (Tijdens 1999). Het valt te betwijfelen of het tekort aan huishoudelijke hulpen vrouwen er daadwerkelijk van weerhoudt om (weer) te gaan werken. Vaststaat wel dat het de combinatie arbeid en zorg er niet gemakkelijker op maakt.

Tot nog toe is de aandacht gericht geweest op uitbesteding van huishoudelijk werk in de dienstverlenende sector. Zoals in de inleiding staat vermeld kan dit ook in de industriële sector plaatsvinden. Daarbij valt te denken aan allerlei producten waarvan een deel van de huishoudelijke productie door de fabriek is gedaan. Kant-en-klaarmaaltijden die alleen nog in de magnetron of oven hoeven te worden verwarmd of afgebakken of — minder vergaand — voorbereide levensmiddelen (voorgesneden en gewassen groenten) die zo gebakken kunnen worden. Gegevens over het gebruik hiervan zijn niet gemakkelijk te vinden, zeker niet gegevens die onderscheiden zijn naar verdienertype. Een inventarisatie van recente literatuur op het gebied van levensmiddelen leverde alleen enkele gegevens over de consumptie van voorverpakte levensmiddelen op. In de gegevens afkomstig uit de *ConsumentenTrends 1998* werden diverse levensmiddelen onderscheiden. Hiervan leveren vermoedelijk alleen voorverpakte groenten en fruit een reële bijdrage aan tijdsbesparing aan het bereiden van maaltijden, omdat voorverpakte groenten ook vaak zijn voorgesneden en schoongemaakt. De gegevens laten zien dat jonge huishoudens zonder kinderen wat vaker (71%) voorverpakte groenten en fruit aankopen dan gezinnen met kinderen (65%), die dit op hun beurt weer vaker doen dan oudere huishoudens zonder kinderen (56%) (CBL 1998: 27). Of de verschillen significant zijn is niet duidelijk.

Naast uitbesteding van huishoudelijk werk in de formele sfeer van de economie (dienstverlenende of industriële sector) kan dit ook informeel plaatsvinden. In paragraaf 5.2 werd duidelijk dat een belangrijk deel van de kinderopvang in het informele circuit is aan te treffen. Ook in onverwachte noodsituaties kunnen personen in het informele circuit van betekenis zijn door de hulp die zij verlenen. In de TOP-enquête is aan respondenten gevraagd op wie zij in een aantal noodsituaties een beroep denken te kunnen doen.

Tabel 5.8 Informele hulp in probleem- of noodsituaties, naar verdienertype en geslacht, 1998 (in procenten)^a

	alleenverdiener		kleine ander-halfverdieners		grote ander-halfverdieners		dubbelverdieners		alle huishoudens	
	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man
onverwachte problemen in huishouden	93	91	92	90	94	93	94	87	93	91
problemen met eigen gezondheid	81	77	90	77	80	78	87	79	82	78
onverwachts oppas voor kind nodig	96	96	99	96	98	97	99	98	98	96
(n)	(381)	(380)	(114)	(115)	(319)	(317)	(86)	(86)	(988)	(986)

^a Verschillen zijn niet-significant $p < 0,05$ (chi-kwadraattoets).

Bron: SCP (TOP '98)

Uit tabel 5.8 wordt duidelijk dat het overgrote deel van de paren een beroep denkt te kunnen doen op informele hulp in het geval zich plotselinge problemen voordoen in het huishouden, met de eigen gezondheid of als er onverwacht oppas voor de kinderen nodig is. In

het laatste geval kan vrijwel iedereen hulp regelen. Ten aanzien van de gezondheid is die mogelijkheid wat geringer, maar nog aanzienlijk (80%). De verdienertypen verschillen niet significant in de hulp waarop zij in geval van problemen een beroep kunnen doen. Het lijkt er dus niet op dat het verdienertype (mede) samenhangt met de verwachte mogelijkheden voor informele hulp. Bijvoorbeeld in het geval dat een kind vaak ziek is en het daarom niet naar de crèche mag en de ouders evenmin een beroep kunnen doen op opvang door derden, is het denkbaar dat een van de ouders, meestal de moeder, noodgedwongen de baan opgeeft. Op zo'n manier zou een anderhalfverdienershuishouden tegen wil en dank een alleenverdienershuishouden worden.

Wel zijn er op sommige punten verschillen te constateren tussen mannen en vrouwen. Wat betreft gezondheidsproblemen zeggen mannen minder vaak een beroep te kunnen doen op informele hulp dan vrouwen, en onder de dubbelverdieners geldt dat ook voor huishoudelijke problemen.

In het geval van huishoudelijke hulp of gezondheidsproblemen zouden zowel mannen als vrouwen het vaakst (80% respectievelijk 75%) een beroep op hun partners doen. Als tweede zouden zij in deze situaties hun (schoon)moeders om hulp vragen (50% en 30%). Vrouwen noemen als derde persoon een vriendin, mannen de buurvrouw (huishoudelijke problemen) of een vrouwelijk familielid (bij gezondheidsproblemen). Ook uit de literatuur blijkt dat informele zorg (in het geval van ziekte, invaliditeit of ouderdom) het vaakst door personen uit de directe omgeving wordt gegeven (De Boer et al. 1994: 52). Indien er behoefte is aan een onverwachte oppas voor hun kinderen verwachten respondenten daarentegen even vaak een beroep te kunnen doen op hun partners als (schoon)moeders (beiden rond 43%). Iets minder vaak wordt in dit soort situaties een beroep gedaan op de buurvrouw (33%). In de drie hier genoemde probleem- en noodsituaties worden vrouwen verreweg het meest genoemd als potentiële hulpverleners. Ook in de literatuur komt steeds weer naar voren dat vrouwen de belangrijkste verleners van informele zorg zijn (De Boer et al. 1994: 93-94).

In tegenstelling tot de totale hulpmogelijkheden zijn er op het punt van de soort informele hulp wél verschillen tussen de verdienertypen te constateren. Zo doen mannen en vrouwen die tot het dubbelverdienertype behoren vaker dan de anderen een beroep op de partner voor de drie genoemde soorten informele hulp. Kleine-anderhalfverdieners vragen vaker dan de andere verdienertypen hulp van hun (schoon)moeders. Alleenverdieners en grote-anderhalfverdieners onderscheiden zich in dit opzicht niet opvallend. Geconcludeerd zou kunnen worden dat mannen en vrouwen in dubbelverdienershuishoudens niet alleen van alle verdienertypen hun huishoudelijke arbeid het meest gelijk (maar niet helemaal gelijk) hebben verdeeld (zie hoofdstuk 3), maar dat ze ook in geval van noodsituaties in ongeveer gelijke mate een beroep op elkaars hulp kunnen doen.

5.4 Monetarisering van huishoudelijke arbeid

Zoals eerder vermeld kan het gebruik van huishoudelijke apparatuur ofwel kapitaalintensivering als een andere strategie worden beschouwd om huishoudelijk werk te verlichten. Net als in de paragraaf over uitbesteding wordt ook op deze plaats uitgegaan van de standaard huishoudelijke productie zoals die tegenwoordig geldt. Apparaten als koelkasten en wasmachines zijn zo algemeen dat ze om die reden buiten beschouwing worden gelaten. Waar het hier om gaat is de vraag of apparaten die (nog) niet algemeen zijn, vaker voorkomen in verdienertypen waarvan beide partners veel werken, en in hoeverre deze apparaten tijdsbesparend werken.

In tabel 5.9 wordt ingegaan op de eerste vraag. Daaruit blijkt duidelijk dat de vaatwasmachine het vaakst voorkomt in huishoudens van grote-anderhalfverdieners en dubbelverdieners, wat minder vaak bij de kleine-anderhalfverdieners en het minst bij de alleenverdieners. Daarentegen is het bezit van een droogtrommel het hoogst onder de kleine-anderhalfverdieners en het laagst onder de dubbelverdieners. Dat van de hier genoemde apparaten vooral de vaatwasmachine veel voorkomt in (de goed verdienende) huishoudens van dubbelverdieners en grote-anderhalfverdieners is gezien de relatief hoge prijs niet verbaazingwekkend.³ De overige apparaten zijn aanzienlijk goedkoper in aanschaf. Vaatwasmachine en droogtrommel komen meer voor in de verschillende verdienertypen als er kinderen in het huishouden zijn; de hoeveelheid vuile vaat en kleren neemt natuurlijk toe met het kindertal. Het vaakst zijn deze apparaten aanwezig in huishoudens met een jongste kind tussen de 6 en 12 jaar.

Tabel 5.9 Bezit huishoudelijke apparatuur, naar verdienertype en aanwezigheid van kinderen, 1998 (in procenten; meerdere antwoorden mogelijk)

	alleen- verdieners	kleine anderhalf- verdieners	grote anderhalf- verdieners	dubbel- verdieners	alle huishoudens
vaatwasmachine ^a	38	49	53	54	45
met kinderen tot 18 jaara	42	50	58	62	49
zonder kinderen tot 18 jaar	28	#	42	52	38
droogtrommel ^a	72	82	79	61	73
met kinderen tot 18 jaar ^a	76	87	82	68	78
zonder kinderen tot 18 jaar	58	#	70	59	62
diepvriezer	89	90	92	93	91
magnetron	82	87	87	81	84
(n)	(369)	(111)	(307)	(86)	(957)

^a Verschillen zijn significant $p < 0,05$ (chi-kwadraattoets).

Bron: SCP (TOP'98)

Vervolgens doet de vraag zich voor of de hier besproken apparaten bijdragen aan besparing van tijdsbesteding aan huishoudelijk werk. In de literatuur wordt hierover verschillend gedacht. Veel apparaten hebben een dusdanig langere onderhoudstijd dat een eventuele tijdsbesparing weer teniet wordt gedaan (Gershuny 1978). Een voorbeeld vormt de keukenmachine met zijn talrijke onderdelen. Ook kunnen sommige apparaten uitnodigen tot meer huishoudelijke productie, waardoor de uitgespaarde tijd aan hetzelfde product wordt gewijd of zelfs overtroffen wordt door de toename in zelfproductie. Voorbeelden zijn naaimachines, elektrische boor en zaag (Aldershoff en Baak 1986). Over het tijdsbesparende effect van de vaatwasmachine bestaat wél overeenstemming (Hagenaars en Wunderink-Van Veen 1990). In het eerdergenoemde onderzoek van Tijdens et al. (2000) is nagegaan of huishoudelijke apparatuur tot tijdsbesparing leidt. Op basis van gegevens van het TBO'95 over huishoudens met een hoofd tussen de 18 en 65 jaar stelden zij vast dat de aanwezigheid van magnetron en vaatwasmachine voor vrouwen een significante tijdsbesparing op koken en afwassen opleverde. Voor mannen had alleen de magnetron een tijdsbesparend effect. Diepvrieskist en droogtrommel leverden voor zowel mannen als vrouwen geen significante vermindering van hun tijdsbesteding aan huishoudelijk werk op.

5.5 Strategieën op het gebied van tijdsordening

In het voorgaande zijn strategieën van huishoudens besproken die betrekking hebben op uitbesteding dan wel monetarisering van onbetaalde arbeid. Daarnaast zijn er voorzieningen en regelingen die niet direct onder deze strategieën vallen, maar wel een bijdrage kunnen leveren aan het vergemakkelijken van de combinatie van arbeid en zorg door beide partners. Het betreft verlofregelingen, individuele aanpassingen van de eigen werktijden aan de werk- of schooltijden van andere gezinsleden, en veranderingen op het gebied van de dagindeling van de samenleving.

In de volgende twee paragrafen komen deze verschillende voorzieningen aan bod, waarbij steeds een beknopt overzicht van het beleid voorafgaat aan een presentatie van de bevindingen uit het TOP-onderzoek. De beschrijving van het beleid is overigens beperkt, zowel naar omvang (zie voor een uitgebreider overzicht Niphuis-Nell 1997) als ook in de zin dat deze ophoudt bij de situatie zoals die gold op het moment waarop de TOP-enquête is afgenomen (voorjaar 1998). Als eerste wordt ingegaan op ouderschapsverlof (§ 5.5.1) en calamiteiten- en zorgverlof (§ 5.5.2). In paragraaf 5.5.3 komen aanpassingen in de werktijden aan bod en in paragraaf 5.5.4 de verruiming van de winkeltijden. Andere maatregelen die wel genoemd worden onder de noemer 'dagindeling van de samenleving' blijven buiten beschouwing, evenals de mogelijkheden in het kader van de Wet financiering loopbaanonderbreking. Beide waren in het voorjaar van 1998 nog niet actueel.

5.5.1 Ouderschapsverlof

Sinds 1991 kent Nederland een wettelijk recht op ouderschapsverlof. Oorspronkelijk had elke werknemer met kinderen tot 4 jaar recht op een half jaar onbetaald verlof van maximaal 20 uur. Alleen werknemers (moeders en vaders) die een jaar in dienst waren en die tenminste 20 uur per week werkten mochten aanspraak maken op ouderschapsverlof. Als gevolg daarvan kwam 75% van alle vrouwen en 30% van alle mannen niet in aanmerking voor ouderschapsverlof (Spaans en Van der Werf 1994). Met ingang van 1 juli 1997 is het verlof verruimd tot kinderen tot 8 jaar, kan het nu ook flexibel worden opgenomen (dat wil zeggen ook over een langere of kortere periode gedurende een kleiner of groter aantal uren per week) en komen ook ouders die minder dan 20 uur per week werken in aanmerking. Werkgevers kunnen het ouderschapsverlof niet weigeren, wel moet er overeenstemming zijn over het tijdstip waarop het wordt opgenomen. In sommige sectoren is het ouderschapsverlof (deels) betaald; zo wordt in de overheidssector over de verlofuren 75% doorbetaald. Ouderschapsverlof is in Nederland bij veel ouders, vooral moeders, in trek. Tabel 5.10 biedt een overzicht van het gebruik van ouderschapsverlof door werknemers in de periode 1995-1997. Aangezien het verlof in de overheid, de onderwijssector en in de sector welzijn en gezondheid (gedeeltelijk) betaald is, zijn de gebruikscijfers voor werknemers hierin apart weergegeven. In de onderzochte periode zijn de rechthebbenden nog gebaseerd op de oude wet.

37% van de moeders en 13% van de vaders heeft in die periode ouderschapsverlof opgenomen. Duidelijk te zien is dat de 'take-up rate' onder degenen die werkzaam zijn binnen de overheid, onderwijs, gezondheidszorg en welzijnssector veel hoger is. Vooral voor mannen leidt blijkbaar het feit dat het verlof betaald is tot een aanzienlijk groter gebruik.

Tabel 5.10 Vrouwelijke en mannelijke werknemers van 15-64 jaar met ouderschapsverlof, 1995-1997

	overheid, onderwijs, gezondheidszorg en welzijnssector		overige bedrijfstakken		totaal	
	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
werknemers die ouderschaps- verlof hebben kunnen opnemen (werken 20+ uur per week en met een kind van 0 jaar) (x 1.000)	35	29	35	135	70	164
werknemers die ouderschaps- verlof hebben genomen (x 1.000)	17	13	9	9	26	21
<i>take-up rate (%)</i>	49	45	26	7	37	13
duur van het verlof (in weken)	30	26	26	15	28	25

Bron: CBS (EBB)

Ook in het TOP-onderzoek is aan de respondenten gevraagd of zij ooit gebruik hebben gemaakt van ouderschapsverlof. De tabellen 5.11 en 5.12 bieden een overzicht van gebruik van betaald en van onbetaald ouderschapsverlof. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar clusters van bedrijfsgroepen die veel verlofregelingen in de CAO's kennen en die met weinig of geen regelingen (zie ook hoofdstuk 4). Aangezien de Wet ouderschapsverlof in 1991 in werking is getreden, zijn de tabellen beperkt tot ouders met kinderen tot 8 jaar, dus ouders die recht hebben (gehad) op ouderschapsverlof.

Tabel 5.11 Gebruik van betaald ouderschapsverlof in huidige baan door ouders met kinderen tot 8 jaar met baan, naar geslacht en clusters van bedrijfsgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle
ja	6	13	10	1	14	6
nee, bestond niet	47	37	40	40	30	36
nee, wilde dat niet	43	47	46	57	51	54
niet gebruikt/niet nodig	4	3	4	2	6	3
(n)	(51)	(93)	(144)	(145)	(89)	(234)

Bron: SCP(TOP'98)

Tabel 5.12 Gebruik van onbetaald ouderschapsverlof in huidige baan door ouders met kinderen tot 8 jaar met baan, naar geslacht en clusters van bedrijfsgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle
ja	10	10	10	3	2	3
nee, bestond niet	30	27	28	26	26	26
nee, wilde dat niet	56	61	59	68	66	67
niet gebruikt/niet nodig	4	3	4	3	6	4
(n)	(50)	(94)	(144)	(144)	(89)	(233)

Bron: SCP(TOP'98)

Het eerste dat opvalt is dat door de TOP-respondenten veel minder dan in tabel 5.10 gebruik is gemaakt van ouderschapsverlof, zowel betaald als onbetaald. Daarvoor zijn verschillende verklaringen mogelijk. Ten eerste is voor tabel 5.10 een selectie toegepast voor de rechthebbenden, terwijl dat bij tabel 5.12 niet gedaan kon worden.⁴ De totale populatie is daar dus groter en omvat ook de niet-rechthebbenden. Ten tweede zijn de gegevens uit tabel 5.10 recenter, en aangezien het gebruik van ouderschapsverlof in de afgelopen jaren is gestegen, zal in dat geval een hoger aantal gebruikers aangetroffen worden. Uit een vergelijking van tabellen 5.11 en 5.12 valt verder af te leiden dat vrouwen even vaak gebruikmaken van betaald als van onbetaald ouderschapsverlof (10%). Ook blijkt dat mannen vaker betaald dan onbetaald verlof opnemen (6% tegenover 3%). In de literatuur komt eveneens steeds naar voren dat mannen (veel) vaker gebruikmaken van ouderschapsverlof als het betaald verlof betreft (Grootscholte et al 2000; Spaans en Van der Werf 1994, Pelzer en Miedema 1991). Uit de recente evaluatie van de Wet op het ouderschapsverlof blijkt dat financiële overwegingen vaak doorslaggevend zijn bij het (nog) niet-gebruik van ouderschapsverlof; dit geldt voor 37% van de mannelijke en 30% van de vrouwelijke rechthebbenden (Grootscholte et al 2000: 28).

In de analyses is geprobeerd na te gaan of er een verband bestaat tussen het gebruik van ouderschapsverlof in verschillende bedrijfspgroepen (zie ook hoofdstuk 4). Hieruit blijkt dat mannen significant vaker betaald verlof opnemen als zij in 'verlofvriendelijke' bedrijfspgroepen werken en, omgekeerd, significant vaker geen verlof willen opnemen als zij in minder emancipatoire bedrijfspgroepen werkzaam zijn (zie tabel 5.11). Ook bij de vrouwen is het gebruik van de regeling hoger in de bedrijfspgroepen met veel verlofregelingen en is er minder bereidheid daartoe in de andere bedrijfspgroepen; de verschillen zijn echter niet significant. In hoeverre er bij de mannen sprake is van 'niet willen' of eerder van 'niet durven' omdat dat niet gebruikelijk is in de bedrijfscultuur, is niet uit de onderzoeksgegevens af te leiden.

Ten aanzien van onbetaald verlof is zowel bij de mannen als bij de vrouwen geen sprake van een significant verschil in gebruik tussen de clusters van bedrijfspgroepen (tabel 5.12). Op zich is dat laatste niet zo vreemd; het gaat immers om een wettelijke regeling, niet een regeling op bedrijfs(tak)niveau. Hoogstens mag de werkgever, zoals eerder vermeld, bepalen in welke periode het verlof wordt opgenomen.

Toch kan ook het gebruik van onbetaald ouderschapsverlof onder invloed staan van de sector waarin de werknemer werkt. Zo wijst Niphuis-Nell (1997) erop dat in de gezondheids- en welzijnssector relatief vaak verlof wordt opgenomen, terwijl dit vaak onbetaald is. Volgens haar hangt dit samen met de bedrijfscultuur; in deze sector is in deeltijd werken vrij normaal, zodat een verzoek om onbetaald ouderschapsverlof gemakkelijk in de organisatie kan worden ingepast. Ook uit de eerdergenoemde evaluatie van de Wet op het ouderschapsverlof blijkt dat — naast financiële overwegingen — argumenten die te maken hebben met de bedrijfscultuur meespelen bij het niet opnemen van verlof (Grootscholte et al 2000). Voor mannen paste verlof vaak niet in de functie of ontbrak medewerking van de werkgever. Als vrouwen geen verlof opnamen was dat nogal eens omdat zij al in deeltijd werkten of dat inmiddels waren gaan doen.

Een opmerkelijke uitkomst van tabel 5.12 is tenslotte dat 28% van de moeders en 26% van de vaders aangeeft dat onbetaald ouderschapsverlof in hun baan niet bestaat. Blijkbaar zijn zij dus niet op de hoogte van de wettelijke regeling rond onbetaald ouderschapsverlof. De recente evaluatie van de Wet op het ouderschapsverlof laat wat dit betreft een gunstiger

beeld zien: bijna negen op de tien niet-gebruikers van ouderschapsverlof weet dat er een Wet op het ouderschapsverlof is. Overigens blijkt men vaak niet te weten dat men ook zonder toestemming van de werkgever verlof kan opnemen (Grootscholte et al 2000).

Analyse van het gebruik van betaald ouderschapsverlof op huishoudensniveau laat zien dat betaald verlof veel vaker door een van beide partners — vaders even vaak als moeders — wordt opgenomen dan door beiden (5% tegenover 1%). Ook bij onbetaald ouderschapsverlof is dat het geval: bij 4% van de ouderparen gaat één partner, hier meestal de moeder, met verlof. In minder dan 1% van de ouderparen nemen beiden verlof op.

Gegevens uit het AVO'99 laten eveneens zien dat ouderschapsverlof (veel) vaker door een van de partners dan door allebei wordt gebruikt. Zo heeft 14% van de moeders en 5% van de vaders met kinderen onder de 4 jaar ooit betaald of onbetaald ouderschapsverlof opgenomen. Slechts in 1% van deze huishoudens hebben beide ouders dit gedaan.

Hoewel een zuivere vergelijking van het gebruik van ouderschapsverlof en het verdieners-type lastig is omdat niet bekend is tot welk verdieners-type men behoorde ten tijde van opname van het verlof (gevraagd is naar gebruik 'ooit in de huidige baan'), zijn enkele uitkomsten te interessant om niet te vermelden. De TOP-enquête laat zien dat vrouwen uit het grote-anderhalfverdieners-type beduidend vaker betaald of onbetaald verlof opnemen dan de vrouwen uit het kleine-anderhalfverdieners-type (14% à 12% tegenover 2%). De laatsten geven vaker aan dat zij geen verlof wilden; in een kleine baan is die behoefte c.q. noodzaak natuurlijk ook minder sterk. De baan is al sterk afgestemd op de zorg voor kinderen. Bij de mannen zijn er daarentegen geen verschillen in het gebruik van ouderschapsverlof naar verdieners-type zichtbaar.

5.5.2 Calamiteitenverlof en zorgverlof

In het Burgerlijk Wetboek is vastgelegd dat een werknemer tijdelijk betaald vrijaf mag nemen als hij of zij door zeer bijzondere, buiten zijn of haar schuld ontstane omstandigheden geen werk kan verrichten. Er is geen limitatieve opsomming gegeven voor welke gevallen werknemers aanspraak op calamiteitenverlof kunnen maken en evenmin is een termijn aangegeven. Een en ander is overgelaten aan de sociale partners.

Behalve calamiteitenverlof kan ook zorgverlof werknemers ondersteunen bij de combinatie van arbeid en zorg. Calamiteitenverlof zou dan vooral dienen voor de eerste opvang en het treffen van meer structurele maatregelen en zou dan aangevuld kunnen worden met kort- of langdurend zorgverlof. Hoewel er in de jaren negentig wel enige discussie over is gevoerd, kende Nederland ten tijde van de uitvoering van dit onderzoek geen wettelijk geregeld zorgverlof. Wel bevatten sommige CAO's hierover afspraken.

Over het gebruik van calamiteitenverlof in Nederland bestaan geen representatieve gegevens. Hierna wordt ingegaan op de resultaten uit het TOP-onderzoek. Tabel 5.13 laat zien dat een kleine groep ouders (ooit) gebruik heeft gemaakt van calamiteitenverlof. Als bedacht wordt dat natuurlijk lang niet iedereen te maken krijgt met calamiteiten, is het gebruik niet zo gering. Uit de tabel kan worden afgeleid dat ongeveer een kwart van de vaders en moeders die geconfronteerd zijn met calamiteiten gebruik heeft gemaakt van calamiteitenverlof. Vaders hebben dit vaker dan de moeders gedaan (9% tegenover 6%), maar zij hebben ook vaker calamiteiten ondervonden (36% tegenover 25%). Het niet-gebruik van calamiteitenverlof wordt blijkens de tabel veel vaker beargumenteerd doordat er — naar men zegt — geen regeling op dit gebied bestaat dan doordat betrokkenen geen verlof willen opnemen. Dit is een belangrijk verschil met het niet-gebruik van ouderschapsverlof; daarbij werd het

niet willen opnemen van verlof ongeveer even vaak genoemd als het niet bestaan van een dergelijke regeling bij de werkgever.

Tabel 5.13 Gebruik van calamiteitenverlof in huidige baan door ouders met kinderen jonger dan 15 jaar met baan, naar geslacht en clusters van bedrijfsgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle	clusters met weinig verlof- regelingen	clusters met veel verlof- regelingen	alle
ja	4	8	6	7	13	9
nee, bestond niet	17	15	15	22	18	20
nee, wilde dat niet	5	2	3	6	6	6
nee, geen calamiteiten	75	75	75	66	63	64
niet gebruikt, maar wel calamiteiten	-	1	1	0	1	1
(n)	(139)	(253)	(392)	(355)	(237)	(592)

Bron: SCP(TOP'98)

Parenanalyse laat een aantal opvallende uitkomsten zien (niet in de tabel). Ten eerste blijkt de definitie van calamiteit merkwaardigerwijs niet altijd overeen te komen tussen partners. Van de moeders die gebruik hebben gemaakt van calamiteitenverlof heeft 70% een partner die aangeeft dat er geen calamiteiten zijn opgetreden, van de vaders die verlof hebben opgenomen meldt 63% van de partners iets dergelijks. Ten tweede blijkt dat calamiteitenverlof veel vaker door een van beide partners wordt gebruikt dan door beiden (13% resp. 1% van de ouderparen in TOP). De meeste calamiteiten zijn van zulke korte duur dat het waarschijnlijk voldoende is als een van de partners dat calamiteitenverlof opneemt.

Aan de respondenten is tenslotte ook gevraagd of zij ooit in hun huidige baan verlof hebben opgespaard ten behoeve van de zorg voor kinderen. Hoewel er wettelijk geen recht op 'verlofsparen' bestaat, kennen sommige CAO's daar wel mogelijkheden toe. Uit onderzoek van de Arbeidsinspectie blijkt dat 17% van de onderzochte CAO's eind 1997 een mogelijkheid kent om dagen op te sparen voor verlof. Overigens gaat het meestal om sparen met het oog op vervroegd pensioen of voor educatieve doelen (Spijkerman 1999). Tabel 5.14 laat zien dat verlofsparen vanwege de zorg voor kinderen toch al in enige mate voorkomt. 18% van de vrouwen en 7% van de mannen heeft in hun huidige baan (ooit) om die reden verlof opgespaard. Vrouwen doen dit dus duidelijk vaker dan mannen en ook iets vaker als zij werken in bedrijfsgroepen met veel verlofregelingen. De verschillen naar bedrijfsgroep zijn echter niet significant. Opvallend is verder dat de animo voor verlofsparen (nog) niet echt groot is. Rond de helft van zowel mannen als vrouwen zegt dit niet te willen. Wanneer gekeken wordt naar het verlofsparen door de leden van de verschillende verdienertypen, komt naar voren dat moeders uit het grote-anderhalfverdienertype duidelijk vaker verlof hebben opgespaard dan de moeders uit het kleine-anderhalfverdienertype (19% versus 12%). Een grote baan biedt uiteraard meer mogelijkheden voor het opsparen van verlof dan een kleine. Onder de vaders — die vrijwel allen fulltime werken — zijn het daarentegen degenen uit het kleine-anderhalfverdienertype die het vaakst aan verlofsparen doen (9%). De verschillen met de alleenverdieners en grote-anderhalfverdieners zijn wel gering (7% en 6%).

Tabel 5.14 Opsparen van verlof ten behoeve van de zorg voor kinderen in huidige baan door ouders met kinderen jonger dan 15 jaar met baan, naar geslacht en clusters van bedrijfspgroepen, 1998 (in procenten)

	vrouw			man		
	clusters met weinig verlof-regelingen	clusters met veel verlof-regelingen	alle	clusters met weinig verlof-regelingen	clusters met veel verlof-regelingen	alle
ja	20	16	18	8	6	7
nee, was niet mogelijk	27	29	28	32	33	32
nee, wilde dat niet	47	48	48	56	55	56
niet gebruikt, maar wel mogelijk	4	6	5	3	5	4
niet nodig	1	1	1	1	0	1
(n)	(137)	(248)	(385)	(353)	(240)	(593)

Bron: SCP(TOP'98)

5.5.3 Aanpassing van de arbeidstijden

Ouders kunnen proberen hun eigen werktijden af te stemmen op de werktijden van de partner of op de openingstijden van school of crèche van hun kinderen. Deze afstemming kan zowel betrekking hebben op de totale omvang van de baan (bv. alleen de ochtenden werken om 's middags met de (schoolgaande) kinderen thuis te zijn) als alleen op begin- en eindtijden van de werkdag (later naar of eerder van het werk gaan om de kinderen naar het kinderdagverblijf te brengen resp. ze daar op te halen).

De verbetering van de positie van deeltijdwerkers is een van de thema's die al geruime tijd aandacht krijgen in het overheidsbeleid. In de jaren tachtig ging het vooral om het verbeteren van de rechtspositie van deeltijdwerkers. Deeltijders verdienden bijvoorbeeld vaak minder per uur dan voltijders en hun pensioenopbouw was veelal problematisch. Sinds 1 november 1996 is het wettelijk verboden om onderscheid te maken tussen werknemers op grond van de omvang van hun arbeidsduur. Uit onderzoek van de Arbeidsinspectie en uit beslissingen van de Commissie Gelijke Behandeling blijkt echter dat in de praktijk (vooral kleine) deeltijdwerkers nog wel degelijk ongelijk beloond en behandeld worden (Arbeidsinspectie 1999).

Een specifieke kwestie betreft het recht op deeltijdwerk, een thema waar de vrouwenbeweging zich al geruime tijd sterk voor maakt. Uitgangspunt voor dit streven is dat werknemers, en met name mannelijke werknemers, hierdoor gestimuleerd worden zo hun (uit veel onderzoek blijkende) wens om minder te gaan werken te verwezenlijken. De overheid was echter lange tijd geen voorstander van een dergelijke wetgeving, vooral omdat werkgevers hier sterk op tegen waren. Het initiatiefwetsvoorstel-Rosenmöller dat in juni 1993 in de Tweede Kamer werd ingediend en een recht op deeltijdwerk zou moeten realiseren, is eind 1997 in de Eerste Kamer gesneuveld. De respondenten die aan het TOP-onderzoek hebben meegewerkt konden dus geen aanspraak maken op een wettelijke regeling, hooguit op eventueel bestaande regelingen op CAO- of bedrijfsniveau.

Tabel 5.15 laat zien in hoeverre de respondenten uit het TOP-onderzoek hun werktijden hebben aangepast aan de werktijden van partner en/of school/crèchetijden van de kinderen. Allereerst valt uit de tabel af te leiden dat veel meer vrouwen dan mannen op een of andere wijze hun werktijden hebben aangepast: 34% versus 9%. Bij de vrouwen heeft dit verreweg het vaakst alleen betrekking op school/crèchetijden van de kinderen, veel minder op werktijden van de partner of werk- en schooltijden. Bij de mannen is er in dit opzicht weinig verschil.

Tabel 5.15 Aanpassing werktijden van mannen en vrouwen aan werktijden partner en school/crèchetijden van kinderen, 1998 (in procenten van alle paren)

	aanpassing werktijd man				totaal vrouw
	alleen aan werktijden partner	alleen aan school/crèche-tijden	aan beide	geen aanpassing	
	alleen aan werktijden partner	1	-	0	
alleen aan school/crèchetijden	0	1	0	20	21
aan beide	1	0	1	4	7
geen aanpassing	1	1	2	63	66
totaal man	4	2	4	91	548

Bron: SCP (TOP'98)

Van slechts weinig paren hebben beide partners hun werktijden aangepast (6%), veel vaker doet een van beiden dat (31%). Gezien het voorgaande zal het geen verbazing wekken dat dit meestal de moeder is (29%). Uitsplitsing naar verdienertypen laat een aantal opmerkelijke verschillen zien. De vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienertype hebben veel vaker hun werktijden aangepast (66%) dan de vrouwen uit het grote-anderhalfverdieners- en dubbelverdienertype (33% en 11%). Omgekeerd hebben de mannen uit het kleine-anderhalfverdienertype minder vaak hun werktijden aangepast dan de overige twee, al zijn de verschillen veel kleiner (5% versus 9% en 8%). Aangezien de vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienertype in veel sterkere mate dan de vrouwen uit de andere verdienertypen hun werktijden op de schooltijden van de kinderen hebben afgestemd, kan worden geconcludeerd dat zij (de omvang van) hun baan vermoedelijk ondergeschikt hebben gemaakt aan de zorg voor de kinderen.

5.5.4 Winkeltijden

Al jaren is er vanuit de vrouwenbeweging op aangedrongen dat de winkelsluitingstijden in Nederland verruimd zouden worden teneinde de combinatie van arbeid en zorg gemakkelijker te maken. In de jaren negentig zijn enkele belangrijke veranderingen op dit gebied opgetreden. In 1993 is een eerste begin gemaakt met de verruiming van de winkelsluitingstijden. Winkels mochten toen op werkdagen tot 18.30 uur geopend zijn. Per 1 juni 1996 is de Winkelsluitingstijdenwet vervangen door de nieuwe Winkeltijdenwet. De inwerking-treding van deze wet betekende een veel verdergaande mogelijkheid om winkels langer open te stellen. Op werkdagen en zaterdagmorgen mogen winkels geopend zijn van 6.00 tot 22.00 uur. Bovendien kregen 'gewone' gemeenten de mogelijkheid om per jaar maximaal 12 koopzondagen aan te wijzen (was 8). Toeristische gemeenten mogen onbeperkt koopzondagen toewijzen.

De vraag is nu of de 'grotere' verdienertypen meer hebben geprofiteerd van deze wijzigingen dan de 'kleinere verdienertypen'. Hoewel de nieuwe Winkeltijdenwet nog niet zo lang bestond heeft KPMG/BEA reeds in 1998 een onderzoek naar de effecten van de wet verricht. Onder meer is onderzocht welke consumenten gebruikmaken van de verruimde openingstijden van winkels. Uit het onderzoek blijkt dat tweeverdieners zonder kinderen meer dan gemiddeld 's avonds boodschappen in de supermarkt doen. Alleenverdieners en tweeverdieners met kinderen wijken niet af van de gemiddelde bezoekfrequentie in de avonden van de totale groep onderzochte consumenten. Het profiel van de 's zondags winkellende consument is anders dan dat van de avondconsument. Alleenverdieners en tweeverdieners zonder kinderen winkelen relatief vaak op zondag in warenhuizen, terwijl tweeverdie-

ners met kinderen een gemiddelde bezoekfrequentie laten zien (KPMG 1998: 44-45). Hoewel geen verder onderscheid is aangebracht naar het aantal uren dat partners werken, kan worden aangenomen dat de tweeverdieners zonder kinderen vooral dubbelverdieners zijn. Deze groep heeft natuurlijk weinig gelegenheid om overdag boodschappen te doen. Alleenverdieners hebben die gelegenheid per definitie wel. Tweeverdieners met kinderen zijn zelden dubbelverdieners, vaker zijn het grote-anderhalfverdieners. Zij hebben meer gelegenheid dan dubbelverdieners om overdag te winkelen, maar minder dan alleenverdieners. Toch doen zij even vaak 's avonds boodschappen als alleenverdieners. Wellicht speelt een rol dat in gezinnen met kinderen vaak vroeg wordt gegeten en dat het dus geen zin heeft om na zessen nog boodschappen te gaan doen, afgezien misschien van enkele kleinere vergeten boodschappen die na de avondmaaltijd even gehaald worden. Al met al kan geconcludeerd worden dat de verruimde winkeltijden vooral soelaas bieden voor de dubbelverdieners, die relatief weinig tijd hebben.

5.6 Samenvatting en conclusies: verdienertypen en hun strategieën

In dit hoofdstuk is nagegaan welke strategieën de verschillende verdienertypen hanteren met het oog op de combinatie betaalde en onbetaalde arbeid. Voor een aantal strategieën is, conform de verwachting, vastgesteld dat zij significante samenhang met het verdienertype vertonen. Zo kwam naar voren dat grote-anderhalfverdieners relatief vaak gebruikmaken van formele kinderopvangvoorzieningen. Uitbesteding van huishoudelijk werk werd het meeste bij dubbelverdieners en, in mindere mate, bij grote-anderhalfverdieners geconstateerd: zij hebben veel vaker een huishoudelijke hulp, gaan vaker uit eten en halen vaker maaltijden af dan de andere verdienertypen. Als er kinderen in het huishouden zijn, wordt vaker een werkster ingezet, maar is het restaurantbezoek en de consumptie van afhaalmaaltijden juist minder (te onpraktisch en/of te duur). Verder kopen dubbelverdieners vaker dan de andere verdienertypen voorverpakte levensmiddelen.

Een andere strategie dan uitbesteding is monetarisering, dat wil zeggen het gebruik van huishoudelijke apparatuur ter vervanging van huishoudelijk werk. Veel huishoudens beschikken tegenwoordig over diverse apparaten. De vaatwasmachine is het enige apparaat dat vaker voorkomt in huishoudens van dubbelverdieners en anderhalfverdieners dan in andere huishoudens, in samenhang met de aanwezigheid van kinderen. Gecombineerd met het tijdsbesparend effect van dit apparaat kan worden verwacht dat dit een bijdrage levert aan de vermindering van onbetaald werk en daarmee aan de combinatie van arbeid en zorg. Voor het bezit van droogtrommels gaat dit niet op, omdat dit apparaat vaak voorkomt bij kleine-anderhalfverdieners en het niet tot tijdsbesparing leidt.

Ook is in dit hoofdstuk het gebruik van een aantal overige voorzieningen en regelingen bestudeerd. De verruiming van de winkelsluitingstijden die sinds 1996 geldt, wordt vooral door dubbelverdieners gebruikt door 's avonds boodschappen te doen; de overige verdienertypen verschillen in dit opzicht niet van elkaar vermoedelijk, doordat zij veelal kinderen hebben. Aanpassing van de eigen werktijden aan de werktijden van partner of school/crèchetijden van kinderen blijkt een strategie die veel meer door vrouwen dan door mannen wordt gevolgd. In het bijzonder passen relatief veel vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienertype hun werktijden aan, met name aan de schooltijden van hun kinderen. Het lijkt er op dat zij hun baan ondergeschikt hebben gemaakt aan de zorg voor de kinderen. Het gebruik van ouderschapsverlof is nog beperkt, zowel het betaalde als het onbetaalde verlof. Mannen nemen veel vaker verlof op als er sprake is van betaald verlof en als zij in bedrijven werken waar dit soort zaken goed zijn geregeld. Bij vrouwen speelt de betaling

een minder grote rol bij het gebruik van verlof. Het lage gebruik van ouderschapsverlof kan verder worden geweten aan het niet passen ervan in de bedrijfscultuur (met name bij mannen). Vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstypen hebben veel vaker ooit ouderschapsverlof opgenomen dan vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienerstypen; bij mannen is er in dit opzicht geen verschil. Een kanttekening bij dit soort uitspraken is dat niet zeker is of respondenten ten tijde van het opnemen van verlof reeds tot het huidige verdienerstypen behoren. Mensen kunnen immers in de loop van de tijd van baan of arbeidsduur veranderen. Het sparen van verlof ten behoeve van de zorg voor kinderen komt op kleine schaal voor; vrouwen doen dit vaker dan mannen. Ook hier blijkt weer dat vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstypen dit vaker doen dan vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienerstypen. Calamiteitenverlof, tenslotte, is door veel respondenten weleens opgenomen. Opvallend is echter dat veel respondenten niet bekend lijken te zijn met het recht op opname van calamiteitenverlof. Er is hierbij niet direct een relatie met verdienerstypen, zoals bij andere vormen van verlof wel het geval is.

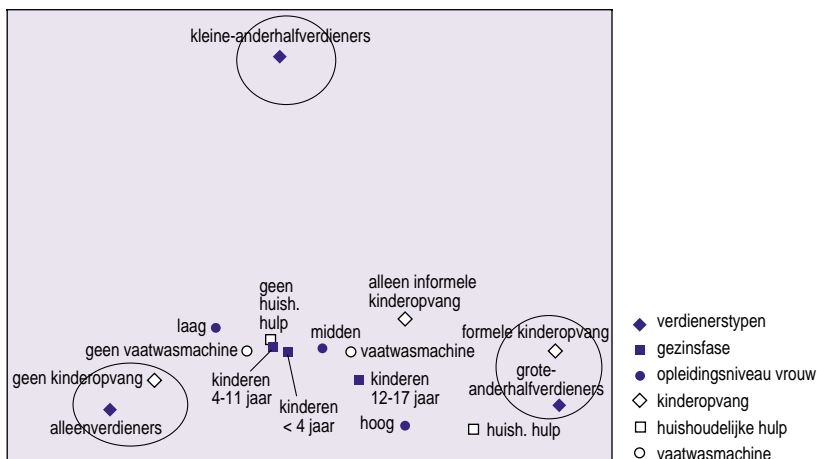
Geconcludeerd kan worden dat wat betreft de tijdsordening vrouwen uit de verschillende verdienerstypen verschillende strategieën volgen. Vrouwen uit het kleine-anderhalfverdienerstypen stemmen hun werktijden sterk af op de schooltijden van de kinderen. Daarentegen zoeken vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstypen incidenteel meer tijd voor zorg door (betaald en onbetaald) ouderschapsverlof op te nemen en verlof te sparen. Bij de mannen zijn er in dit opzicht niet of nauwelijks verschillen naar verdienerstypen.

Ter afsluiting van dit hoofdstuk wordt nu bezien of verdienerstypen als het ware getypeerd kunnen worden op grond van het hanteren van verschillende strategieën. Daarvoor is het nodig de verschillende variabelen die hiervoor afzonderlijk zijn beschouwd in een analyse te betrekken en rekening te houden met het gegeven dat een aantal strategieën verband houdt met de aanwezigheid van kinderen, de leeftijd van het jongste kind en het opleidingsniveau van de vrouw. Net als in paragraaf 4.4 van het voorgaande hoofdstuk is met behulp van een Overals-analyse nagegaan in welk opzicht de verdienerstypen zich van elkaar onderscheiden. Variabelen die niet in de TOP-enquête zijn opgenomen (restaurantbezoek, afhaalmaaltijden) zijn niet meegenomen in deze analyse. Er zijn twee analyses uitgevoerd. Hierna wordt eerst ingegaan op de huishoudens met kinderen; de dubbelverdieners blijven daarin noodgedwongen buiten beschouwing aangezien zij doorgaans geen kinderen hebben. Zij komen in een volgende analyse aan bod, waarin het gebruik van kinderopvang niet is opgenomen.

Figuur 5.1 laat zien dat er geen sprake is van duidelijk te onderscheiden clusters waarbij verdienerstypen zich onderscheiden door toepassing van bepaalde strategieën. De alleenverdieners laten zich — niet onverwacht — nog het meest typeren door het niet-gebruik van kinderopvang. De grote-anderhalfverdieners vormen een cluster met de categorie 'formele kinderopvanggebruikers', hetgeen ook uit de bivariate analyse naar voren kwam. Dit geldt dus blijkbaar ook na correctie voor gezinsfase en opleidingsniveau zoals in deze Overals is gebeurd. Opmerkelijk in figuur 5.1 is dat de kleine-anderhalfverdieners ver verwijderd van alle overige categorieën liggen. Dit betekent dat zij — althans in deze analyse — niet goed zijn te karakteriseren. Zij vertonen ook geen overeenkomsten met de alleenverdieners, terwijl zij in de bivariate analyses daar meer dan eens op leken.

Figuur 5.1 Overals-analyse: paren met kinderen

Bron: SCP (TOP'98)

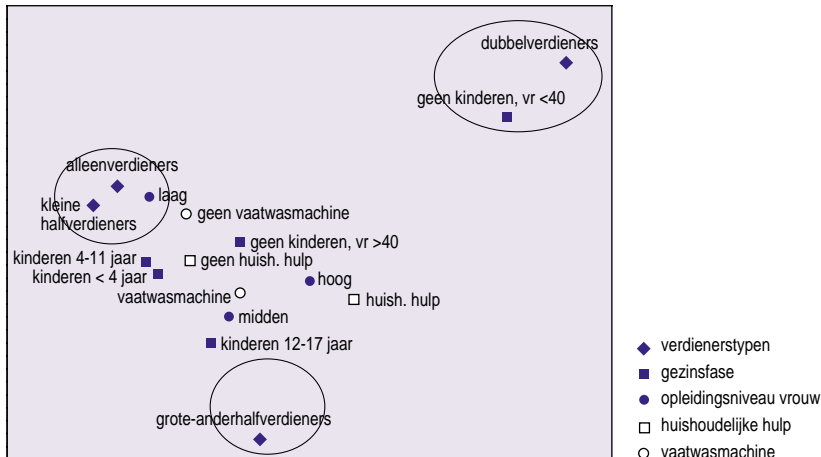
Een iets ander beeld komt naar voren uit figuur 5.2. Hierin zijn alle vier verdienerstypen opgenomen, nu zonder het gebruik van kinderopvang. Hierdoor is het mogelijk om ook over het dubbelverdienerstype te rapporteren. Een duidelijk cluster wordt gevormd door de dubbelverdieners en de gezinnen zonder kinderen waarvan de vrouw jonger dan 40 jaar is. Dit is op zichzelf geen opmerkelijke uitkomst, gezien het eerdergenoemde grote aandeel (75%) dubbelverdieners zonder kinderen. Wel opmerkelijk is dat dit verdienerstype niet duidelijk getypeerd kan worden door toepassing van een bepaalde strategie om betaalde en onbetaalde arbeid te combineren.

Wanneer, zoals in deze Overals-procedure is gedaan, de toepassing van strategieën wordt gerelateerd aan de verdienerstypen, valt op dat de alleenverdieners en de kleine-anderhalfverdieners sterk op elkaar lijken. Zij worden echter nog het meest getypeerd door een relatief laag opleidingsniveau van de vrouw en de aanwezigheid van kinderen én door het feit dat zij vrijwel geen van de in de analyse betrokken strategieën toepassen: geen huishoudelijke hulp, geen vaatwasser en — zoals uit figuur 5.1 bleek — geen (alleenverdieners) of geen typerend (kleine-anderhalfverdieners) gebruik van kinderopvang.

De grote-anderhalfverdieners wijken duidelijk af van de andere verdienerstypen. Voor hen is de gezinsfase het meest typerend: de afstand tot deze categorie is (iets) kleiner dan die van de alleenverdieners en de kleine-anderhalfverdieners.

Het relatief grote gebruik van strategieën als vaatwasmachine en huishoudelijke hulp door grote alleenverdieners en dubbelverdieners is in de figuur alleen nog zichtbaar in de zin dat deze twee verdienerstypen dicht bij de punten voor deze twee strategieën liggen dan de alleenverdieners en de kleine-anderhalfverdieners. Van echte clustering op dit punt is geen sprake.

Figuur 5.2 Overals-analyse: alle paren

Bron: SCP (TOP'98)

Geconcludeerd kan worden dat ondanks de eerder gesignaleerde verbanden (samenhang met opleidingsniveau, aanwezigheid en leeftijd van kinderen) uit de multivariate analyses blijkt dat het lastig is de verschillende verdienerstypen goed te typeren op grond van de verschillende strategieën die zij volgen.

Tenslotte kan voor sommige van de hier besproken strategieën worden vastgesteld dat er sprake is van een discrepantie tussen vraag en aanbod. Zo kent de formele kinderopvang ondanks de uitbreiding in de laatste tien jaar nog steeds wachtlijsten; bijna 22.000 kinderen wachten op een plaats. De indruk bestaat echter niet dat dit veel ouders ervan weerhoudt om beiden te werken. Slechts een beperkt deel (10% à 15%) van de moeders die gestopt zijn met werken heeft dit gedaan omdat er geen kinderopvangplaats beschikbaar was. De meeste andere ouders zoeken hun heil in het informele circuit, soms door verschillende vormen van informele opvang met elkaar te combineren.

Verder is de behoefte aan een huishoudelijke hulp vele malen groter dan het aanbod. De wachtlijsten bij officiële bureaus voor witte werksters zijn lang, en in advertenties in dagbladen weerspiegelt zich eveneens de veel grotere vraag naar dit soort diensten. Het is niet bekend in hoeverre dit daadwerkelijk een belemmering vormt voor het werken door beide ouders. Het maakt het er in elke geval niet makkelijker op, hetzij door conflicten over wie het huishouden dan doet hetzij door de aanslag op de vrije tijd.

Daarnaast is geconstateerd dat van een aantal diensten (nog) weinig gebruik wordt gemaakt, zoals boodschappendiensten (al dan niet via Internet), pizzakoeriers enzovoort. Het is goed mogelijk dat hier een grote behoefte aan is, zoals bij het winkelen via Internet is aangetoond, maar dat het aanbod nog ver achterblijft bij de vraag. Het gaat hierbij om diensten die over het algemeen niet al te duur zijn en weinig tijd kosten, dus ook voor gezinnen met kinderen binnen handbereik liggen.

Noten

- 1 Het is wel waarschijnlijk dat dergelijke verschillen bestaan. Uit recent onderzoek (Van Dijk et al. 2000) blijkt dat het pc-bezit en Internetgebruik hoger zijn onder de hoger opgeleiden - waartoe dubbelverdieners en grote-anderhalfverdieners relatief vaak behoren - dan onder de lager opgeleiden. Voor de toekomst wordt op dit punt wel een nivellering tussen lager en hoger opgeleiden verwacht, omdat de aanschaf van pc's steeds goedkoper zal worden en de gebruikersvriendelijkheid zal toenemen.
- 2 Een verschil is dat bij Tijdens et al. de ondergrens voor voltijdwerk bij 31 uur werk per week ligt, terwijl die in het TOP-onderzoek op 33 uur ligt.
- 3 Het bezit van de vaatwasmachine is in de afgelopen jaren sterk toegenomen (Albert Heijn 1999; Wynia 1999) onder meer als gevolg van de gunstige inkomensontwikkeling.
- 4 Er zijn immers geen gegevens beschikbaar over de omvang van de baan op het moment waarop men ouderschapsverlof heeft opgenomen.

6 DENKEN OVER VERDELEN

Erna Hooghiemstra

6.1 Inleiding

De variatie in verdienertypen die momenteel in Nederland zichtbaar is, is deels een reflectie van de variatie die is ontstaan in het denken over rolverdelingen tussen vrouwen en mannen. "De aloude stereotypen omtrent het mannelijke en het vrouwelijke zijn in diskrediet geraakt en leiden wellicht nog een levendig, maar steeds meer ondergronds bestaan", luidt de conclusie in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1998* (SCP 1998: 4-5). Dit heeft onder andere gestalte gekregen in een minder scherp rolonderscheid tussen mannen en vrouwen, zonder dat deze vervangen is door rolsymmetrie. Het traditionele kostwinnershuishouden heeft inmiddels duidelijk afgedaan als algemeen normerend kader, maar heeft een plaats gekregen binnen een breder spectrum van als ideaal beleefde rolverdelingen binnen het huishouden. De een is een grote voorstander van gelijke verdeling tussen vrouwen en mannen, de ander hecht meer aan een (deels) seksespecifieke invulling van taken. Het lijkt evident dat de verschillende houdingen die mensen aannemen ten aanzien van rolverdeling in het algemeen van invloed zijn op de manier waarop ze de taken binnen hun huishouden hebben verdeeld.

Verschuillende onderzoeken hebben echter uitgewezen dat een geëmancipeerde houding niet altijd samengaat met geëmancipeerd gedrag (Komter 1985; Maassen van den Brink en Noom 1993; Van der Vinne 1998). Het komt vooral veel voor dat mensen die in principe een gelijke verdeling van taken voorstaan, in de praktijk geen gelijke verdeling hebben gerealiseerd. Paren die voorstander zijn van een traditionele verdeling van taken blijken veel beter in staat hun ideaal te verwezenlijken (De Jong en De Olde 1994). De discrepantie tussen denken en doen komt ook duidelijk tot uitdrukking als de opinies worden geplaatst tegenover de tijdsbesteding. Zo vond in 1997 59% van de paren dat de betaalde arbeid gelijk verdeeld zou moeten worden tussen vrouwen en mannen, terwijl er in slechts 18% van de huishoudens sprake is van een min of meer gelijke verdeling van betaalde arbeid¹ (tabel B3.2 in bijlage B3 aan het einde van het rapport). Wat de huishoudelijke verdeling van taken betreft is de verhouding tussen theorie en praktijk minstens zo scheef. Driekwart van de Nederlandse paren zou graag zien dat de huishoudelijke zorg gelijk verdeeld werd tussen vrouwen en mannen (tabel B3.2), terwijl de gegevens over het feitelijke aandeel van vrouwen en mannen uitwijzen dat dit zelden in praktijk gebracht wordt.

De praktijk van alledag mag dan niet rechtstreeks te herleiden zijn tot de algemene gedachten die men daarover koestert, toch is er wel een verband tussen de houding van mensen en hun handelen. Degenen die zich sterk afzetten tegen traditionele rolopvattingen zullen minder bereid zijn hun idealen in te leveren dan degenen die hier minder bezwaren tegen hebben. Vertaald naar de vraagstelling van dit rapport is de veronderstelling dat de attitudes ten aanzien van emancipatie in het algemeen en taakverdeling in het bijzonder samenhangen met het verdienertype waartoe een man of een vrouw behoort. In dit hoofdstuk zal gebruik worden gemaakt van een groot aantal stellingen die aan beide partners binnen een huishouden zijn voorgelegd, om deze veronderstelling nader te onderzoeken.

Allereerst komt in dit hoofdstuk aan de orde hoe eensgezind en gedifferentieerd vrouwen en mannen denken over de verschillende kwesties die hun zijn voorgelegd (§ 6.2). Vervolgens worden de stellingen samengevat tot een zevental schalen die iets zeggen over de geëmancipeerdheid. De emancipatiegezindheid van vrouwen wordt vergeleken met die van mannen (§ 6.3). In de daaropvolgende analyse wordt de houding van partners ten opzichte van elkaar onderzocht (§ 6.4). Daarna vindt een koppeling plaats tussen de houdingen van vrouwen en mannen en de manier waarop zij de arbeid hebben verdeeld met hun partner (§ 6.5). Het hoofdstuk sluit af met een samenvatting van de belangrijkste conclusies.

6.2 Overeenkomsten en verschillen tussen vrouwen en mannen

De laatste decennia zijn Nederlanders aanmerkelijk positiever gaan denken over emancipatie: In 1965 vond een ruime meerderheid (84%) van de Nederlanders het bezwaarlijk als een vrouw met schoolgaande kinderen buitenshuis werkte, in 1997 gold dat voor nog maar 18% van de Nederlanders. In dat jaar achtte 45% het niet bezwaarlijk (maar blijkbaar ook weer niet noodzakelijk), terwijl 36% het aan te bevelen vond dat een vrouw werkte (Culturele Veranderingen, zie tabel B3.2 in bijlage B3). In de jaren zestig, zo maken deze cijfers duidelijk, was het niet 'vrouwelijk' om te werken, terwijl vrouwen in de jaren negentig in de ogen van de meeste Nederlanders (maar niet alle!) een rol kunnen vervullen op de betaalde arbeidsmarkt. Helaas is dezelfde vraag nooit gesteld over mannen, maar er kan van uit worden gegaan dat de plaats van mannen op de arbeidsmarkt veel vanzelfsprekender wordt gevonden. De mening van Nederlanders over de rolverdeling als het gaat om de verzorging van kinderen en het huishouden is eveneens sterk veranderd. In 1970 is voor het eerst de volgende stelling voorgelegd: 'Een vrouw is geschikter voor de opvoeding van kleine kinderen dan een man.' In dat jaar was de grote meerderheid van de Nederlanders het met deze stelling eens (78%): in 1997 nog maar 37% (45% was het er niet mee eens; tabel B3.2). Nederlanders onderscheiden zich in hun emancipatiegezindheid steeds minder van elkaar.

In het TOP-onderzoek zijn 45 meningen voorgelegd aan vrouwen en mannen die deel uitmaken van een paar. Alle stellingen hebben betrekking op de verdeling van taken tussen vrouwen en mannen binnen het huishouden en de gerichtheid van mannen en vrouwen op betaald werk dan wel gezinstaken. Hierna zullen eerst de stellingen aan de orde komen waar vele ondervraagden een gelijksoortige mening over hebben (§ 6.1.1) en vervolgens zal besproken worden over welke kwesties vrouwen een andere mening hebben dan mannen (§ 6.1.2). Daarmee zullen niet alle stellingen de revue passeren. De niet-genoemde items staan vermeld in bijlage B3 (tabel B3.1) en roepen gemengde reacties op bij de ondervraagden en/of zijn niet duidelijk seksespecifiek beantwoord.

6.2.1 *Waar iedereen het over eens is*

Over een aantal zaken denkt een groot aantal ondervraagden hetzelfde (75% of meer is het ermee eens of oneens). Het zijn blijkbaar kwesties die niet erg ter discussie staan bij deze groep. Dit geldt allereerst voor een aantal werkgerelateerde zaken.

Twee stellingen hebben betrekking op de betekenis van werken voor vrouwen. Het staat buiten kijf dat het in Nederland in hoge mate is geaccepteerd dat vrouwen werken. Maar niet iedereen is ervan overtuigd dat een vrouw per se zou moeten werken. Uit tabel 6.1 blijkt dat zeer weinigen van mening zijn dat 'het leven van een vrouw onvolledig is als zij niet werkt' (item nummer 19) en ook dat weinigen vinden dat 'alleen een werkende vrouw zelfstandig kan zijn' (33). De algemene tendens is dat vrouwen zouden kunnen werken,

maar dat niet werken geen negatieve consequenties heeft voor haar aanzien. Het is een optie, het hoeft niet. Omdat ook verreweg de meerderheid² het erover eens is dat 'vrouwen minder zijn opgewassen tegen de prestatiedruk op de arbeidsmarkt' (38), ligt het voor de hand dat de beslissing van vrouwen om niet te werken op weinig kritiek zal stuiten. Voor de hoofdmoot van beide geslachten³ geldt verder dat 'werk voor hen belangrijk is, omdat het persoonlijke voldoening schenkt' (13) en dat zij er niet op uit zijn om een toppositie te bereiken (43). De gemiddelde werknemer, kortom, of het nu een vrouw of een man is, wil wél plezier hebben in het werk, maar hoeft niet zo nodig carrière te maken.

Over gezinsaangelegenheden bestaat ook een aantal duidelijke meningen onder de ondervraagden. Zo waardeert men over het algemeen het huishouden net zo hoog als betaalde arbeid (17) en zijn slechts weinigen bereid om de eigen familie tekort te doen om carrière te kunnen maken (44). In het leven van alledag wordt verder veel waarde gehecht aan het gezamenlijk gebruiken van de hoofdmaaltijd (2). Het blijft overigens niet bij idealen wat dit betreft: uit het Tijdsbestedingsonderzoek van 1995 blijkt dat vooral in huishoudens met kinderen de avondmaaltijd ook werkelijk bijna altijd (gemiddeld op 5 à 6 dagen van de week) gezamenlijk wordt gebruikt. Het feit of het huishouden een tweeverdienershuishouden is of niet, heeft daarop zeer weinig invloed (Van den Broek et al. 1999: 178). Hoewel aan een regulier gezinsleven in Nederland dus nog steeds veel waarde wordt gehecht, is er geen sprake van dat negatief wordt aangekeken tegen personen die geen gezin stichten. Dat kan opgemaakt worden uit het feit dat er overwegend negatief wordt gereageerd op de stelling dat 'vrouwen die niet minstens één kind willen, egoïstisch zijn' (9). Uit algemeen opinieonderzoek (Culturele Veranderingen) blijkt dat eigenlijk pas sinds de jaren tachtig de normen ten aanzien van bewuste kinderloosheid zo tolerant zijn geworden. In 1965 vond nog de meerderheid het onaanvaardbaar als een echtpaar bewust geen kinderen wilde, terwijl daar medisch gezien geen enkel bezwaar tegen was. In 1970 was nog maar een kwart tot een derde deze mening toegedaan en sinds 1980 vond driekwart of meer van de ondervraagden het te billijken als echtparen geen kinderen wilden (Niphuis-Nell 1997: 365). Tegenwoordig, zo kunnen we concluderen, is iedereen vrij om al dan niet te kiezen voor ouderschap; echter, als er eenmaal een gezin is, dan dient dit ook veel aandacht te krijgen. Ditzelfde blijkt uit diverse publicaties over het moderne ouderschap. De meerderheid van de ouders hecht tegenwoordig veel waarde aan een prettige, min of meer gelijkwaardige relatie met de kinderen, een opvoeding die gericht is op de ontwikkeling van de persoonlijke kwaliteiten en behoeften van een kind en het bijbrengen van verantwoordelijkheidsgevoel, zelfstandigheid, tolerantie en communicatieve vaardigheden (Rispen et al. 1996). Het tegenwoordige opvoedingsideaal is onder meer het gevolg van het feit dat ouderschap wordt ervaren als een vrije keuze. De praktijk is dat steeds meer tijd wordt besteed aan de kinderen, wat vooral een zware opgave is voor ouders die beiden werken.

Tabel 6.1 Sterk positieve of negatieve attitudes van vrouwen en mannen, 1998 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	oneens	neutraal	eens	oneens	neutraal	eens
2 het is zeer belangrijk dat een gezin tenminste de avondmaaltijd gezamenlijk gebruikt	4	5	92	4	5	91
5 een vader en een moeder zijn even goed in staat om voor de kinderen te zorgen	4	5	92	8	5	87
9 vrouwen die niet minstens één kind willen zijn egoïstisch	87	9	4	84	11	5
11 werk is belangrijk omdat het geld binnenbrengt voor het gezin	8	11	81			
13 werk is belangrijk omdat het me persoonlijke voldoening schenkt				13	11	75
17 het huishouden is net zo belangrijk als betaalde arbeid	10	9	82	9	6	85
19 als een vrouw niet werkt, is haar leven onvolledig	84	9	7	75	14	11
28 ook als je je voor honderd procent inzet voor je werk, blijft er genoeg tijd over voor een goede partnerrelatie	12	13	75	6	6	89
33 alleen een werkende vrouw kan echt zelfstandig zijn	81	7	12	80	7	13
38 vrouwen zijn minder opgewassen tegen de prestatiedruk op de arbeidsmarkt dan mannen				9	14	77
39 het gezinsleven lijdt er niet onder als de vrouw werkt en de man zorgt voor het huishouden	13	9	79	15	8	77
43 ik zou graag een toppositie willen bekleden	88	5	7	75	9	17
44 ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken	91	5	5	85	8	7

Bron: SCP (TOP'98)

Wat de combinatie van werken en zorgen en de verdeling van taken tussen partners betreft, vindt het merendeel van de ondervraagden dat een 100% inzet voor de betaalde baan een goede partnerrelatie niet in de weg hoeft te staan (28). Deze stelling gaat minder ver dan de al genoemde, waar juist weinigen het mee eens konden zijn: 'ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken' (44). Carrière maken wordt kennelijk beschouwd als een meer dan 100% inzet in de baan, wat volgens de meesten niet meer goed te combineren is met een gezinsleven (maar wellicht nog net een partnerrelatie goed kan houden). Hoewel eerder is gebleken dat de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt wat minder vanzelfsprekend wordt gevonden dan die van mannen, blijkt uit stelling 39 dat toch weinigen principiële bezwaren hebben tegen een omkering van traditionele rollen binnen een relatie. Deze tolerantie is dan toch grotendeels op een hypothetische situatie gebaseerd, want in de praktijk komt het in Nederland vrijwel niet voor dat de man niet werkt terwijl zijn vrouw wel een betaalde baan heeft (zie ook hoofdstuk 2). Ook vinden negen van de tien ondervraagden dat een vader even goed in staat is om voor de kinderen te zorgen als een moeder (5). Dit geldt zowel voor vrouwen als voor mannen. Dit is opvallend, omdat uit het onderzoek Culturele Veranderingen juist blijkt dat mannen er vaker van overtuigd zijn dat een vrouw geschikter is om kleine kinderen op te voeden dan een man (zie tabel B3.2). Mannen zijn blijkbaar in de ogen van velen wel in staat om kinderen op te voeden en worden ook geacht om verantwoordelijkheid daarvoor te dragen, maar zijn (met name volgens

veel mannen) minder geschikt dan vrouwen als ze dat eenmaal doen. Dat verklaart misschien deels waarom vrouwen in de praktijk veel meer tijd dan mannen besteden aan de verzorging en opvoeding van kinderen. Zo langzamerhand is er een algemeen geloof ontstaan dat iedereen die het wil wel tot een herverdeling van taken kan komen. Daarmee wordt gemakkelijk uit het oog verloren dat er nog steeds vele psychische belemmeringen zijn (zoals al blijkt uit de vrijblijvende houding ten aanzien van het werken van vrouwen en de gereserveerde houding ten aanzien van de zorgkwaliteiten van mannen) en praktische drempels (zoals het feit dat vrouwen vaak minder verdienen dan mannen en een zorgvoorsprong hebben), die de keuzevrijheid inperken.

6.2.2 Over een aantal zaken denken vrouwen anders dan mannen

Een aantal stellingen roept duidelijk verschillende reacties op bij mannen en vrouwen (een verschil van 10% of meer; tabel 6.2). De meeste daarvan hebben iets te maken met de eigen werkhouding of de mening ten aanzien van werken in het algemeen of van vrouwen in het bijzonder. Te zien is dat vrouwen veel vaker dan mannen aangeven dat werk belangrijk is omdat het geld binnenbrengt voor het gezin (11). Mannen hebben hier meestal geen uitgesproken mening over. Dit kan worden gerelateerd aan het gegeven dat werken voor vrouwen veel meer een keuze is, waarbij de beloning een beslissende rol speelt. Verder geven mannen beduidend vaker dan vrouwen blijk van hoge ambities in hun werk. Zo zeggen zij relatief vaak dat het voor hen belangrijk is om succes in het beroep te hebben (42), dat zij graag een toppositie zouden willen bekleden (43) en dat zij in hun beroep hoge doelen voor zichzelf hebben gesteld (45). Dit verschil in werkopvatting brengt veel meer mannen dan vrouwen op de gedachte dat werken voor mannen meestal meer betekent dan voor vrouwen (23). Het lijkt erop dat vrouwen ook veel betekenis kunnen hechten aan werken, zonder dat zij per se hogerop moeten komen. Het is opvallend dat mannen ook vaker dan vrouwen van mening zijn dat een vrouw haar carrière niet op moet geven voor haar kinderen (1). Maar liefst 42% van de vrouwen vindt dat dat best kan. Het heeft er alle schijn van dat beide geslachten reageren op het woordje 'moeten'. De mannen willen laten blijken dat wat hun betreft vrouwen moeten kunnen werken (werken als keuze), terwijl veel vrouwen de optie van stoppen met werken niet bij voorbaat willen uitsluiten (zorgen als keuze).

Als het over zorgen gaat, zijn mannen er veel vaker van overtuigd dat vrouwen dat meer in hun vingers hebben dan vrouwen dat van zichzelf zeggen. De stelling 'niemand kan zo goed voor een kind zorgen als de eigen moeder' wordt door een kwart meer mannen dan vrouwen onderschreven (3). Ook zijn relatief veel mannen van mening dat zorgen voor vrouwen in het algemeen bevredigender is dan een succesvolle loopbaan (26). Dit stemt overeen met ander onderzoek naar de identificatie van vrouwen en mannen met een traditionele genderidentiteit. Vaders blijken zich over het algemeen sterker te hechten aan de traditionele mannelijkheid dan moeders zich conformeren aan traditionele vrouwelijkheid. Voorts blijkt dat vrouwen — en vooral moeders — veel meer behoefte hebben aan verandering van het traditionele patroon dan mannen, in het bijzonder vaders. Ook is uit de literatuur die Knijn (1997) aanhaalt op te maken dat moeders veel minder moeite hebben met het betreden van het 'mannelijke domein' van de betaalde arbeid dan vaders met het betreden van het 'vrouwelijke domein' van de zorg (Komter 1985; Pleck 1985; Hunt en Hunt 1987; De Jong en De Olde 1994).

Tabel 6.2 Opvallende vrouw-manverschillen, 1998 (in procenten)

	vrouwen			mannen		
	oneens	neutraal	eens	oneens	neutraal	eens
1 een vrouw moet haar carrière niet opgeven voor haar kinderen	42	32	26	33	29	38
3 niemand kan zo goed voor een kind zorgen als de eigen moeder	44	14	42	24	12	65
7 kinderen maken een huwelijk gelukkig	29	24	47	19	23	58
11 werk is belangrijk omdat het geld binnenbrengt voor het gezin	8	11	81	10	67	23
12 werk is belangrijk omdat het me onafhankelijkheid en autonomie schenkt	32	21	47	24	15	61
15 ik zou zelfs blijven werken als ik, zonder ervoor te werken, een inkomen kon krijgen gelijk aan het inkomen dat mijn huidige werk oplevert	24	22	54	29	8	62
22 een man zou zijn eigen wensen in zijn werk moeten aanpassen aan de carrière van zijn vrouw	47	30	23	35	28	37
23 voor mannen betekent het werk meestal meer dan voor vrouwen	54	11	35	37	13	51
26 zorgen voor kinderen is voor vrouwen in het algemeen bevredigender dan een succesvolle loopbaan	32	29	38	21	36	43
28 ook als je je voor honderd procent inzet voor je werk, blijft er genoeg tijd over voor een goede partnerrelatie	12	13	75	6	6	89
30 mannen zouden zich dagelijks met alle onderdelen van de opvoeding moeten bezighouden	30	21	48	25	17	58
37 een baan is ook te combineren met de zorg voor het huishouden en gezin als beide partners voltijds werken	61	14	25	51	12	37
42 voor mij is het belangrijk om in mijn beroep succes te hebben	44	21	35	30	17	54
43 ik zou graag een toppositie willen bekleden	88	5	7	75	9	17
45 ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld	63	20	18	56	14	30

Bron: SCP (TOP'98)

Ook blijkt uit de tabel dat mannen meer dan vrouwen van mening zijn dat kinderen een huwelijk gelukkig maken (7). Wellicht ervaren vrouwen in sterkere mate de negatieve kanten van het krijgen van kinderen, omdat zij in de praktijk hun arbeidstaken daar meer aan aanpassen. Het feit dat een groot deel van de mannen vindt dat zij zich dagelijks met alle onderdelen van de opvoeding bezig zouden moeten houden (30), maar dat velen dit in de praktijk niet doen, onthult iets van het huidige vaderschapsdilemma. Vaders die meer zouden willen deelnemen aan de zorg voor kinderen, hebben veel weerstanden te overwinnen. Niet alleen bij zichzelf (het is tenslotte een nieuwe weg) of bij hun vrouw (die moeilijk haar traditionele taak uit handen geeft), maar ook in hun werkomgeving (die niet is ingesteld op zorgende vaders) (Knijn 1997).

Tenslotte is er een aantal sekseverschillen te noemen wat betreft de houding ten aanzien van verdeling en combinatie van taken. Mannen zijn vaker van mening dan vrouwen dat een volledige inzet voor het werk een goede partnerrelatie niet in de weg staat (28).

Bovendien denken zij vaker dan vrouwen dat dubbelverdienerschap te combineren is met de zorg voor huishouden en het gezin (37). In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat in slechts heel weinig gezinnen met kinderen, beide partners een voltijd baan hebben. In de meeste gevallen werken moeders minder dan voltijds. Kennelijk zijn er meer mannen dan vrouwen die vinden dat het in principe wel mogelijk is dat de moeder ook een voltijd baan heeft. Cynici zouden zich afvragen of mannen in dubbelverdienershuishoudens dan ook meer zorgtaken op zich willen nemen. Het feit dat 62% van de mannen het eens is met de stelling 'een man zou zijn eigen wensen in zijn werk moeten aanpassen aan de carrière van zijn vrouw' (22) wekt de indruk dat veel mannen niet alleen beseffen dat zij zich moeten aanpassen, maar ook nog bereid zijn dat te doen. Op dit moment valt de realiteitswaarde hiervan moeilijk na te gaan, omdat bijzonder weinig ouders beiden een voltijd baan hebben.

Geconcludeerd kan worden dat er zeker nog sprake is van genderspecifieke opvattingen op diverse terreinen. In de meeste gevallen komen die voort uit traditionele rolpatronen, in een enkel geval lijkt die juist een reactie te zijn op de nieuwe opdracht waar moderne ouders voor staan van verdelen en combineren. Niet uit het oog moet worden verloren dat in de meeste gevallen de meningen van vrouwen en mannen erg op elkaar lijken. Het is nog de vraag hoe groot de verschillen binnen huishoudens zijn. Een onderwerp waar later (§ 6.3) op in wordt gegaan.

6.3 De vele gedaanten van emancipatiegezindheid

In voorgaande paragrafen is gebleken dat de houding van mensen tegenover emancipatie, en meer in het bijzonder taakverdeling tussen de seksen, uiteengelegd kan worden in vele aspecten. Zo kan het voorkomen dat iemand zeer positief staat tegenover het werken van vrouwen in het algemeen en tegelijkertijd van mening is dat het werk voor mannen meer betekent dan voor vrouwen en ook vindt dat niemand zo goed voor kinderen kan zorgen als de eigen moeder. Het zegt allemaal iets over de manier waarop iemand denkt over vrouw-manrollen. Het is te verwachten dat alle houdingen tezamen invloed uitoefenen op idealen van personen ten aanzien van verdeling van betaald werk tussen partners en uiteindelijk ook op de verwezenlijking van deze idealen in de praktijk.

Vergelijking van de verschillende stellingen apart levert nog geen duidelijk beeld op van de algemene emancipatiegezindheid. De meeste stellingen die aan de partners zijn voorgelegd zijn eerder gebruikt voor de constructie van een aantal emancipatieschalen (Abele en Andrä 1997). Dit betekent dat de selectie van items zodanig heeft plaatsgevonden dat enkele houdingen samengevoegd kunnen worden tot een schaal die iets zegt over een specifiek aspect van het denken over man-vrouwverhoudingen.⁴ Het gaat om de volgende zeven schalen:

1. houding ten aanzien van het werken van vrouwen;
2. houding ten aanzien van een traditionele verdeling van taken;
3. houding ten aanzien van een grotere participatie van mannen aan het huishouden;
4. houding ten aanzien van de combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken voor beide partners;
5. gerichtheid op betaald werk;
6. waardering voor het gezinsdenken;
7. belang van betaald werk ten opzichte van het gezin.

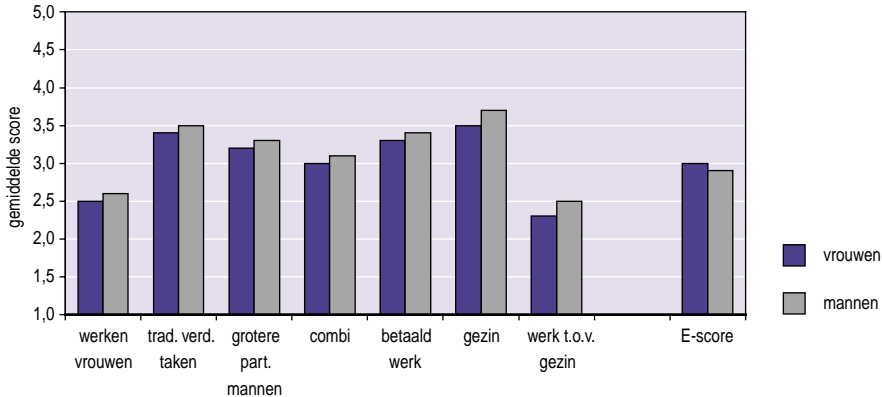
In tabel B3.1 staat vermeld uit welke stellingen de zeven schalen zijn opgebouwd. De score op elke schaal is de gemiddelde score op de desbetreffende stellingen en loopt van 1 tot en met 5. Voor de eerste vier schalen (de houdingen ten aanzien van werkende vrouwen, de traditionele verdeling van taken, de hogere participatie van de man aan het huishouden en de combinatie voor beide partners) staat de laagste score voor een negatieve houding en de hoogste voor een positieve houding. Voor de gerichtheid op werk (5) en de waardering voor het gezinsdenken (6) staat een lage score voor een zwakke gerichtheid/geringe waardering en een hoge score voor een sterke gerichtheid/hoge waardering. Een lage score op schaal 7 (belang werk ten opzichte van gezin) betekent een gering belang van werk ten opzichte van het gezin. In de rest van het hoofdstuk zal alleen nog met deze schalen van emancipatie worden gewerkt en zullen de diverse meningen niet meer apart beschreven worden.

Allereerst wordt een overzicht gegeven van de emancipatiegezindheid van vrouwen en mannen op de diverse onderscheiden terreinen en wordt ook een zogenoemde algemene emancipatiescore berekend. Tevens is er aandacht voor de verschillen die er bestaan tussen mensen met en zonder kinderen, en tussen mannen en vrouwen van verschillend opleidingsniveau (§ 6.3.1). In paragraaf 6.3.2 komt de hoofdvraag van het hoofdstuk aan bod, namelijk in hoeverre er samenhang bestaat tussen de houding van mensen ten aanzien van emancipatiekwesties en de wijze waarop zij de betaalde arbeid hebben verdeeld in hun huishouden.

6.3.1 Emancipatiegezindheid van vrouwen en mannen

In figuur 6.1 is te zien dat de totaalscores op de verschillende schalen van emancipatie niet sterk van elkaar verschillen tussen vrouwen en mannen. Telkens ligt het gemiddelde van mannen iets hoger dan dat van vrouwen. Dat zegt nog niets over de emancipatiegezindheid, aangezien een hoge score niet altijd samengaat met een hoge waardering voor een situatie die als emancipatoir kan worden gekenschetst. In dit hoofdstuk gaat het erom te onderzoeken welke samenhang er bestaat tussen de diverse houdingen van mensen en de verdeling van betaald werk tussen partners (ofwel het verdienertype). Een verdeling van betaald werk waarbij de man wel een betaalde baan heeft en de vrouw niet, kan worden beschouwd als de minst geëmancipeerde, een evenwichtige verhouding als de meest geëmancipeerde. Om de algemene emancipatiegezindheid te bepalen zal een formule worden toegepast. Geëmancipeerde houdingen zijn dan die houdingen die een goede voedingsbodem vormen voor een evenwichtige rolverdeling, waarbij beide partners werken en zorgen. Daarbij wordt ervan uitgegaan dat de combinatie meer kans heeft naarmate men beschikt over een positievere houding ten aanzien van het werken van vrouwen (1), een positievere houding ten aanzien van een hogere participatie van mannen in het huishouden (schaal 3) en een positievere houding ten aanzien van de combinatie van betaalde arbeid en zorgtaken voor beide partners (4). Een negatieve houding ten aanzien van een traditionele verdeling van taken (2) zal ook bevorderlijk zijn voor de combinatie. In het huidige tijdsgewricht kan er bovendien van uit worden gegaan dat een sterke gerichtheid van vrouwen op betaald werk (5) en een hoge waardering van mannen voor het gezinsdenken (6) de herverdeling van taken tussen vrouwen en mannen zal bevorderen. Tenslotte zullen mannen met een relatief sterke gerichtheid op het gezin en vrouwen met een relatief sterke gerichtheid op werk (7) als het meest emancipatoir beschouwd worden. Als vorenstaande definitie van emancipatiegezindheid wordt gehanteerd, zijn vrouwen in het algemeen iets geëmancipeerder dan mannen (zie de laatste kolom in de figuur). Dit stemt overeen met bijvoorbeeld het onderzoek Culturele Veranderingen, waaruit systematisch blijkt dat vrouwen minder seksespecifieke opvattingen hebben dan mannen (Niphuis-Nell 1997).

Figuur 6.1 Gemiddelde scores op emancipatieschalen, naar geslacht, 1998

Bron: SCP (TOP'98)

De algemene scores van vrouwen en mannen op de emancipatieschalen verhullen de verschillen die er bestaan in de mate waarin de beide seksen een positieve, neutrale of negatieve houding hebben. Tabel 6.3 laat een aantal interessante richtingsverschillen tussen vrouwen en mannen zien. Vrouwen reageren vaker dan mannen negatief op de stellingen waarin een hoge waarde wordt gehecht aan een betaalde baan voor vrouwen (1). Anders gezegd, vrouwen wijzen de gedachte dat een betaalde baan goed is voor vrouwen veel vaker van de hand. In dezelfde lijn liggen de resultaten dat mannen minder vaak een negatieve houding aannemen ten aanzien van tweeverdienerschap dan vrouwen (4) en dat zij vaker negatief staan tegenover een traditionele verdeling van taken binnen het huishouden (2). Dit strookt met de eerder gerapporteerde bevinding (hoofdstuk 2) dat vrouwen wat vaker blijik geven van een voorkeur voor een traditionelere arbeidsverdeling dan mannen. Daartegenover staat echter dat vrouwen vaker dan mannen wensen dat mannen een grotere bijdrage aan het huishouden leveren (3). Dat mannen selectief geëmancipeerd denken is al vaker uit onderzoek naar voren gekomen. Ook Maassen van den Brink en Noom (1993: 67) laten zien dat mannen het er vaker mee eens zijn dat hun vrouw gaat werken dan met het feit dat de taken in het huishouden evenredig verdeeld gaan worden. Een ander verschil tussen vrouwen en mannen is dat mannen in de praktijk meer gericht zijn op een werkend bestaan (5) en ook staan er minder mannen dan vrouwen negatief tegenover het voorrang verlenen van werk boven gezin (7). Zoals ook al eerder aan de orde is geweest, hechten mannen sterker aan een aantal traditionele gezinswaarden dan vrouwen (6).

Het algemene beeld is dat mannen de vruchten plukken van een hogere deelname van vrouwen aan het arbeidsproces, maar binnenshuis niet al te veel willen veranderen. Vrouwen ervaren dat (op deze manier) het aanvaarden van betaald werk schaduwzijden kent en zouden daarom juist wel een verschuiving binnenshuis tot stand willen brengen. Velen van hen verwachten echter niet een rigoureuze herverdeling van taken. Het lijkt erop dat zowel bij vrouwen als bij mannen enige vorm van emancipatie is gewenst, maar dan binnen de traditionele verhoudingen.

Tabel 6.3 Houdingen van vrouwen en mannen in een paarrelatie, ten aanzien van emancipatiekwesities, 1998 (in procenten)

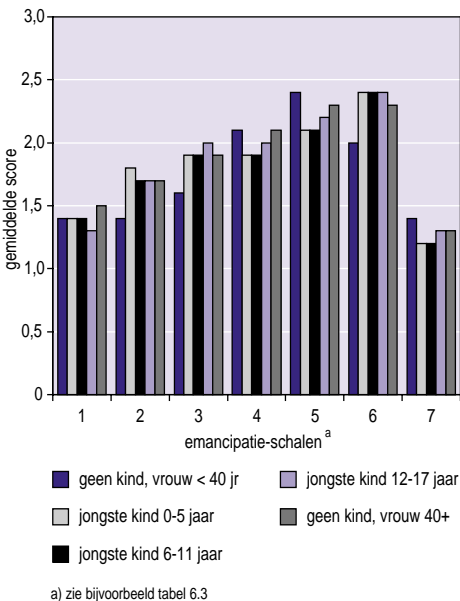
	vrouwen			mannen		
	neg./gering	neutraal	pos/sterk	neg./gering	neutraal	pos/sterk
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	60	37	3	54	43	4
2 houding ten aanzien van traditionele verdeling taken	37	55	8	49	47	5
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	23	64	13	28	62	10
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	24	57	20	19	58	22
5 gerichtheid op betaald werk	14	56	31	7	54	40
6 waardering voor gezinsdenken	9	49	43	4	36	60
7 belang werk ten opzichte van gezin	78	19	3	65	31	4

Bron: SCP (TOP'98)

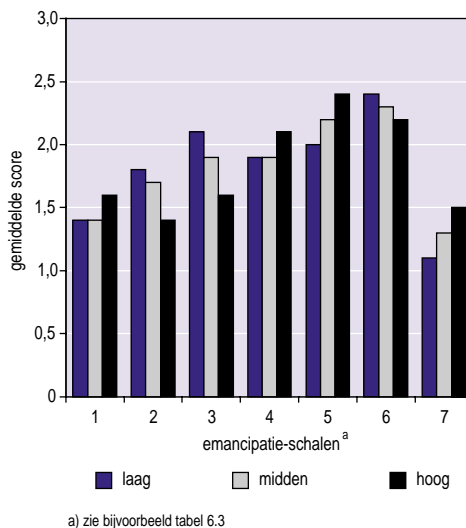
6.3.2 Verschillen naar gezinssituatie en opleidingsniveau

In figuur 6.2a is te zien dat er vooral een onderscheid in attitude bestaat tussen vrouwen die wel en (jonge) vrouwen die geen kinderen hebben. Vrouwen met kinderen denken traditioneler over de taakverdeling (2), staan minder positief ten aanzien van een grotere participatie van mannen in het huishouden (3), zijn minder gericht op betaald werk (5) en meer gericht op het gezin (6). Het opleidingsniveau van de vrouw vertoont eveneens een samenhang met de houding die zij op sommige vlakken aanneemt (figuur 6.2b). Te zien is dat de houding ten aanzien van traditionele taakverdeling negatiever is (2), dat de gerichtheid op werk toeneemt (5) en de gerichtheid op het gezin afneemt (6) en er meer belang gehecht wordt aan werk ten opzichte van het gezin (7) naarmate de vrouw hoger is opgeleid.

Figuur 6.2a Gemiddelde score vrouwen op emancipatieschalen, naar gezinstype, 1998

Figuur 6.2b Gemiddelde score vrouwen op emancipatieschalen, naar opleidingsniveau, 1998

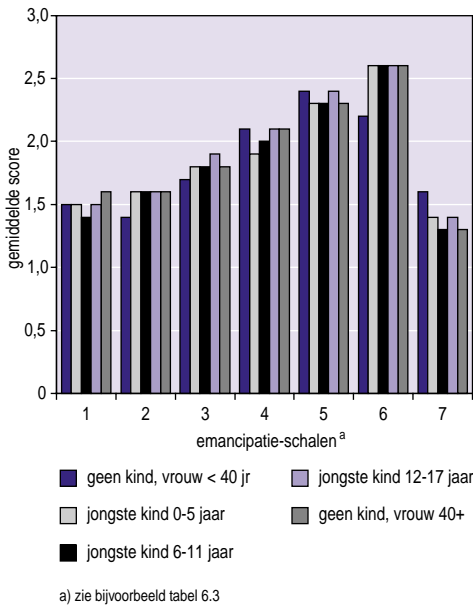

Bron: SCP (TOP'98)

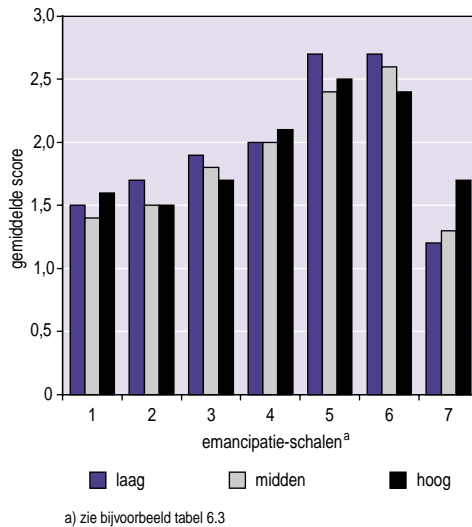
Bij mannen is er minder onderscheid in hun houding tussen degenen die wel en die geen kinderen hebben, evenals tussen degenen die hoog en laag zijn opgeleid (figuren 6.3a en 6.3b). Wat vooral opvalt is dat mannen die nog niet aan gezinsvorming zijn begonnen of hoog zijn opgeleid, weinig gericht zijn op gezinszaken (6) en relatief sterk gericht zijn op werk (7).

Verder springt in het oog dat lager opgeleide mannen veel waarde hechten aan werk vergeleken bij middelbaar en hoger opgeleide mannen (5), terwijl bij vrouwen een omgekeerd verband is te zien.

Figuur 6.3a Gemiddelde score mannen op emancipatieschalen, naar gezinstype, 1998

Figuur 6.3b Gemiddelde score mannen op emancipatieschalen, naar opleidingsniveau, 1998

Bron: SCP (TOP'98)

6.4 Gelijkgestemd of verschillend gedacht: de houding van partners

Tot nu toe zijn de houdingen van samenwonende of gehuwde vrouwen vergeleken met die van mannen. Er traden overeenkomsten en verschillen tussen de seksen aan het licht. Het is nog de vraag of de overeenkomsten en verschillen zich voordoen binnen paren. Uit partneronderzoek is bekend dat partners elkaar onder andere gevonden hebben op basis van gelijksoortigheid en daardoor in een aantal opzichten overeenkomstige waarden aanhangen (Hooghiemstra 1997a).

6.4.1 Houdingen van partners ten opzichte van elkaar

Het is te verwachten dat twee partners die hetzelfde denken over rolverhoudingen, gemakkelijker hun idealen verwezenlijken met betrekking tot de organisatie van hun huishouden dan partners die verschillen van mening. In deze paragraaf 6.4 wordt ingegaan op de samenhang tussen de emancipatiehouding en de verdeling van betaald werk.

Tabel 6.4 laat zien in hoeverre partners in dezelfde richting denken.⁶ In ongeveer de helft van de paren heerst overeenstemming met betrekking tot het werken van vrouwen. In het

oog springt dat bij de paren die niet helemaal op één lijn staan, mannen als het meest emancipatoir uit de bus komen. Vergeleken met hun partner staan zij positiever tegenover het werken van vrouwen (1), zijn zij minder geporteerd van een traditionele verdeling van taken (2) en staan zij positiever tegenover het combineren van taken (4). Vrouwen hechten meer aan veranderingen bij mannen. Bij verschil van houding met hun partner zijn zij meer geïnteresseerd in een hogere participatie van mannen in het huishouden (3).

De meeste partners die elkaars mening delen, staan niet positief tegenover het werken van vrouwen in het algemeen (1). Als partners het wat dit aangaat niet met elkaar eens zijn, dan is de man over het algemeen positiever gestemd dan de vrouw. Het is interessant om te zien dat de vrouwen die een positieve houding aannemen ten aanzien van het werken van vrouwen, in bijna alle gevallen samenleven met een man die haar mening niet deelt (19% in getallenkolom 4, vergeleken bij 1% in getallenkolom 3. De kans dat een vrouw die in principe positief staat tegenover werkende vrouwen blijft werken, zou best eens afhankelijk kunnen zijn van de houding van haar man ten aanzien van het werken van vrouwen. Een wat onverschillige houding van de man (het kan wel, maar het hoeft niet), maakt werken tot een persoonlijke keuze van de vrouw. Het leidt gemakkelijk tot een excuus voor mannen om niet te hoeven zorgen. Een positieve houding van de man maakt de keuze van de vrouw voor een betaalde baan vanzelfsprekender, waar beiden de consequenties van dragen. Het probleem is dat het hier een erg algemene houding betreft die geen betrekking heeft op de werkmotivatie van de vrouwen zelf of de mening van de mannen over de werkzaamheid van hun vrouw. Uit schaal 5 blijkt dat vrouwen die zelf sterk gericht zijn op betaald werk in veel gevallen een relatie hebben met een man die ook een sterke gerichtheid op werk heeft. Voor mannen geldt dit niet. Van degenen die sterk gericht zijn op werk, heeft een minderheid een vrouw met dezelfde werkhouding. Dit laat zien dat sterk werkgeoriënteerde vrouwen vooral passen bij mannen die die houding delen en dat het voor mannen die zeer veel hechten aan werk een minder groot probleem (en wellicht juist een voordeel is) is als hun vrouw op dat punt anders is.

Tabel 6.4 Verschillen in houdingsrichting binnen paren, 1998 (in procenten)

	gelijk gericht			ongelijk gericht		
	neg./ zwak	neutraal	pos./ sterk	vrouw pos., man niet	man pos., vrouw niet	% ongelijk
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	37	18	1	19	26	45
2 houding ten aanzien van verdeling taken	21	28	1	32	18	50
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	10	41	2	27	20	47
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	8	34	8	22	28	50
5 gerichtheid op betaald werk	2	32	16	19	32	50
6 waardering voor gezinsdenken	2	20	31	14	33	47
7 belang werk ten opzichte van gezin	54	8	0	13	25	38

Bron: SCP (TOP'98)

Al eerder is aan de orde geweest dat de grote meerderheid van de mannen erg gezinsgericht is. Van hen heeft de helft een vrouw getroffen die dat met hem deelt en de helft leeft met een vrouw die zich veel minder positief uitlaat over het gezin (5). Terwijl gezinsgerichtheid iets vertelt over de gevoelswaarde ten aanzien van het gezinsleven, zegt de houding ten aanzien van een traditionele verdeling van taken veel meer over de dagelijkse tijdsbesteding

aan het gezin (2). Tabel 6.4 laat zien dat er nogal wat paren zijn waarvan de vrouw positief staat tegenover een traditionele verdeling van taken en haar man niet zozeer (32%). Vrouwen die een traditionele verdeling van taken afwijzen, zijn er in de meeste gevallen in geslaagd een man te vinden die haar mening deelt (21% eerste getalencolom). Het lijkt erop dat geëmancipeerde partners elkaar mede vanwege hun houding hebben uitgekozen. Ook uit partnerkeuzeonderzoek blijkt dat gedeelde meningen over taakverdeling een steeds belangrijker rol spelen bij de kans dat twee mensen een langdurige relatie met elkaar aangaan (Hooghiemstra 1997a). Het kan echter ook zijn dat de partners door het samenleven met elkaar of door hun eigen concrete gezinssituatie gelijk zijn gaan denken over de verdeling van taken.

Binnen het hele takenpakket van twee partners blijkt huishoudelijk werk zich het minst gemakkelijk te kunnen ontdoen van de traditionele verdeling (Van der Lippe 1997). Waar betaald werk en kinderopvang steeds meer verdeeld wordt tussen partners, komen de huishoudelijke taken nog grotendeels op het bordje van de vrouw terecht. De resultaten in tabel 6.4 stemmen niet optimistisch over toekomstige ontwikkelingen wat dit betreft. Ten eerste blijkt dat in veel huishoudens geen van beide partners zich sterk maakt voor een verandering. Meer dan 40% van de paren staat neutraal tegenover een grotere deelname van mannen aan het huishouden en in nog eens een tiende van de huishoudens staan beide partners negatief tegenover wijziging van de huidige situatie (3). Ten tweede is de situatie zo dat vrouwen vaker dan mannen een herverdeling wensen, maar dat het merendeel van deze veranderingsgesinde vrouwen leeft met een man die daar niet veel in ziet (27% in getalencolom 4). Het zal in deze huishoudens heel wat moeite kosten om een verandering tot stand te brengen.

Steeds meer mensen zijn taakcombineerders geworden, meestal binnen de traditionele verhouding waarbij de man het grootste deel van de arbeidstaken uitvoert en de vrouw het grootste deel van de zorg- en huishoudelijke taken. Misschien juist omdat het zo gewoon is geworden om meerdere taken uit te voeren, zijn er weinig paren waarvan beide partners negatief staan tegenover combineren, en vele die er neutraal tegenover staan (4). Binnen de meeste paren zijn overigens beide partners het erover eens dat werken minder belangrijk is dan de zorg voor het gezin (7). Dit komt overeen met de sterke gezinsgerichtheid van de meeste paren. Als partners hierover van mening verschillen, dan overstijgen de werkambities van de mannen die van hun vrouw.

De algemene conclusie luidt dat de emancipatiegezindheid van partners in ruwweg de helft van de gevallen overeenkomsten vertoont. Als er verschillen zijn, dan komt dit vooral door een sterkere behoefte van mannen om zich in hun werksituatie te ontwikkelen en tegelijkertijd uit een behoefte van mannen aan een geregeld gezinsleven. Als vrouwen de traditionele rolverhoudingen afwijzen, dan zoeken ze daar vaak een man bij die daar ook negatief tegenover staat. In veel gevallen is dit niet (helemaal) gelukt en zal de taakverdeling regelmatig op de gezinsagenda verschijnen.

6.4.2 Verschillen naar gezinssituatie en opleidingsniveau

Het is de vraag of paren met kinderen het vaker met elkaar eens zijn dan paren zonder kinderen, en of vrouwen en mannen met een hogere opleiding vaker de mening van hun partner delen dan degenen met een lagere opleiding. In tabel 6.5 is te zien dat in gezinnen met kinderen over het algemeen iets meer overeenstemming bestaat wat betreft de houding ten

aanzien van het werken van vrouwen (1) (in de meeste gevallen delen de partners een negatieve houding), maar er iets vaker verschil van mening is over de wenselijkheid van de combinatie werken en zorgen (4).

Tabel 6.5 Gelijkgestemde paren, naar aanwezigheid kinderen en opleidingsniveau, 1998 (in procenten van alle paren)

	houding ten aanzien van werken vrouwen (1)	houding ten aanzien van traditionele verdeling taken (2)	houding ten aanzien van combinatie voor beide partners (4)	belang werk ten opzichte van gezin (7)
<i>gezinstype</i>	*	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
geen kind < 12 jaar	52		47	
kind < 12 jaar	58		53	
<i>opleidingsniveau vrouw</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	**
laag				68
midden				61
hoog				50
<i>opleidingsniveau man</i>	**	*	<i>n.s.</i>	**
laag	49	55		72
midden	60	45		64
hoog	55	53		48

n.s.: niet-significant $p < 0,1$
 * = $< 0,05$
 ** = $< 0,01$

Bron: SCP (TOP'98)

De tabel laat ook zien dat het uitmaakt of de vrouw al dan niet hoogopgeleid is. Bij paren waarvan de vrouw hoogopgeleid is verschillen de partners relatief vaak in het belang dat zij hechten aan werk ten opzichte van het gezin (7). Hoogopgeleide vrouwen hebben vaak een man die het werk veel meer prioriteit geeft dan zichzelf. We hebben al eerder gezien dat mannen vaak erg veel waarde hechten aan gezinsaangelegenheden. Dit blijkt vooral binnen huishoudens waarin de vrouw een middelbaar tot laag opleidingsniveau heeft tot verschil van inzicht tussen partners te leiden. In deze huishoudens komt het relatief vaak voor dat de vrouw minder waarde aan gezinszaken hecht dan haar partner. Daar staat tegenover dat lager opgeleide vrouwen vaker dan hoger opgeleide vrouwen een man hebben die net als zij het werk ondergeschikt acht aan het gezin. De tabel laat zien dat de mate waarin partners verschillen van mening vaak afhangt van het opleidingsniveau van de man. Zo zijn de meningsverschillen ten aanzien van het werken van vrouwen (1) oververtegenwoordigd binnen de huishoudens met een laagopgeleide man. Het komt daar vaak voor dat de man positiever gestemd is over het werken van vrouwen in het algemeen dan zijn vrouw. In meer dan de helft van de gevallen zijn de partners het overigens wel met elkaar eens (namelijk dat vrouwen wel kunnen, maar niet hoeven te werken). Verder neemt de eenstemmigheid tussen partners wat betreft het belang dat zij hechten aan werk ten opzichte van het gezin (7) af, naarmate het opleidingsniveau van de man hoger is. In huishoudens met een lager opgeleide man zijn de partners het vaak met elkaar eens dat het gezin belangrijker is dan het werk.

6.5 De verhouding tussen denken en doen: verdienertypen en hun emancipatiehouding

In dit rapport staat de vraag centraal hoe een bepaalde verdeling van arbeidstaken tussen partners samenhangt met allerlei kenmerken van de leden van een paar. Als twee partners een beslissing nemen over de hoeveelheid betaalde arbeid die zij ieder zullen gaan verrichten, spelen vele overwegingen een rol. Uit onderzoek blijkt dat de opvattingen over rolpatronen en de houdingen ten aanzien van werk en gezin, naast de dwang der omstandigheden (zoals mogelijkheden op de arbeidsmarkt en het voorzieningenniveau) of de relatieve verdien capaciteit, ook hun invloed uitoefenen op hetgeen uiteindelijk wordt besloten (Van der Lippe 1993). Een van de redenen waarom vrouwen gemiddeld minder uren betaald werken is dat zij gemiddeld genomen minder sterk gericht zijn op een werkend bestaan en het over het algemeen belangrijker vinden dan mannen om tijd te hebben voor ouderschap (Knijn 1997). Het is zeker niet de enige reden voor een al dan niet evenwichtige verdeling van betaald werk onder partners. Wat ook een rol speelt is of beide partners gelijk denken over deze kwesties en gelijkwaardig kunnen onderhandelen.

In de voorgaande paragrafen is duidelijk uiteengezet dat er een grote mate van variatie bestaat binnen de groepen van vrouwen en mannen in de manier waarop tegen verdeling van taken wordt aangekeken. Bij vrouwen is er sprake van duidelijke verschillen tussen degenen met en zonder kinderen en tussen vrouwen van verschillend opleidingsniveau. Bovendien kwam, net als in ander onderzoek, naar voren dat sommige verschillen tussen vrouwen en mannen hardnekkig zijn. In het algemeen staan vrouwen positiever tegenover daadwerkelijke verandering dan mannen. Mannen hebben er anderzijds weinig op tegen als vrouwen zouden gaan werken. Op veel vlakken overigens verschillen vrouwen en mannen niet erg van elkaar. De analyse waarin partners in een huishouden met elkaar werden vergeleken, gaf aan dat ongeveer de helft van de partners over de voorgelegde zaken een vergelijkbare mening hadden. Onder degenen die niet helemaal op één lijn zaten, bleken mannen positiever tegenover het werken van vrouwen te staan en stonden vrouwen positiever tegenover een grotere deelname van mannen aan het huishouden. In het hiernavolgende worden de houdingen ten aanzien van verdelen, combineren, betaalde arbeid en gezinsaangelegenheden geplaatst tegenover de manier waarop partners de betaalde arbeid onder elkaar hebben verdeeld.

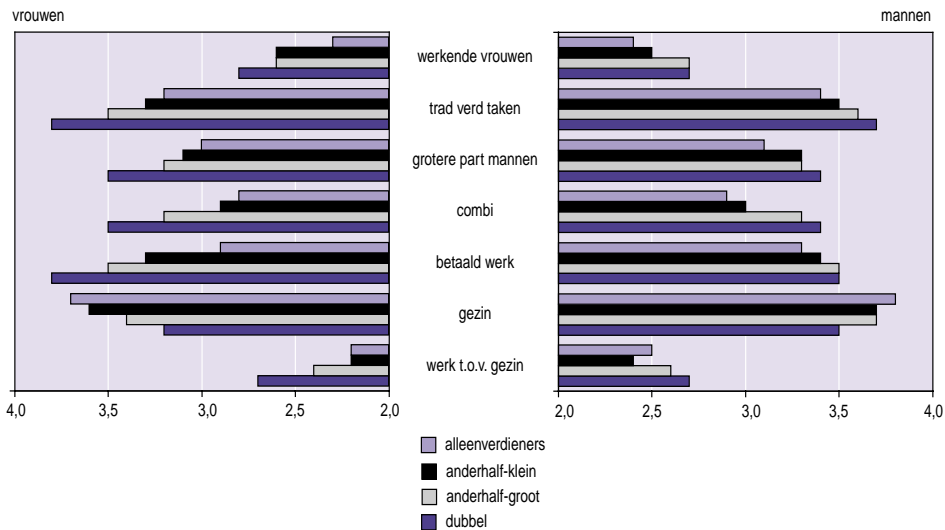
6.5.1 De houding van vrouwen en mannen in vier verdienertypen

In hoeverre verschilt de houding van vrouwen en mannen in verschillende verdienertypen ten aanzien van een aantal kwesties die te maken hebben met de verdeling tussen arbeid en zorg? Ter herinnering: als vrouwen uit verschillende verdienertypen met elkaar worden vergeleken, worden in feite vrouwen naast elkaar geplaatst die zich onderscheiden door het aantal uren betaalde arbeid dat zij verrichten. Als mannen uit verschillende verdienertypen worden vergeleken, onderscheiden zij zich meestal niet door het aantal uren dat zijzelf werken, maar juist door het aantal uren dat hun partner werkt.

Figuur 6.4 laat zien dat personen in een alleenverdienershuishouden in de meeste gevallen de tegenpolen zijn van hun seksegenoten die een dubbelverdienershuishouden vormen. De opinies van de twee soorten van anderhalfverdieners bewegen zich doorgaans zowel bij vrouwen als mannen tussen de twee polen in. Het maakt duidelijk hoezeer de verdeling van betaalde arbeid tussen twee partners samenhangt met de mening van die partners over verdelingszaken. Over de richting van de invloed valt te twisten. Het is met andere woorden niet onmiddellijk duidelijk of een bepaalde houding van mensen een bepaalde verde-

ling van taken tot gevolg heeft, of dat een bepaalde verdeling van taken de mening van mensen beïnvloedt.

Figuur 6.4 Gemiddelde scores op emancipatie-schalen, vrouwen en mannen, naar verdienertype, 1998

Bron: SCP(TOP'98)

De meeste verschillen tussen de twee polen liggen in de lijn der verwachtingen. Mannen en vrouwen in alleenverdienershuishoudens staan het meest negatief van allen tegenover een betaalde baan voor vrouwen, staan het minst negatief tegenover een traditionele verdeling van taken, zien het minst vaak heil in een grotere participatie van mannen in het huishouden en staan het vaakst negatief tegenover een combinatie van taken voor beide partners. Het is opvallend dat zowel vrouwen als mannen in alleenverdienershuishoudens een relatief zwakke binding met betaald werk en een sterke binding met het gezin tentoonspreiden vergeleken met seksegenoten die andere huishoudens vormen. Op al deze fronten is de mening van de dubbelverdieners tegengesteld en bewegen de andere verdienertypen zich hiertussenin.

6.5.2 Twee meningen, één verdienertype

Het is de vraag in hoeverre een bepaalde combinatie van twee meningen binnen een huishouden samenhang vertoont met een bepaalde verdeling van het werk. Een analyse op paarniveau kan dat uitwijzen. Uit tabel 6.6 blijkt dat de verschillende verdienertypen inderdaad een eigen profiel hebben wat dit betreft.

In de meeste *alleenverdienershuishoudens* delen de partners een negatieve houding ten aanzien van betaald werk van vrouwen met elkaar (1). Ook zijn zij het er beiden meestal over eens dat uiteindelijk het werk minder belangrijk is dan gezinsaangelegenheden (7). Het is opvallend dat bij partners die niet helemaal hetzelfde denken, mannen niet alleen meer gericht zijn op werk (5) maar ook meer hechten aan gezinswaarden (6) dan hun vrouw. Vrouwen staan, als ze van mening verschillen met hun man, positiever tegenover een grotere participatie van mannen in het huishouden (3). Deze grotere participatie hoeft kennelijk niet te leiden tot een volledig symmetrische verdeling of een omkering van

taken. De tabel laat namelijk ook zien dat vrouwen meer dan hun mannen hechten aan (behoud van) een traditionele taakverdeling (2).

In de *anderhalfverdienershuishoudens* waarbinnen de vrouw een *kleine* baan heeft, zijn de partners het er meestal over eens dat het werk ondergeschikt is aan het gezin (7). Wat betreft andere zaken lopen de houdingen van de partners nogal eens uiteen. In deze huishoudens hebben beide partners een baan, maar is er een groot verschil in het aantal uren dat zij daaraan besteden. Toch is het niet zo dat in de meeste paren de man meer waarde aan zijn werk hecht dan zijn vrouw (5). Ook binnen deze huishoudens komt het vaak voor dat de vrouw positiever denkt over de traditionele verhoudingen binnen het huishouden dan haar partner (2). Vele paren hechten veel waarde aan het gezinsdenken (6). Als de partners in dit opzicht verschillen, dan is het vaak zo dat de man meer waarde hecht aan gezinswaarden dan zijn vrouw.

In de *anderhalfverdienershuishoudens* waarin de vrouw een grote baan heeft, komt het veel minder vaak voor dat beide partners erg veel waarde toekennen aan gezinsdenken (6). In veel gevallen hecht de man hier waarde aan en de vrouw veel minder. In bijna een kwart van deze huishoudens zijn zowel de vrouw als de man sterk gericht op betaald werk (5). Net als in de vorige twee typen van huishoudens is ook hier te zien dat het veel voorkomt dat vrouwen meer zijn gehecht aan de traditionele rolverdeling dan mannen (2). Bijzonder voor dit type *anderhalfverdieners* is dat in twee derde van de gevallen de man positiever staat tegenover het werken van vrouwen dan zijn vrouw (1). Het doet de vraag rijzen in hoeverre deze vrouwen in de toekomst wellicht met een kleinere baan genoegen zullen nemen, temeer omdat velen feitelijk meer belang hechten aan het gezin dan aan werk (7).

In *dubbelverdienershuishoudens* zijn de partners vaak eensgezind in de zin dat zij beiden negatief staan tegenover een traditionele rolverdeling (2). In meer dan eenderde van deze paren zijn beide partners sterk gericht op werken (5). Bij die paren waarvan niet beide partners daarop zijn gericht, komt het vaker voor dat de vrouw meer op werk is gericht dan de man. Wederom is vaak de man degene die het meest gecharmeerd is van het traditionele gezinsdenken, maar nog vaker staan beide partners neutraal tegenover gezinsaanlegenheden (6). In de meerderheid van de paren laat in ieder geval een van de partners het werk prevaleren boven het gezin, soms is dat de vrouw, soms de man (7).

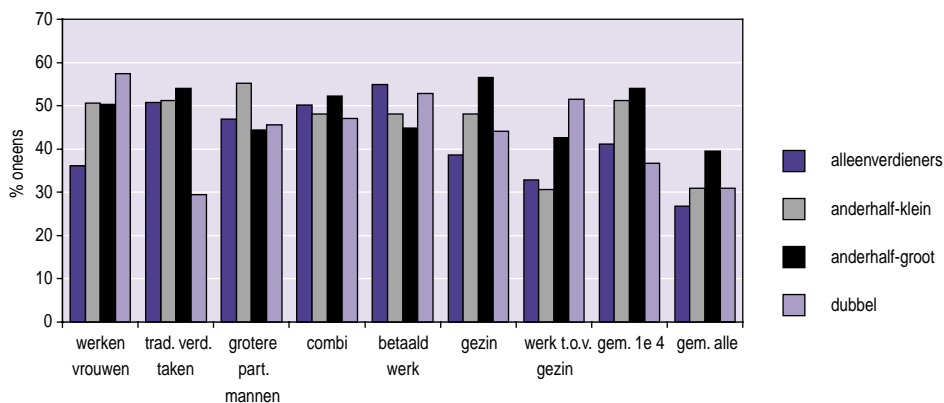
Tabel 6.6 Verschillen in houdingsrichting binnen paren, naar verdienertype, 1998 (in procenten)

	beiden neg./zwak	beiden neutraal	beiden pos./sterk	vrouw pos., man niet	man pos., vrouw niet	% oneens
<i>alleenverdieners</i>						
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	54	96		17	20	36
2 houding ten aanzien van traditionele verdeling taken	13	37		37	14	51
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	4	49		30	17	47
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	16	34		22	28	50
5 gerichtheid op betaald werk		41	4	10	45	55
6 waardering voor gezinsdenken		18	43	11	28	39
7 belang werk ten opzichte van gezin	62	5		8	25	33
<i>kleine-anderhalfverdieners</i>						
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	35	14		27	24	51
2 houding ten aanzien van traditionele verdeling taken	16	33		31	20	51
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	9	35		31	25	55
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	9	42		20	28	48
5 gerichtheid op betaald werk		40	12	25	24	48
6 waardering voor gezinsdenken		20	32	18	31	48
7 belang werk ten opzichte van gezin	66	4		6	25	31
<i>grote-anderhalfverdieners</i>						
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	24	26		17	34	50
2 houding ten aanzien van traditionele verdeling taken	22	24		33	21	54
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	11	44		25	20	45
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	2	45		23	30	52
5 gerichtheid op betaald werk		31	24	19	26	45
6 waardering voor gezinsdenken		23	21	16	40	57
7 belang werk ten opzichte van gezin	48	9		17	26	43
<i>dubbelverdieners</i>						
1 houding ten aanzien van werken vrouwen	18	25		28	29	57
2 houding ten aanzien van traditionele verdeling taken	54	16		13	16	29
3 houding ten aanzien van grotere participatie van man in huishouden	24	31		24	22	46
4 houding ten aanzien van combinatie voor beide partners	0	53		25	22	47
5 gerichtheid op betaald werk		12	35	35	18	53
6 waardering voor gezinsdenken		35	21	13	31	44
7 belang werk ten opzichte van gezin	34	15		27	25	52

Bron: SCP (TOP'98)

In hoofdstuk 2 is aan de orde geweest dat de meeste consensus over de meest wenselijke verdeling van arbeidsuren bestaat bij de alleenverdieners. Ook uit ander onderzoek blijkt dat de meeste conflicten over de verdeling van taken zich voordoen bij paren die de taken niet traditioneel verdelen (Maassen van den Brink en Noom 1993; De Jong en De Olde 1994). Uit figuur 6.5 blijkt dat ook in het TOP-onderzoek partners in grote-anderhalfverdienershuishoudens het gemiddeld genomen vaker met elkaar oneens zijn dan partners in de andere huishoudens. Toch zijn de verschillen in de gemiddelde mate van onenigheid niet groot tussen de verdienertypen. Wel is duidelijk dat in het ene verdienertype de eventuele discussie over emancipatiezaken zich op andere aspecten toespitst dan in het andere verdienertype. In de huishoudens die het meest traditioneel de taken hebben verdeeld (de alleen- en kleine-anderhalfverdienershuishoudens) bestaat er nogal vaak verschil van mening tussen de partners wat betreft de deelname van mannen aan het huishouden (3). Ook blijkt dat de partners in huishoudens met een onevenwichtige verdeling van werk (de alleenverdieners en beide typen anderhalfverdieners) veel vaker verschillend tegen een traditionele taakverdeling (2) aankijken dan de partners in huishoudens met evenwichtige verdeling van werk. Het geeft toch het idee dat in vele huishoudens de traditionele verdeling van taken ter discussie staat.

Figuur 6.5 Aandeel van de paren, waarin de partners een tegengestelde houding ten aanzien van emancipatie-kwesties aannemen, naar verdienertype, 1998 (%)

6.6 Samenvatting en conclusies: verdienertypen en hun emancipatieattituden

In voorgaande paragrafen is meermalen geconstateerd dat de gezinssituatie en het opleidingsniveau van de man of de vrouw samenhangen met de mening die zij koesteren ten aanzien van emancipatieonderwerpen en met hun eigen werk- of zorggerichtheid. Bovendien is ook al gebleken dat de verschillende houdingen van personen niet los van elkaar staan, maar elkaar op de een of andere manier beïnvloeden. Om uit te maken of en welke houdingen nu kenmerkend zijn voor de verschillende verdienertypen is een multivariate analyse uitgevoerd die rekening houdt met de verschillende onderlinge samenhangen tussen de variabelen. Sommige houdingen van mensen zijn zo sterk afhankelijk van de gezinsvorm of het opleidingsniveau dat zij in een analyse waarin zij gezamenlijk zijn opgenomen geen zelfstandig effect meer hebben op het verdienertype. Zo blijken de houding ten aanzien van een grotere participatie van mannen (3), het belang dat mensen hechten aan werk ten opzichte van gezin (7), de gerichtheid op het gezin (6) en de houding ten aanzien van een traditionele verdeling

Vrouwen in het *kleine-anderhalfverdienershuishouden* hebben een opleidingsniveau dat vergelijkbaar is met dat van vrouwen in het alleenverdienershuishouden. Dit huishouden wordt, anders dan het voorgaande, vooral gekenmerkt door een neutrale houding ten aanzien van allerlei kwesties die met de (seks)verdeling van taken te maken hebben. Het zijn over het algemeen huishoudens met kinderen, ofwel kleine ofwel schoolgaande.

Het is opvallend dat vooral de attitude van de man kenmerkend is voor het al dan niet behoren tot een grote- anderhalfverdienershuishouden. Het zijn huishoudens waar de man positief staat tegenover combineren door beide partners en niet negatief staat tegenover het werken van vrouwen in het algemeen. De houding van de man lijkt, met andere woorden, een belangrijke stimulans voor de realisatie van een carrière door zijn partner. De houding van de vrouwen zelf is ook niet onbelangrijk. De figuur laat zien dat vrouwen die zelf sterk zijn gericht op werken en een positieve houding hebben ten aanzien van combineren meestal een substantiële baan hebben. Bij hen lijkt er geen sprake te zijn van een discrepantie tussen wens en werkelijkheid.

De weinigen die een *dubbelverdienershuishouden* voeren, onderscheiden zich vooral van de grote-anderhalfverdieners en de andere twee typen van huishoudens doordat zij bijna allemaal jong zijn en (nog) geen kinderen hebben. Dubbelverdieners delen met grote-anderhalfverdieners de positieve houding ten aanzien van werken en combineren, maar ook het relatief hoge opleidingsniveau van vrouwen.

De verdeling van betaald werk tussen partners is onder meer de resultante van de houding die beide partners aannemen ten aanzien van het werken van vrouwen, het zorgen van mannen en de meest wenselijke verdeling van taken. In dit hoofdstuk stond de mening van de (leden van) de verschillende verdienertypen ten aanzien van deze onderwerpen centraal. Onderzocht is of er verschillen bestaan tussen vrouwen en mannen, of er verschil van mening bestaat binnen huishoudens en of deze meningen enige betekenis hebben voor de uiteindelijke verdeling van arbeidsuren tussen de partners.

Het staat buiten kijf dat het tegen het einde van de twintigste eeuw in Nederland in hoge mate is geaccepteerd dat vrouwen werken. Belangrijk resultaat uit het TOP-onderzoek is dat de nadruk ligt op keuze. Vrouwen mogen werken, maar hoeven niet. Mannen laten blijken dat wat hun betreft vrouwen kunnen werken, terwijl veel vrouwen de optie van stoppen met werken uitdrukkelijk open willen houden. In beide gevallen benadrukken ze de keuze. Verder geldt dat Nederlanders positief staan tegenover degenen die ervoor kiezen om geen kinderen te krijgen. Als er echter eenmaal kinderen zijn, dan dient het gezin ook hoge prioriteit te krijgen. Aan het gezinsleven wordt nog immer veel waarde gehecht en dit geldt met name voor mannen. Enige verschuiving van seksespecifieke patronen is wel gewenst, maar met mate. Vrouwen dringen wat dit betreft meer aan op daden. Zij zouden graag zien dat mannen meer tijd aan het huishouden besteden, zonder dat zij direct aansturen op een volledig evenwichtige situatie. Kortom: Nederland wenst te emanciperen, maar dan wel binnen een traditionele gezinsstructuur.

Als gekeken wordt naar allerlei facetten van emancipatie tegelijk, dan blijkt dat mannen gemiddeld iets minder emancipatiegezind zijn dan vrouwen. Het onderscheid is echter niet groot. Wel zijn er accentverschillen. Mannen zijn meer gericht op een hogere deelname van vrouwen aan het arbeidsproces, vrouwen meer op een hogere deelname van mannen aan huiselijke taken. Deze kruisbestuiving geeft iets aan van het dilemma van deze tijd, waarin nieuwe patronen zich ontwikkelen binnen historisch gegroeide structuren. Beide geslachten willen hun oude posities niet helemaal veranderen, maar daar wel nieuw elan

aan geven. Hier doen zich wel verschillen tussen huishoudens voor. Vrouwen met kinderen zijn meer gehecht aan traditionele patronen dan vrouwen zonder kinderen. Bovendien stijgt de hang naar een werkend bestaan en een evenwichtige taakverdeling naarmate vrouwen hoger zijn opgeleid.

De verdeling van arbeid binnen huishoudens is vooral afhankelijk van de combinatie van twee meningen. Het TOP-onderzoek laat zien dat in de helft van de gevallen partners redelijk eensgezind zijn wat betreft hun mening over emancipatie. Als er verschillen zijn tussen partners, dan komt dit vooral tot uitdrukking in een sterkere behoefte van de man om zich in zijn werksituatie te ontwikkelen en tegelijkertijd in de positievere houding van de man ten aanzien van traditionele gezinswaarden. Vrouwen die de traditionele rolverdelingen aanvechten hebben meestal een partner die hier ook kritisch tegenover staat. Paren passen zich overigens zeker aan de situatie aan waarin ze verkeren. Zo is te zien dat partners met kinderen relatief vaak beiden negatief staan tegenover het werken van vrouwen, terwijl paren zonder kinderen relatief vaak uit twee partners bestaan die gecharmeerd zijn van het idee van combineren.

De vier verschillende verdienertypen zijn te onderscheiden op het punt van emancipatoire houdingen. De meeste verschillen liggen in de lijn der verwachtingen. Grofweg zijn mannen en vrouwen in alleenverdienershuishoudens het minst gericht op combinatie en verdeling, en zijn degenen die een dubbelverdienershuishouden vormen het meest gericht op een niet-traditionele verhouding. De andere typen van huishoudens nemen meestal een tussenpositie in. Partners in grote-anderhalfverdienershuishoudens zijn het gemiddeld genomen vaker met elkaar oneens dan partners in andere huishoudens. Belangrijker is dat de eventuele discussie tussen partners zich bij de verschillende typen op andere zaken lijkt toe te spitsen, afgaande op de verschillen in houding tussen partners. In kleine-anderhalfverdienershuishoudens gaat de discussie met name over de grotere participatie van mannen in het huishouden, die meer door de vrouwen dan door de mannen wordt nagestreefd. In grote-anderhalfverdienershuishoudens zijn de verdeling en de combinatie onderwerpen waarover partners van mening verschillen. Dubbelverdienershuishoudens zijn daarentegen relatief eensgezind wat deze zaken aangaat.

Ook al in eerdere hoofdstukken is aan de orde geweest dat de verdienertypen zich sterk van elkaar onderscheiden wat betreft hun gezinssituatie en opleidingsniveau. Concreet betekent dit dat dubbelverdienershuishoudens veel vaker kinderloze huishoudens zijn dan de andere en ook relatief hoog zijn opgeleid. De houding van mensen wordt ook deels beïnvloed door de situatie waarin zij zich bevinden en het opleidingsniveau dat zij bezitten. Als met deze factoren rekening wordt gehouden, blijkt dat een aantal houdingen van vrouwen en mannen nog steeds als kenmerkend kan worden beschouwd voor bepaalde verdienertypen. Een belangrijke indicator voor verdienertype blijft de houding van vrouwen ten aanzien van betaald werk. Het is niet verrassend dat vrouwen met een sterkere gerichtheid op werk, relatief vaak in een dubbelverdienershuishouden en een grote-anderhalfverdienershuishouden zijn te vinden. Vrouwen in alleenverdienershuishoudens zijn het minst gericht op werk, of zij nu hoog of laag zijn opgeleid. Alleenverdienershuishoudens onderscheiden zich van de andere doordat ze vaak kleine kinderen hebben of de kinderen al uit hebben zien vliegen. Wat hun emancipatoire gerichtheid betreft lijken ze zich in hoge mate te verzoenen met hun traditionele situatie. Kenmerkend voor kleine-anderhalfverdieners is dat zij ten aanzien van vele zaken een neutrale houding aannemen. Meestal hebben ze kinderen. Mannen die deel uitmaken van een grote-anderhalfverdienershuishouden zijn onevenredig vaak positief over het werken van vrouwen. Het opvallende van dubbelverdienershuishoudens is dat zij meestal geen kinderen hebben. Deze laatste soort huishoudens wordt nauwelijks

door een bepaalde houding getypeerd. De verschillen tussen alleenverdienershuishoudens, kleine- en grote-anderhalfverdienershuishoudens hangen echter wel degelijk samen met de houdingen die de partners aannemen ten aanzien van de verdeling en combinatie van werken en zorgen. Hierbij spelen de gerichtheid van de vrouw op een betaalde baan en de houding van mannen ten aanzien van werkende vrouwen een hoofdrol.

Noten

- 1 18% van de paren was dubbelverdiener of half-om-halfverdiener (WBO'98, zie hoofdstuk 2).
- 2 Van de vrouwen (niet opgenomen in de tabel) is 73% het eens met deze stelling.
- 3 In de tabel staan alleen de mannen vermeld, omdat meer dan driekwart van hen deze mening is toegedaan. Van de vrouwen is 70% het eens met deze stelling.
- 4 Via principale-componentenanalyse zijn de verschillende schalen voor dit onderzoek geconstrueerd (Jacobs 1999).
- 5 Gelijkgericht zijn die partners die ofwel beiden negatief/zwak scoorden op de schalen, ofwel beiden neutraal, ofwel beiden positief/sterk.
- 6 De significantie is berekend aan de hand van Anova-analyses.

7 VERDIENERSTYPEN EN DE KUNST VAN HET COMBINEREN

Erna Hooghiemstra en Saskia Keuzenkamp

7.1 Recapitulatie van de probleemstelling

Nederland is in de afgelopen decennia overgegaan van een samenleving waarin het traditionele kostwinnersmodel dominant was in een samenleving waarin door de stijging van de arbeidsdeelname van vrouwen steeds meer paren een tweeverdienershuishouden vormen. Behoorde in 1986 nog 53% van de paren waarvan beide partners 15 tot 65 jaar zijn tot de eenverdieners, in 1998 was hun aandeel geslonken tot 34%. In dat jaar behoorde 56% van de huishoudens tot de tweeverdieners, een stijging van 26 procentpunten ten opzichte van 1986 (zie hoofdstuk 2). Onder de tweeverdieners zijn vooral de anderhalfverdieners oververtegenwoordigd, waarbij de man in voltijd en de vrouw in deeltijd werkt. In 1998 kan twee derde van de tweeverdieners als zodanig getypeerd worden. Huishoudens waarin beide partners in deeltijd werken (half-om-halfverdieners) komen erg weinig voor. De opkomst van het tweeverdienerschap lijkt nog niet tot stilstand te zijn gekomen. Dit proces krijgt vooral gestalte via de toename van het aandeel van de anderhalfverdieners. Het aandeel paren onder de tweeverdieners waarvan de beide partners ongeveer evenveel uren op de arbeidsmarkt participeren is in de afgelopen decennia afgenomen: in 1986 betrof het 40% van de tweeverdieners (3% behoorde tot de half-om-halfverdieners en 37% tot de dubbelverdieners), in 1998 ging het nog maar om 32% (7% half-om-halfverdieners en 25% dubbelverdieners).

Hoewel er dus sprake is van flinke verschuivingen in de verdeling van betaalde arbeid binnen huishoudens, geven veel paren de voorkeur aan een nog grotere gelijkheid in taakverdelingen. Nog altijd verrichten mannen het grootste deel van het betaalde werk en vrouwen het grootste deel van het onbetaalde werk. Bij deze ongelijke verdeling spelen vele factoren een rol. In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal.

Welke arbeidsverdeling realiseren partners en in hoeverre hangt deze verdeling samen met arbeidsmarktkenmerken van beide partners, de voorzieningen die partners ter beschikking staan dan wel strategieën die zij toepassen om de combinatie van arbeid en zorg te realiseren en hun opvattingen over de verdeling van betaalde en onbetaalde arbeid?

In het onderzoek staat de vergelijking tussen verdienertypen centraal op een aantal achtergrondkenmerken.

Het bijzondere aan dit onderzoek in vergelijking met andere op dit terrein is dat ten eerste een groot aantal kenmerken van huishoudens tegelijkertijd wordt onderzocht en ten tweede dat beide partners in een huishouden zijn ondervraagd. De onderzochte groep bestaat uit huishoudens waarin een man en een vrouw (al dan niet gehuwd) samenwonen, met of zonder kinderen, en waarvan tenminste één partner ouder is dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar.

In de voorgaande hoofdstukken zijn de verschillende elementen van de centrale probleemstelling steeds afzonderlijk aan bod geweest. Daarmee hebben zij elk als het ware een stukje van de puzzel opgelost. Duidelijk is geworden dat de keuzen die paren maken over de verdeling van betaalde arbeid samenhangen met de opvattingen van beide partners over werken

en zorgen, de mogelijkheden die de arbeidsmarkt hun biedt en de beschikbaarheid en het gebruik van diverse voorzieningen. De belangrijke vragen die tenslotte resten zijn a) wat doet er nu het meeste toe? en b) welke betekenis heeft dit voor beleid op dit terrein?

In dit slothoofdstuk wordt allereerst een beknopte samenvatting gegeven van de belangrijkste bevindingen uit de voorgaande hoofdstukken. Daarop volgt een analyse, waarin de verschillende achtergronden van de verdienertypen tegelijkertijd worden beschouwd (§ 7.3). Tenslotte komt in paragraaf 7.4 aan de orde hoe de resultaten van dit onderzoek kunnen worden geplaatst binnen het beleid dat is gestoeld op de principes van het combinatiescenario. Daartoe wordt allereerst de geschiedenis van het combinatiescenario geschetst, waarna naar aanleiding van de resultaten uit het onderzoek een aantal suggesties worden gedaan voor het beleid.

De factor die nauwelijks aan de orde komt in dit onderzoek is inkomen. Het is duidelijk dat partners voor een deel tot een bepaalde verdeling van arbeid onder elkaar komen vanwege het verschil in uurloon tussen hen beiden. Het bleek echter niet mogelijk om hier betrouwbare informatie over te verzamelen.

Verder moet in het oog worden gehouden dat de verzamelde onderzoeksgegevens betrekking hebben op één moment, namelijk het moment van ondervraging. Dit betekent dat oorzaak en gevolg vaak moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden. Het is meestal niet mogelijk om na te gaan of de beslissing van een huishouden om een bepaalde verdeling van betaalde arbeid te realiseren veroorzaakt werd door of het gevolg was van de onderzochte factoren.

7.2 De bevindingen tot nog toe

7.2.1 Gerealiseerde en gewenste verdeling van betaalde arbeid

De paren zijn in dit onderzoek ingedeeld in verschillende verdienertypen. Het grootste deel van de respondenten van de enquête Taakverdeling onder partners (TOP) behoort tot de tweeverdieners (57%); 41% van de paren vormt een eenverdienershuishouden en in 3% van de paren verricht geen van beide partners betaald werk (zie hoofdstuk 2). Dit beeld wijkt wat af van de verdeling over de verdienertypen in de Nederlandse bevolking (beperkt tot dat deel dat voldoet aan de selectiecriteria van het TOP-project): de eenverdieners zijn in het TOP-project sterk oververtegenwoordigd en de dubbelverdieners sterk ondervertegenwoordigd. Tabel 7.1 biedt een overzicht van de verdeling van de respondenten over de verschillende verdienertypen vergeleken met een vergelijkbare steekproef uit de Nederlandse bevolking. De aantallen maakten het mogelijk om de anderhalfverdieners met een in voltijd werkende man in het onderzoek in twee typen onder te verdelen, namelijk de kleine-anderhalfverdieners (vrouw werkt minder dan 12 uur per week) en de grote-anderhalfverdieners (vrouw werkt tenminste 12 en ten hoogste 32 uur per week). Uit de analyses zal blijken dat dit een goede keuze is geweest. De twee anderhalfverdienertypen blijken in meerdere opzichten zo van elkaar te verschillen, dat het niet langer gerechtvaardigd is ze onder één noemer te vatten. Uit de tabel valt te lezen dat de eenverdieners van wie de man betaald werkt, de grote en de kleine-anderhalfverdieners (met een voltijds werkende man) en de dubbelverdieners de grootste categorieën vormen. Aangezien de overige typen onvoldoende in de steekproef van het TOP-onderzoek vertegenwoordigd waren, blijven deze in dit onderzoek noodgedwongen verder buiten beschouwing.

Tabel 7.1 Verdienertypen bij paren,^a 1998 (in procenten)

	selectie Nederlandse bevolking	respondenten TOP-enquête
eenverdieners (één partner werkt, ander niet)	32	41
man kostwinner	29	39
vrouw kostwinner	3	2
tweeverdieners (beide partners werken)	65	57
anderhalfverdieners waarbij vrouw $\geq$ 33 uur werkt en man $\geq$ 32 uur)	1	1
kleine-anderhalfverdieners (man werkt voltijds, vrouw $\geq$ 11 uur)	8	12
grote-anderhalfverdieners (man werkt voltijds, vrouw $\geq$ 12 en $\geq$ 32 uur)	33	32
half-om-halfverdieners (beide partners werken $\geq$ 32 uur)	4	3
dubbelverdieners (beide partners werken $\geq$ 33 uur)	18	9
geenverdieners	4	3
totaal	100%	100%

^a Paren waarvan tenminste een van de partners ouder is dan 19 en jonger dan 50 jaar.

Bron: CBS (WBO'98), SCP-bewerking: SCP (TOP'98)

Wanneer gekeken wordt naar enkele achtergrondkenmerken valt te constateren dat de verdienertypen in een aantal opzichten van elkaar verschillen. De dubbelverdieners wijken het sterkst af: zij zijn relatief jong en hoog opgeleid en hebben meestal (nog) geen kinderen. De andere drie typen verschillen niet zo sterk van elkaar wat deze kenmerken betreft; vooral de eenverdieners en de kleine-anderhalfverdieners lijken nogal op elkaar. Het duidelijkste verschil tussen de typen geldt het opleidingsniveau van de vrouw: bij de eenverdieners is dat het laagst en bij de grote-anderhalfverdieners het hoogst. De vrouwen uit het grote-anderhalfverdienerstype zijn wat ouder dan de vrouwen uit de andere typen en hebben relatief vaak kinderen in de tienerleeftijd.

Uit de opgaven van mannen en vrouwen over de door hen gewenste verdeling van de betaalde arbeid valt af te leiden dat er nog een groot veranderingspotentieel bestaat. In vrijwel alle gevallen geven de respondenten de voorkeur aan een ander verdienertype dan hetgeen zij feitelijk gerealiseerd hebben. Uit tabel 2.9 blijkt dat het dubbelverdienerstype het minst populair is (ook onder de huidige dubbelverdieners). Het half-om-halfverdienerstype is het meest populair: ruim eenderde van de mannen en vrouwen zou willen dat beide partners maximaal 32 uur per week werken. Dit laatste staat in schril contrast met het eerder geschetste beeld waaruit blijkt dat dit type nog maar zelden gerealiseerd is. De voorkeur voor het half-om-halfverdienerstype wordt overigens op de voet gevolgd door een voorkeur voor het grote-anderhalfverdienerstype. Bij vergelijking van de verschillende verdienertypen valt op dat de tevredenheid met de gerealiseerde situatie het grootst is onder de alleenverdieners; dit geldt overigens sterker voor de vrouwen dan voor de mannen. Ook onder de leden van dit type is er echter een aanzienlijke groep (ongeveer de helft) die een grotere arbeidsdeelname van de vrouw verkiest. De verschillen in de mate van tevredenheid tussen de typen zijn echter niet erg groot. De grote-anderhalfverdieners zijn ongeveer even vaak tevreden als de alleenverdieners. De kleine-anderhalfverdieners zijn wat minder tevreden, maar vooral de dubbelverdieners prefereren in groten getale een ander verdienertype.

Is het nu zo dat vrouwen vaker een ander verdienertype wensen dan mannen? Het omgekeerde lijkt eerder het geval te zijn, hoewel eigenlijk alleen onder de eenverdieners sprake is van een duidelijk verschil tussen de seksen. Mannen uit dat type willen wat vaker dan hun partner dat de vrouw ook betaald werk verricht. Ook uit nadere bestudering van paren waarvan de man en vrouw verschillen in hun voorkeur voor een bepaald verdienertype, blijkt dat vrouwen wat vaker een traditionele arbeidsdeling prefereren dan hun partner. Of dat verschil komt doordat mannen de extra inkomsten van hun partner graag verwelkomen of het om andere redenen goed vinden dat de vrouw ook op de arbeidsmarkt participeert, of doordat de vrouwen ervan uitgaan dat het onbetaalde werk toch op hun schouders zal blijven neerkomen en daar wellicht ook een voorkeur voor hebben, kan met dit onderzoek niet opgehelderd worden.

7.2.2 Hoe verdienertypen de onbetaalde arbeid verdelen

Zoals te verwachten valt, hangt de verdeling van het onbetaalde werk binnen huishoudens sterk samen met de verdeling van het betaalde werk (of: met het verdienertype). Met een groter aandeel van de vrouw in het betaalde werk neemt haar aandeel in het onbetaalde werk wat af, zo valt in hoofdstuk 3 te lezen. Dit komt echter vooral doordat de vrouw dan minder tijd aan onbetaald werk besteedt en niet doordat de man zich op dat vlak wat meer inspanningen getroost. De omvang van de tijd die wordt besteed aan onbetaalde arbeid hangt samen met de gezinsfase, maar dit werkt nauwelijks door in de verdeling van die arbeid tussen de partners. Overigens valt uit dit type onderzoek niet op te maken of een verandering in de omvang van onbetaalde arbeid een gevolg dan wel een oorzaak is van een verandering die plaatsvindt in de gezinsvorming.

De verdeling van het onbetaalde werk binnen huishoudens is niet alleen onderzocht door de respondenten te vragen hoeveel tijd zijzelf aan verschillende activiteiten besteden, maar ook door hun te vragen om aan te geven hoe groot het eigen aandeel en dat van de partner daarin is (§ 3.3). Daaruit blijkt dat mannen én vrouwen hun eigen aandeel overschatten. Hoewel er veel overlap is tussen deze percepties van de verdeling en de uitkomsten van de andere methode ('tijdschrijven'), valt op dat mannen wat vaker dan vrouwen vinden dat de taken gelijk zijn verdeeld, ook als de praktijk anders uitwijst.

Vergelijking van de verdienertypen leert dat er geringe verschillen bestaan in de mate waarin partners hun eigen aandeel overschatten. Bij de werkende vrouwen is dat wat sterker het geval dan bij de niet-werkende vrouwen. Paren waarvan beide partners werken, verschillen wat meer van mening over de verdeling van het onbetaalde werk dan de partners in een alleenverdienershuishouden.

7.2.3 De rol van de arbeidsmarkt

Dat partners niet altijd in staat zijn de betaalde arbeid op een wenselijke manier tussen elkaar te verdelen kan onder andere totstandkomen door het gebrek aan faciliteiten die hun werkgever biedt om werk en zorg te combineren. Bedrijven of instellingen met goede regelingen op het gebied van kinderopvang, verlof, aanpassing van de arbeidstijden en dergelijke, kunnen de mogelijkheden om een bepaald verdienertype te realiseren beïnvloeden.

In hoofdstuk 4 zijn bedrijfsgroepen onderverdeeld in een aantal clusters van meer of minder emancipatoire bedrijfsgroepen (zie § 4.2.2). Op basis van gegevens over CAO's zijn vier variabelen geconstrueerd die betrekking hebben op (de kwaliteit van) regelingen met betrekking tot ouderschapsverlof, deeltijdwerk en vermindering van de arbeidsduur,

kinderopvang en overige CAO-regelingen (zoals andere verloven dan ouderschapsverlof, en positieve actie). De bedrijfspgroepen die op alle vier de vlakken regelingen hebben getroffen worden beschouwd als de meest emancipatoire, de bedrijfspgroepen die niet of nauwelijks iets hebben geregeld tot de minst emancipatoire. Tot de meeste emancipatoire bedrijfspgroepen behoren onder andere het openbaar bestuur, de gezondheids- en welzijnszorg en de financiële dienstverlening. De minst emancipatoire bedrijfspgroepen worden voor het grootste deel gevormd door de detailhandel en de zakelijke dienstverlening. Anders dan men wellicht zou verwachten, maken slechts enkele industriële bedrijfspgroepen deel uit van dit cluster. De overige drie clusters worden gekenmerkt doordat zij op één van de variabelen hoog scoren.

Analyse van de samenhang tussen het gerealiseerde verdienertype en het emancipatoire gehalte van de bedrijfspgroepen wijst uit dat hiertussen duidelijk verband bestaat. Vrouwen en mannen uit het kleine-anderhalfverdienertype werken vaker dan gemiddeld in de minst emancipatoire bedrijfspgroepen en vrouwen en mannen uit het grote-anderhalfverdienertype vaker in de meest emancipatoire bedrijfspgroepen. De vrouwelijke dubbelverdieners zijn relatief vaak aan te treffen in de minst emancipatoire delen van de arbeidsmarkt. Bij hun mannelijke partners is nauwelijks een afwijking van de gemiddelde verdeling over de verdienertypen te zien. Dat geldt eveneens voor de mannen van het alleenverdienertype.

Ook is nagegaan in hoeverre er samenhang bestaat tussen het gerealiseerde verdienertype en een aantal baankenmerken. Zo blijkt dat, zoals werd verondersteld, het verdienertype samenhangt met het functieniveau. De vrouwen van het kleine-anderhalfverdienertype werken het meest in elementaire en lagere beroepen, vrouwelijke dubbelverdieners het meest in middelbare en hogere beroepen. Bij de mannen hebben degenen die deel uitmaken van het grote-anderhalfverdienertype een wat hoger functieniveau dan de overige mannen. De positie in de werkkring vertoont bij vrouwen eveneens samenhang met het verdienertype. Vrouwen met een flexibel contract en zelfstandig ondernemers en meewerkenden in het eigen bedrijf zijn het vaakst aan te treffen bij de kleine-anderhalfverdieners.

7.2.4 Voorzieningen voor het combineren van betaalde en onbetaalde arbeid

In de omschakeling van een traditioneel kostwinnersmodel naar een tweeverdienersmodel maken huishoudens gebruik van verschillende voorzieningen c.q. passen zij verschillende strategieën toe voor het combineren van betaald werk met de zorg voor gezin en huishouden. Daarbij staan diverse opties open. Men kan de onbetaalde arbeid (deels) uitbesteden, via bijvoorbeeld kinderopvang en gebruikmaking van huishoudelijke hulp. Ook kan men onbetaald werk (deels) vervangen door gebruik van huishoudelijke apparaten ('monetarisering' genoemd). Tenslotte kunnen faciliteiten die de tijdsdruk verlichten een rol spelen (verlof, aanpassing van de werkdagen en dergelijke).

In hoofdstuk 5 is gebleken dat verdienertypen van elkaar verschillen in de strategieën die zij toepassen. De dubbelverdieners besteden vooral een deel van het huishoudelijke werk uit (dat zij weinig gebruikmaken van kinderopvang komt doordat zij meestal geen kinderen hebben). Ook de verruiming van de wintertijden blijkt een voorziening te zijn waar vooral dit type van profiteert. De grote-anderhalfverdieners maken relatief veel gebruik van formele kinderopvang en ook zij besteden huishoudelijk werk vaak gedeeltelijk uit — zij het wat minder dan de dubbelverdieners. De vrouwen van dit type hebben relatief vaak verlof opgespaard ten behoeve van de zorg voor kinderen en gebruikgemaakt van (on)betaald ouderschapsverlof. Mannen uit de verschillende verdienertypen verschillen opvallend

genoeg niet in de mate waarin zij ouderschapsverlof opnemen. Dit wordt mogelijk veroorzaakt door het feit dat mannen in het algemeen weinig ouderschapsverlof opnemen. De kleine-anderhalfverdieners, tenslotte, dat wil zeggen de vrouwen van dit type, hebben relatief vaak gebruikgemaakt van de mogelijkheid om hun arbeidstijden aan te passen. De mogelijke toepassing van de verschillende strategieën wordt deels beperkt door een tekortschietend aanbod. Zo zijn er nog altijd te weinig plaatsen in kinderdagverblijven en buitenschoolse opvang, en ook verloffaciliteiten kennen hun tekortkomingen (met name financieel).

7.2.5 Opvattingen over de verdeling van taken

De keuze van partners voor een bepaalde arbeidsdeelname is niet alleen afhankelijk van allerlei omstandigheden, maar hangt ook samen met de houding die beide partners hebben ten aanzien van het werken van vrouwen, het zorgen van mannen en de gewenste taakverdeling tussen hen beiden. Opvallend resultaat uit hoofdstuk 6 — en wellicht typisch Nederlands — is de grote nadruk op keuzevrijheid: vrouwen mogen wel werken, maar het hoeft niet. Deze overtuiging gaat vergezeld van een sterke gezinsideologie: als er kinderen zijn moet het gezin prioriteit krijgen. Vooral mannen zijn die mening toegedaan. Mannen én vrouwen zijn er verder voorstander van dat de ander verandert: de mannen zijn ervoor dat vrouwen meer participeren op de arbeidsmarkt, de vrouwen vinden dat mannen wat meer aan huishoudelijke en zorgtaken moeten doen.

Wordt er gekeken naar de mate van eensgezindheid binnen paren, dan blijkt dat in de helft van de paren de partners redelijk eensgezind zijn over de verschillende emancipatiekwesities. Wanneer er verschillen bestaan, uit zich dat doorgaans in een sterkere oriëntatie van mannen op hun werk die gepaard gaat met een vrij traditioneel gezinsdenken, terwijl vrouwen vaker een emancipatoire houding hebben ten opzichte van de taakverdeling en vinden dat mannen meer zouden moeten investeren in het huishouden en in de zorg voor kinderen.

Vergelijking van de verschillende verdienertypen levert een niet onverwacht beeld op. De analyse leert dat de leden van de alleenverdienershuishoudens het minst gericht zijn op de combinatie van arbeid en zorg en een gelijkere taakverdeling tussen de partners en dat de leden van de dubbelverdienershuishoudens het meest gericht zijn op een niet-traditionele taakverdeling. De beide anderhalfverdienertypen nemen een tussenpositie in, waarbij de kleine-anderhalfverdieners meer op de eenverdieners lijken en de grote-anderhalfverdieners meer op de dubbelverdieners. Er bestaan overigens wel wat verschillen tussen de onderwerpen waarover de partners het oneens zijn. Bij de kleine-anderhalfverdieners is er met name dissensus over het aandeel van de man in huishoudelijke en gezinstaken, in de grote ander-halfverdieners zijn er vaker verschillen van opvatting over een seksespecifieke taakverdeling en over de voors en tegens van een situatie waarin beide partners arbeid en zorg combineren.

7.3 Een profielschets van de verschillende verdienertypen: integrale analyse

De afzonderlijke hoofdstukken hebben duidelijk gemaakt dat verdienertypen zich onderscheiden wat betreft hun arbeidsmarktsituatie, de mate waarin zij gebruikmaken van diverse faciliteiten om werken en zorgen te combineren en hun opvattingen over verdelen en combineren. Het ligt voor de hand dat er enige samenhang bestaat tussen de onderzochte factoren. De vraag die overblijft is dan ook door welke kenmerken de verschillende huishoudens nu het meest worden getypeerd. Om uit te maken welke factoren er meer en minder toe doen, zijn voor dit slothoofdstuk analyses uitgevoerd waarin kenmerken tegelijkertijd zijn opge-

nomen, en waarbij rekening wordt gehouden met hun onderlinge samenhang. Daartoe zijn aanvankelijk alle kenmerken opgenomen die in eerdere hoofdstukken bleken samen te hangen met het verdienertype. Uiteindelijk zijn in de beschrijving alleen die kenmerken gebruikt die een significant zelfstandig effect hadden op de variatie in verdienertypen.¹ Dit betekent dat die kenmerken die niet worden genoemd bij de beschrijving van een verdienertype, ook niet onderscheidend zijn voor het desbetreffende verdienertype.

Schema 7.1 geeft een profielschets van de vier verdienertypen. In dit schema is elk verdienertype geplaatst tegenover alle andere verdienertypen tezamen.² Van boven naar beneden staan in volgorde van belang die kenmerken genoemd die het desbetreffende verdienertype significant onderscheiden van de andere. Schema 7.1 laat zien wat het meest unieke is van het desbetreffende verdienertype. Deze informatie is vooral geschikt voor de beschrijving van de twee extremen, de alleenverdieners en de dubbelverdieners. De daaropvolgende schema's (7.2, 7.3 en 7.4) laten zien in welk opzicht een bepaald verdienertype verschilt van die typen huishoudens die wat betreft de verdeling van betaalde arbeid er dicht naast liggen. Deze informatie zal vooral worden gebruikt voor de beschrijving van de twee anderhalfverdienertypen.

Alleenverdieners vallen vooral op doordat zij meer dan anderen waarde hechten aan traditionele man- vrouwverhoudingen. Dit geldt zowel voor de vrouwen als voor de mannen. Deze niet-werkende vrouwen hechten meer dan werkende vrouwen aan een traditionele verdeling van taken. Tijdsbesparende voorzieningen, zoals een afwasmachine, komen in deze huishoudens naar verhouding weinig voor. Deze mannen zijn duidelijk minder gecharmeerd van het idee van combineren dan de mannen met een werkende vrouw. Van alle huishoudens kennen de alleenverdieners de minste prioriteit toe aan arbeidsparticipatie van vrouwen in het algemeen. Alleenverdieners zijn, kortom, voor een groot deel tevreden met hun situatie. Dit stemt overeen met andere analyses die aangaven dat alleenverdieners het minst vaak een andere verdeling van arbeidsuren wensen. Schema 7.1 geeft aan dat vrouwen die tot de alleenverdienertypen behoren zich ook niet in de meest gunstige uitgangspositie bevinden om een baan te aanvaarden. Ze zijn relatief laag opgeleid, vaak wat ouder (en hebben nooit of lange tijd niet gewerkt) of moeder van heel jonge kinderen. Het is, met andere woorden, ook voor te stellen dat zij hun wensen hebben aangepast aan hun gepercipieerde mogelijkheden. De minst traditionelen onder degenen met kleine kinderen zullen wellicht in de toekomst overwegen om een (kleine) baan te aanvaarden, zoals de vergelijking met de kleine-anderhalfverdieners laat zien (schema 7.2).

Als *kleine-anderhalfverdienershuishoudens* worden geplaatst tegenover alle andere verdieners tezamen, dan blijkt dat de vrouwen relatief vaak een functie op zeer laag niveau bekleden. Daarnaast bevinden deze gezinnen zich meer dan andere in de opbouwende fase. De mannen, wier vrouw een gering aantal uren per week werkt, werken vaker dan andere in sectoren waar weinig is geregeld op het gebied van deeltijd, kinderopvang of verlofregelingen (schema 7.1). De andere groep waarmee de kleine-anderhalfverdieners in schema 7.1 worden vergeleken, bestaat uit drie heel verschillende typen. Dit maakt de vergelijking wat problematisch. Meer informatie over mogelijke overgangen tussen verdienertypen geeft in dit geval een vergelijking tussen twee typen die dicht naast elkaar liggen.

Schema 7.1 Typering van de verschillende verdieners

alleenverdieners	kleine-anderhalfverdieners	grote-anderhalfverdieners	dubbelverdieners
<ul style="list-style-type: none"> • positieve houding vrouwen ten aanzien van een traditionele taakverdeling 	<ul style="list-style-type: none"> • het beroepsniveau van de vrouwen is vaak elementair 	<ul style="list-style-type: none"> • de houding van mannen ten aanzien van het werken van vrouwen in het algemeen is vaak neutraal 	<ul style="list-style-type: none"> • veel vaker dan alle andere huishoudens zijn zij jong en kinderloos
<ul style="list-style-type: none"> • oververtegenwoordiging van vrouwen met laag opleidingsniveau 	<ul style="list-style-type: none"> • deze gezinnen hebben vaak jonge kinderen 	<ul style="list-style-type: none"> • vrouwen hebben meer dan andere een gemiddeld opleidingsniveau 	<ul style="list-style-type: none"> • sterke gerichtheid van vrouwen op werken
<ul style="list-style-type: none"> • gezin heeft vaker dan de anderen ofwel jonge kinderen, of de kinderen zijn al het huis uit 	<ul style="list-style-type: none"> • de mannen werken vaak in een bedrijfscluster met weinig emancipatoire of slechts enige emancipatoire kenmerken 	<ul style="list-style-type: none"> • de bedrijfsclusters waarin mannen werken behoren tot de meest emancipatoire 	<ul style="list-style-type: none"> • relatief vaak gebruik van een huishoudelijke hulp
<ul style="list-style-type: none"> • vrij weinig huishoudens beschikken over een afwas-machine 		<ul style="list-style-type: none"> • deze gezinnen hebben relatief vaak kinderen ouder dan 12 jaar 	<ul style="list-style-type: none"> • de vrouwen staan meer dan andere positief tegenover combineren van taken
<ul style="list-style-type: none"> • vrouwen nemen een relatief negatieve houding aan ten aanzien van het werken van vrouwen 			
<ul style="list-style-type: none"> • mannen staan vaker dan die in andere huishoudens negatief tegenover het combineren van taken 			
<ul style="list-style-type: none"> • ook mannen nemen relatief vaak een negatieve houding aan ten aanzien van het werken van vrouwen 			

Opmerking: de kenmerken staan in afnemende volgorde van belangrijkheid

Bron: verschillende logistische-regressieanalyses op TOP'98, waarbij het desbetreffende type is geplaatst tegenover alle andere

Plaatsen we de kleine-anderhalfverdieners tegenover de alleenverdieners (schema 7.2), dan doen zich alleen verschillen tussen de vrouwen voor. Mannen die kostwinner zijn, onderscheiden zich kennelijk niet van mannen wier vrouw een kleine deeltijdbaan heeft. Ook verschillen de twee typen niet wat betreft de gezinsfase waarin zij zich bevinden, het opleidingsniveau van de vrouw, of het gebruik van voorzieningen. Wel gaat het (in geringe mate) participeren op de arbeidsmarkt gepaard met een positievere houding ten aanzien van werken en verdelen van zorgtaken. Of vooral vrouwen met zo'n houding besluiten te gaan werken, dan wel of zo'n houding zich ontwikkelt als gevolg van het werken, is niet te zeggen.

Het is opvallend dat de vrouwen met een kleine deeltijdbaan een beroep hebben dat van lager niveau is dan het beroep waar niet-werkende vrouwen ooit in werkzaam waren. Dit lijkt erop te wijzen dat het aanvaarden van een kleine baan financieel noodzakelijker is bij huishoudens die zijn aangewezen op de onderkant van de arbeidsmarkt.

Wat onderscheidt een kleine-anderhalfverdiener van andere tweeverdieners? Ten eerste hebben deze paren relatief vaak een zware zorgtaak, omdat ze vaker kleine kinderen hebben (schema 7.2, tweede kolom). Ten tweede verschillen de vrouwen in het soort werk dat ze doen. Van alle werkende vrouwen hebben degenen met een kleine baan het minst vaak een vaste baan. Daar komt bij dat ze nogal eens werk op laaggeschoold niveau verrichten. Dit kan erop duiden dat kleine banen zich vooral voordoen in het flexibele en minder geschoolde aanbod. Tegelijkertijd kan meespelen dat vrouwen die hun werk als bijzaak zien, minder kritisch dan anderen zijn ten aanzien van arbeidsinhoud en -voorwaarden. Treffend is dat van alle tweeverdienende mannen, degenen wier vrouw het minst werkt, het meest negatief tegenover het combineren van taken staan. Ook werken deze mannen in bedrijven die er niet om bekend staan dat ze veel emancipatoire maatregelen hebben getroffen. De mannen, kortom, zijn niet alleen weinig zorggericht, maar ook minder in staat om kinderopvang te regelen, verlof op te nemen en in deeltijd te werken. Waar alleenverdienschap mede voort leek te komen uit een wenspatroon, lijkt het kleine-anderhalfverdienschap minstens voor een deel een door omstandigheden afgedwongen strategie te zijn. De gezins-situatie, de houding van de man en de baankenmerken maken het moeilijk en minder aantrekkelijk voor de vrouw om meer uren te werken, terwijl de inkomenssituatie het noodzakelijk maakt om te werken.

Schema 7.2 Kleine-anderhalfverdieners vergeleken met alleenverdieners en met andere tweeverdieners

met alleenverdieners	met andere tweeverdieners
• vergeleken met alleenverdieners zijn de vrouwen sterk gericht op betaald werk	• de vrouwen met een kleine baan hebben veel minder vaak dan andere een vast contract
• het beroep van vrouwen met een kleine baan is vaker van elementair niveau dan het beroep waarin de vrouwen zonder baan vroeger werkzaam waren	• oververtegenwoordiging van gezinnen met jonge kinderen, ondervertegenwoordiging van kinderloze jonge stellen
• de vrouwen staan vaker negatief ten aanzien van een traditionele verdeling van taken	• mannen staan relatief vaak negatief tegenover het combineren van taken
• verder staan de vrouwen vaker dan die in alleenverdieners-huishoudens positief tegenover het werken van vrouwen in het algemeen	• het beroepsniveau van de vrouw is vaak lager dan dat van de vrouwen met grotere banen
	• mannen oververtegenwoordigd in de minst emancipatoire sectoren

Opm: de kenmerken staan in afnemende volgorde van belangrijkheid

Bron: verschillende logistische-regressieanalyses op TOP'98

Schema 7.3 laat zien in welk opzicht *grote-anderhalfverdieners* zich onderscheiden van kleine-anderhalfverdieners. Dan blijkt niet alleen dat grote deeltijdbanen vaker vaste banen zijn dan kleine deeltijdbanen, ook nemen mannelijke partners van een vrouw met een grote

deeltijd baan een positievere houding aan tegenover emancipatiekwesities. Bovendien zijn deze mannen ook beter in staat om een deel van de zorg op zich te nemen doordat ze wat vaker in emancipatoire sectoren werken. Het grote-anderhalfverdienerschap is een keuze, kortom, die vooral onder allerlei gunstige omstandigheden ook daadwerkelijk totstandkomt. Wat echter wel in het oog moet worden gehouden, is dat het grote-anderhalfverdienerschap op dit moment zwaar leunt op het hoger opgeleide deel van de samenleving en sterk is verbonden aan de gezinsfase waarin de kinderen naar het voortgezet onderwijs gaan.

De vergelijking tussen de grote-anderhalfverdieners en de dubbelverdieners (schema 7.3, tweede kolom) laat zien dat zij zich bovenal van elkaar onderscheiden wat betreft hun gezinssituatie. Grote-anderhalfverdieners hebben veel vaker kinderen onder hun hoede. Buiten dat verschil onderscheiden de vrouwen met een grote deeltijd baan zich van vrouwen met een voltijd baan doordat ze in andere bedrijfssectoren werken. Vrouwen in grote-anderhalfverdieners huishoudens werken vaker in een emancipatoire werkomgeving (niet alleen wat betreft deeltijdmogelijkheden, maar ook wat betreft kinderopvang en verlofmogelijkheden). Verder laat het schema zien dat de grote deeltijders een wat geringere werkambitie en een negatievere houding ten aanzien van combineren tentoonspreiden dan de in voltijd werkende vrouwen. Huishoudens met kinderen lijken slechts in uitzonderlijke gevallen te kiezen voor dubbelverdienerschap.

In het algemeen, zo blijkt uit schema 7.1 (laatste kolom), zijn *dubbelverdieners* jong en (nog) kinderloos. Het is voor een belangrijk deel een fasegebonden verdelingsstrategie. Vermeldenswaard is dat dubbelverdieners zich niet van de andere huishoudens onderscheiden wat betreft opleidingsniveau of werkpositie. Het zijn, met andere woorden, niet alleen degenen die een lange loopbaan voor zich hebben die veel tijd besteden aan werken. Verreweg de meeste stellen die (nog) geen kinderen hebben investeren veel in werken. Op dat moment zijn ze dan ook erg gericht op hun baan. Meer dan andere staan de vrouwen positief tegenover combineren: ze kunnen zich, met andere woorden, minder dan andere vrouwen een leven zonder werken voorstellen. Om dit leven mogelijk te maken schakelen zij relatief vaak een betaalde hulp in om het huishouden op orde te houden.

Schema 7.3 Grote-anderhalfverdieners vergeleken met kleine-anderhalfverdieners en met dubbelverdieners

met kleine-anderhalfverdieners	met dubbelverdieners
• de vrouwen hebben relatief vaak een vast contract	• ze hebben vaker kinderen
• het opleidingsniveau van vrouwen is relatief hoog	• de vrouwen werken relatief vaak in een bedrijfsgroep met combinatievriendelijke arrangementen
• de mannen onderscheiden zich omdat ze positiever staan tegenover het werken van vrouwen in het algemeen	• de vrouwen met een grote deeltijd baan staan neutraler tegenover hun werk dan de vrouwen met een voltijd baan
• de mannen werken vaker in een emancipatoire bedrijfssector	• het opleidingsniveau van vrouwen is relatief vaak laag of middelbaar
• veel vaker hebben deze gezinnen kinderen ouder dan 12 jaar	• vrouwen staan vaker dan de anderen negatief tot neutraal tegenover combineren
Opm: de kenmerken staan in afnemende volgorde van belangrijkheid	
Bron: verschillende logistische-regressieanalyses op TOP'98	

Het is een gegeven dat veel huishoudens hun verdeling van betaald werk drastisch herzien zodra het eerste kind wordt geboren. Van alle *ouders met kinderen onder de twaalf jaar* in het TOP-onderzoek is 45% een alleenverdienershuishouden, heeft 30% een grote-anderhalfverdienershuishouden gerealiseerd en behoort 16% tot het kleine-anderhalfverdienerstype. Een belangrijke doelstelling van het beleid is dat meer vaders en moeders de zorg voor hun kinderen combineren met een baan van redelijke omvang (zie § 7.4). In hoofdstuk 5 is aan de orde geweest dat stimulering van kinderopvang een van de instrumenten is om deze doelstelling te realiseren. De vraag is in hoeverre de grote-anderhalfverdieners zich inderdaad van anderen onderscheiden wat betreft de mate waarin zij gebruikmaken van kinderopvang.

In schema 7.4 staat vermeld in welk opzicht ouders in een grote-anderhalfverdienershuishouden zich onderscheiden van ouders in een kleine-anderhalfverdienershuishouden. Te zien is dat de grote-anderhalfverdieners inderdaad in veel hogere mate gebruikmaken van formele voorzieningen voor kinderopvang. Belangrijker is echter de houding die de vader aanneemt ten aanzien van het werken van vrouwen in het algemeen. De vaders die deel uitmaken van een grote-anderhalfverdienershuishouden staan duidelijk positiever tegenover het werken van vrouwen. Van groot belang is ook in wat voor type bedrijf de man met jonge kinderen werkt. Biedt de bedrijfstak van de man mogelijkheden tot het opnemen van verlof, het werken in deeltijd of het financieren van kinderopvang, dan is de kans veel groter dat de ouders ervoor kiezen om beiden in een baan van grote omvang te werken.

Schema 7.4 Huishoudens met kinderen jonger dan 12 jaar

grote-anderhalfverdieners vergeleken met kleine-anderhalfverdieners

- mannen in grote-anderhalfverdienershuishoudens staan veel minder vaak negatief tegenover de deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt in het algemeen
- grote-anderhalfverdieners maken veel meer gebruik van formele kinderopvangvoorzieningen dan kleine-anderhalfverdieners. Daarnaast schakelen zij ook vaker informele opvang in, maar dit verschil is wat kleiner
- mannen wier vrouw een grote deeltijdbaan heeft, werken veel vaker dan mannen wier vrouw een kleine deeltijdbaan heeft, in een bedrijfstak waarin over het algemeen veel is geregeld om het combineren van werken en zorgen mogelijk te maken
- vrouwen met een grote deeltijdbaan hebben wat vaker een vaste baan dan vrouwen met een kleine deeltijdbaan
- vrouwen in grote-anderhalfverdienershuishoudens zijn wat vaker dan de andere vrouwen middelbaar opgeleid

Opm: de kenmerken staan in afnemende volgorde van belangrijkheid

Bron: verschillende logistische regressie analyses op TOP'98

7.4 Het combinatiescenario maakt geschiedenis

Het combinatiescenario neemt al enige jaren een prominente positie in binnen het emancipatiebeleid. Aangezien in dit onderzoek de combinatiekwestie ook centraal staat, ligt het voor de hand de resultaten te plaatsen in het licht van het scenario dat het beleid volgt voor de toekomst van het combineren. Het begrip 'combinatiescenario' is inmiddels erg ingeburgerd geraakt. Wat er precies mee bedoeld wordt, is echter niet altijd even duidelijk. In deze paragraaf zal daarom allereerst aandacht worden besteed aan de oorspronkelijke definitie van het combinatiescenario en de wisselende betekenis die het combinatiescenario in beleid heeft gekregen.

7.4.1 Geschiedenis van het combinatiescenario

In het beleidsprogramma emancipatie *Met het oog op 1995* (TK 1992/1993) wordt geconstateerd dat de hoofddoelstelling van het emancipatiebeleid op het terrein van arbeid en inkomen (financieel-economische en zorgzelfstandigheid van vrouwen en mannen) moeilijk te realiseren is. De gewenste ontwikkelingen zouden vooral afgeremd worden door een gebrekkige herverdeling van de onbetaalde arbeid tussen mannen en vrouwen. Naar aanleiding hiervan wordt de herverdeling van onbetaalde arbeid en in samenhang daarmee vergroting van de zorgverantwoordelijkheid van mannen tot een van de speerpunten van beleid gekozen. Voor de uitwerking van dit beleid werd de Projectgroep herverdeling onbetaalde arbeid ingesteld. De *Commissie toekomstscenario's herverdeling onbetaalde arbeid* (verder kortweg 'de commissie' genoemd) van deze projectgroep kreeg de opdracht vier scenario's te ontwikkelen die duidelijk maken hoe de organisatie van onbetaalde arbeid en in samenhang daarmee de betaalde arbeid zich zodanig kan ontwikkelen dat op termijn de onbetaalde arbeid gelijkmatig is verdeeld over mannen en vrouwen. De commissie staat aan de wieg van het inmiddels alom bekende en nog steeds als leidraad voor het beleid fungerende combinatiescenario.

Het combinatiescenario dat geschetst is door de commissie in *Onbetaalde zorg gelijk verdeeld* (CTHOA 1995) ziet er als volgt uit. Centraal staat een evenwichtige balans tussen zelf zorgen en uitbesteden van zorgarbeid. Voorts is het uitgangspunt dat mannen en vrouwen afhankelijk van hun levensfase zelf moeten kunnen bepalen of zij het accent willen leggen op betaalde arbeid dan wel onbetaalde zorgarbeid (p. 99). Dit klinkt vrijblijvend, maar is bij nader inzien toch niet zo bedoeld. Het einddoel van het combinatiescenario, dat in 2010 bereikt zou moeten zijn, betreft een gemiddeld aantal uren dat personen zouden moeten besteden aan betaalde arbeid en onbetaalde zorgarbeid. De gemiddelden variëren naar huishoudentype. Het gemiddelde aantal onbetaalde zorguren schommelt per persoon per week tussen de 16 (voor alleenstaanden jonger dan 65 jaar) en 25 (voor tweeverdieners met een kind jonger dan 6 jaar). De gemiddelde werkweek bedraagt uiteindelijk volgens het combinatiescenario tussen de 29 à 34 uur per persoon. Te zien is dat vooral het aantal uren besteed aan onbetaalde arbeid varieert tussen huishoudentypen. Het aantal uren betaalde arbeid is gebaseerd op economische zelfstandigheid, en die is alleen te bereiken bij een werkweek van rond de 30 uur per week. De commissie tekent aan dat individuele situaties (bedoeld is: binnen huishoudentypen) van de genoemde gemiddelden kunnen afwijken (p. 102), zonder echter in te gaan op de achtergronden van eventuele afwijkingen. Het scenario gaat uit van een evenredige verdeling van taken tussen de seksen. Het wordt in het midden gelaten of de verdeling alleen tussen mannen en vrouwen in het algemeen evenwichtig dient te zijn of ook binnen elk huishouden. De commissie stelt maatregelen voor die het combinatiescenario geleidelijk aan moeten introduceren, zodat het in 2010 gemeengoed zal zijn geworden. De maatregelen zijn gericht op a) herverdeling van de onbetaalde zorgarbeid tussen vrouwen en mannen (lees: stimulering van zorgarbeid door mannen) en b) uitbreiding van de uitbesteding van zorgarbeid.

Vanaf halverwege de jaren negentig raakt de verdeling en combinatie van arbeid en zorg verder verankerd in het emancipatiebeleid. In de nota *Emancipatie in uitvoering: koersbepaling van het emancipatiebeleid na 1995* (TK1995/1996) speelt het combinatiescenario een belangrijke rol: "Het kabinet laat zich inspireren door de visie waar dit scenario op is gebaseerd" (p. 7). Er klinkt nog wel twijfel door: "Het kabinet wenst nog te bezien in hoeverre het combinatiescenario kan worden benut als richtsnoer voor toekomstig beleid" (p. 7).

Toch valt in dezelfde nota te lezen dat wordt gewerkt aan een evenwichtige verdeling (van betaalde arbeid en onbetaalde zorg) "overeenkomstig de voorstellen van de Commissie toekomstscenario's" (p. 14). Hieruit kan toch worden afgeleid dat het combinatie-scenario, zoals hierboven geschetst, vanaf 1995 door de politiek is geadopteerd.

In de nota *Kansen op combineren: arbeid, zorg en economische zelfstandigheid* (SZW 1997) zet het kabinet lijnen uit waarlangs gewerkt kan worden aan het naderbij brengen van een evenwichtiger verdeling van arbeid en zorg. De doelstelling van dit beleid formuleert het als volgt: "het bereiken van een situatie op het terrein van arbeid en inkomen waarin ieder volwassen individu, ongeacht de leefvorm waarvan hij of zij deel uitmaakt, beschikt over passende mogelijkheden om in eigen levensonderhoud te voorzien en zijn/haar zorgverantwoordelijkheid te vervullen" (p. 9). De intentie van deze doelstelling sluit, volgens de nota, aan bij die van het combinatiescenario. In de nota wordt benadrukt dat de uiteindelijke keuze voor de verdeling van arbeid en zorg een persoonlijke is en dat het overheidsbeleid slechts voorwaardescheppend kan zijn. De nota bevat allerlei maatregelen die individuen, meestal met zachte hand, soms met harde hand (bijvoorbeeld door de arbeidsplicht op te leggen aan alleenstaande ouders) ertoe over moeten halen om te kiezen voor dit scenario. Uit de doelstelling kan verder worden afgeleid dat ernaar gestreefd wordt om iedereen economische zelfstandigheid te laten verwerven, evenals een zelf te bepalen hoeveelheid zorgverantwoordelijkheid. Onduidelijk is echter waar wat betreft het kabinet de grenzen liggen. Welke verdeling van taken tussen vrouwen en mannen in het algemeen en tussen partners in een huishouden wordt nog wel en welke niet meer ondersteund? En op welke termijn moet de doelstelling zijn bereikt? En wat speelt nu eigenlijk de hoofdrol in de doelstelling ("passende mogelijkheden"): economische zelfstandigheid of keuzevrijheid?

Tegen het einde van de twintigste eeuw is het denken over herverdeling van arbeid en zorg nog in volle gang. In de in 1999 verschenen nota *Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg* (TK 1998/1999) geeft het kabinet meer duidelijkheid over zijn denkrichting op dat moment. De nota is bedoeld als discussiestuk. Het vertrekpunt vormt de betaalde arbeid. Zorg wordt hierin breder opgevat dan in voorgaande nota's. Het gaat niet alleen om de zorg voor huishouden, gezin en naasten, maar ook om zorg voor de eigen ontwikkeling, scholing en maatschappelijke activiteiten. Het nieuwe evenwicht tussen arbeid en zorg zou moeten plaatsvinden in het perspectief van economische zelfstandigheid en het vergroten van zorgverantwoordelijkheid. Nog steeds vormt het combinatiescenario het uitgangspunt voor beleid. Het doel is een evenwicht te bereiken in de participatie van vrouwen en mannen in de arbeid en de zorg, en ook een balans te creëren tussen zelf zorgen en uitbesteden van zorgtaken. In de huidige verdeling van arbeid en zorg betekent dit dat vrouwen meer moeten gaan werken en mannen meer moeten gaan zorgen. Dit staat volgens de nota keuzevrijheid niet in de weg. Juist niet: "het combinatiescenario betekent dat de keuzevrijheid om te werken en te zorgen wordt vergroot" (p. 9). Wat een juiste balans is (tussen werken en zorgen of tussen zelf zorgen en uitbesteden van zorg), is subjectief volgens deze nota. Het beleid geeft daar liever geen richtlijnen voor, dat bepalen mensen zelf (p. 9). Het eindpunt van het scenario zoals dat geschetst is door de commissie wordt met deze zinsnede eigenlijk verlaten. Ook is de nadruk die de commissie nog legde op de herverdeling van de onbetaalde arbeid tussen de seksen verschoven. De nota komt weliswaar met een groot aantal voorstellen om de combinatie van betaalde arbeid met andere taken beter mogelijk te maken, maar wel met als uiteindelijke doel: bevordering van de arbeidsparticipatie (p. 11).

Net over de drempel van de nieuwe eeuw verschijnt de meerjarennota emancipatiebeleid getiteld *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid* (SZW 2000). Hoewel het goed gaat met de emancipatie anno 2000, is een aantal aspecten ervan nog niet vanzelfsprekend, stelt deze nota (p. 5). Emancipatiebeleid is daarom nog noodzakelijk. Nog niet vanzelfsprekend is bijvoorbeeld dat mannen net zoveel zorgen als vrouwen en dat vrouwen economisch zelfstandig zijn. 'Arbeid, zorg en inkomen' is dan ook wederom gekozen als een van de domeinen die essentieel zijn voor het emancipatieproces in de komende jaren (p. 9). Binnen dit domein wil het kabinet de ontwikkeling van een betere balans tussen werk en privé in het leven van individuele burgers ondersteunen. Belangrijk voor de opstellers van de nota is dat voldoende economische zelfstandigheid verworven moet zijn als een levensfase aanbreekt van veel zorg, om daarna weer onafhankelijk verder te kunnen gaan (p. 16).

Hoofddoel van het huidige beleid op het terrein van arbeid, zorg en inkomen is "het bereiken van een duurzame situatie waarin zoveel mogelijk mensen gedurende hun levensloop een economisch zelfstandig bestaan met zorgverantwoordelijkheid kunnen combineren" (p. 17). Deze wat cryptische doelstelling biedt weinig houvast. Wat is 'duurzaam', hoeveel vrouwen en mannen zijn 'zoveel mogelijk mensen', wat is 'zorgverantwoordelijkheid', wanneer moet de doelstelling zijn bereikt? In de nota wordt geconstateerd dat het gematigde kostwinnersmodel (bedoeld is de veelvoorkomende huishoudenssituatie waarin de man een voltijdbaan heeft en de vrouw een niet al te grote deeltijdbaan) het beeld bepaalt van Nederland anno 2000.

Uit de nota blijkt dat het kabinet meer wil. Het wenst in te spelen op het 'door vele burgers gewenste combinatiemodel' (p. 15). Met het combinatiemodel wordt bedoeld op een situatie waarin vrouwen en mannen op een werkend leven gemiddeld ongeveer 30 tot 32 uur per week besteden aan betaald werk (p. 16), ongeacht de huishoudensamenstelling. Aan het aantal uren onbetaalde arbeid wordt niet gerefereerd. Daarmee wijkt dit combinatiemodel af van het combinatiescenario van de commissie. Deze gaat immers uit van een op termijn te bereiken gemiddeld aantal uren betaald werk én onbetaalde zorgarbeid én uitbestede zorg, die varieert naar levensfase en huishoudensvorm. Het enige dat overeind blijft staan is de norm voor economische zelfstandigheid, die met een werkweek van ongeveer 30 uur bereikt zou kunnen worden. In de uitwerking van het arbeid-zorgbeleid wordt wel voortgeborduurd op beleidsmaatregelen die de commissie in eerste instantie heeft voorgesteld en voor een deel al zijn geëffectueerd. Het verbeteren van de combineerbaarheid van arbeid en zorg, het bevorderen van arbeidsparticipatie en economische zelfstandigheid en het bevorderen van zorgverantwoordelijkheid zijn de drie beleidsopties die centraal blijven staan in het toekomstige beleid. De opdracht die de overheid zichzelf voor de komende jaren geeft is om het inmiddels ontstane gematigde kostwinnersmodel om te buigen in de richting van het combinatiemodel (p. 11). Zeer uitdrukkelijk staat vermeld dat dit niet betekent dat gestreefd wordt naar een nieuw keurslijf (p. 16).

7.4.2 *Balans van het combinatiescenario*

In 1995 werd het combinatiescenario in het leven geroepen en sindsdien is het niet meer uit het emancipatiebeleid weg te denken. De grote verdienste van de Commissie toekomstscenario's herverdeling onbetaalde arbeid is dat zij een zeer aansprekend en bijdetijds toekomstbeeld heeft ontworpen. Het heeft niet alleen politieke discussie, maar ook een maatschappijbreed debat over arbeid en zorg ontketend.

Het is ook niet alleen bij woorden gebleven. Inmiddels is er een heel scala aan beleidsmaatregelen genomen (zie voor de laatste stand van zaken: de meerjarennota emancipatiebeleid, SZW 2000) en staan er nog veel meer veranderingen op stapel binnen de Wet arbeid en zorg (WEA) alsook op het gebied van kinderopvang die het combinatiescenario dichterbij moeten brengen. De trein is rijdende, alleen de vraag is: waarheen rijdt hij precies?

Een probleem is dat het combinatiescenario een eigen leven is gaan leiden. Oorspronkelijk was het een van de vier scenario's die zijn ontworpen ter bewerkstelling van een herverdeling van onbetaalde arbeid tussen de seksen en in samenhang daarmee vergroting van zorgverantwoordelijkheid van mannen. Een voorwaarde waaronder deze situatie gestalte zou moeten krijgen was economische zelfstandigheid voor alle individuen. De doelstelling van het scenario en de daarbij passende maatregelen werden omarmd door het beleid. Tegelijkertijd was er van meet af aan angst voor een nieuw keurslijf. Dit terwijl het combinatiescenario duidelijk ruimte laat voor verschillen tussen levensfasen en huishoudensvormen. In de beleidsnota's die volgden op het uitkomen van het advies van de commissie wordt voortdurend benadrukt dat de keuze voor het combinatiescenario niet ten koste mag gaan van keuzevrijheid. Aan economische zelfstandigheid werd waarde gehecht, zonder het aan burgers op te leggen. Het beleid lijkt verstrikt te zijn geraakt in de afweging tussen het verlenen van het recht aan burgers op keuzevrijheid en het opleggen van de plicht aan iedereen om voor zichzelf te kunnen zorgen. Het gevolg is dat geen einddoel is geformuleerd en ook niet duidelijk is omschreven aan welke voorwaarden verschillende categorieën huishoudens zouden moeten voldoen. Impliciet, echter, klinkt het tweemaal- driekwartbaanmodel door als het ideale toekomstmodel voor paren.

Ten aanzien van de na te streven omvang van onbetaalde arbeid per individu is het beleid nog minder concreet. Dit terwijl de hoeveelheid tijd besteed aan onbetaalde arbeid het hart vormde van het combinatiescenario. Van de duidelijke lijnen die de commissie uitzette voor de organisatie van zorgarbeid binnen de verschillende huishoudenssituaties is niets meer overgebleven dan een streven naar een balans tussen vrouwen en mannen. Tot nu toe heeft het beleid gericht op de herverdeling van onbetaalde arbeid dan ook weinig vorm gekregen. Beargumenteed kan worden dat de overheid ook weinig middelen tot haar beschikking heeft om in dit onderdeel van het privé-leven in te grijpen. Het betekent echter niet dat het onmogelijk is om de verdeling van onbetaalde arbeid te beïnvloeden. Het is duidelijk dat een verandering wel vraagt om rigoureuze ingrepen. Daarbij kan gedacht kan worden aan het ter discussie stellen van de vijfdaagse werkweek als norm en de standaarddagindeling. Dit laatste punt is door de Commissie dagindeling opgepakt en op dit moment vinden overal experimenten plaats die de dagindeling zou moeten omvormen tot een die beter past bij het combineren van taken. Het is wellicht een idee om analoog aan deze activiteiten experimenten op zetten om binnen bedrijven de standaardarbeidstijden aan te passen.

De conclusie moet dan ook luiden dat het combinatiemodel zoals dat in het meest recente beleidsdocument is geschetst, in feite een uitgekleden versie is van het oorspronkelijke combinatiescenario: het maakt geen duidelijk onderscheid naar huishoudenssituatie en

refereert alleen aan de hoeveelheid betaalde arbeid en niet aan de omvang van de onbetaalde arbeid en de gewenste verdeling tussen zelf zorgen en uitbesteden van zorg.

7.5 De kunst om te combineren in beleid

Het onderzoek *De kunst van het combineren* heeft duidelijk gemaakt dat de specifieke invulling van de verdeling van betaalde arbeid nogal verschilt. Veel paren zullen bijvoorbeeld in het begin van hun arbeidsloopbaan kiezen voor een dubbelverdienschap, op het moment dat er kleine kinderen zijn vermindering van de arbeidsduur van een of beiden willen realiseren, en wanneer de kinderen ouder zijn wellicht weer meer betaald werk willen verrichten. Dat betekent dat het niet voor de hand ligt om één model na te streven, bijvoorbeeld een model waarbij alle paren altijd een half-om-halfverdienerstypen realiseren. Een variatie aan verdienerstypen als richtsnoer voor het beleid is gewenst. Daarbij moet er rekening mee worden gehouden worden dat mensen redelijk flexibel moeten kunnen overstappen van het ene model naar het andere model, bijvoorbeeld afhankelijk van de levensloop van de partners en de gezinsfase waarin het huishouden verkeert.

Een belangrijke constatering in dit onderzoek is dat een aanzienlijk deel van de paren een voorkeur uitsprekt voor een half-om-halfverdienershuishouden. Aangezien dit in de praktijk nog maar zelden wordt gerealiseerd, ligt juist hier een belangrijke taak voor de overheid. Het verbeteren van de mogelijkheden voor paren om dit type te realiseren heeft verschillende consequenties. Aan de ene kant behelst het een (eventueel tijdelijke) vermindering van de arbeidsduur van mannen. De inschatting van veel mannen dat een verzoek om (tijdelijk) minder uren te werken, door de werkgever weleens opgevat zou kunnen worden als een gebrek aan toewijding aan het werk, weerhoudt hen er echter vaak van dergelijke wensen kenbaar te maken. Het gedeeltelijk opofferen van een verworven positie binnen een bedrijf en de mogelijke schade voor de eigen loopbaanperspectieven belemmert mannen om in deeltijd te gaan werken. Het ontwikkelen van beleid om een dergelijke verslechtering te voorkomen is dan ook noodzakelijk. Het inmiddels bij wet geregelde recht op deeltijdwerk is een eerste stap. Ook betaling van het ouderschapsverlof kan het voor mannen makkelijker maken de stap naar deeltijdwerk te zetten. Bovendien is de positie van deeltijders nog altijd niet overal gelijk aan die van voltijders. Binnen CAO's valt op dit vlak nog wel het een en ander te verbeteren. Verder zouden werkgevers echter meer initiatieven moeten ondernemen. Daarbij valt te denken aan het bevorderen van deeltijdwerk in hoge functies door middel van het opstellen van streefcijfers of door bij een vast deel van de vacatures (met name in hoge functies) geen voltijd baan aan te bieden. Dit heeft als belangrijk neven-effect dat deeltijd op hoge functieniveaus niet meer bevochten hoeft te worden. De verwachting is dat andere werknemers dan gemakkelijker dit voorbeeld volgen. Ook valt niet uit te sluiten dat mannen in toenemende mate zullen proberen een deeltijd baan te verwerven en zich daarvoor genoodzaakt zullen zien een werkgever te zoeken die daarvoor openstaat. Aan de andere kant zullen huishoudens die een half-om-halfverdienerstypen realiseren behoefte hebben aan voorzieningen die het combineren van arbeid en zorg vergemakkelijken.

In een bepaalde fase van de gezinsvorming kiezen vele huishoudens voor het traditionele alleenverdienschap. Dit komt vooral voor in de fase dat de kinderen nog heel jong zijn en bij huishoudens waarvan de kinderen het huis uit zijn. Het risico bestaat dat een lange periode van niet-werken de kansen op terugkeer naar de arbeidsmarkt ernstig vermindert. Het beleid zou er dan ook op gericht moeten zijn om de schade zoveel mogelijk te beperken.

Niet alleen door deze niet-werkende vrouwen te stimuleren wel te werken, maar ook door de terugkeer naar de arbeidsmarkt te versoepelen. Een regeling waarbij de mogelijkheid bestaat tot terugkeer naar de oude werkplek na enige jaren van afwezigheid, zou bijvoorbeeld een optie zijn. Herintredingsprogramma's zijn een andere manier om vrouwen te ondersteunen die pas op hogere leeftijd de stap willen zetten om weer te gaan werken. Daarbij blijkt het vooral van belang te zijn dat vrouwen enige bijscholing krijgen en dat werkgevers zich flexibel opstellen ten aanzien van de wens van deze vrouwen om hun werktijden enigszins aan te passen aan hun gezinsagenda.

Huishoudens waarbinnen de man een voltijdbaan heeft en de vrouw slechts weinig uren werkt, komen nog steeds veel voor. Opvallend resultaat uit dit onderzoek is dat huishoudens vaak tegen wil en dank kleine-anderhalfverdieners zijn. Een belangrijke factor is dat vrouwen met een kleine deeltijdbaan vaak geen vast contract hebben en om die reden weinig aanspraak kunnen maken op allerlei regelingen. Ook gaat het niet-hebben van een vast contract vaak gepaard met een slechte onderhandelingspositie over bijvoorbeeld werktijden. Verder zijn de vrouwen met een kleine deeltijdbaan vaker dan degenen met een grote deeltijdbaan laagopgeleid. Ook staan ze wat gereserveerder tegenover een volledige verdeling van taken tussen partners en zijn ze erg gehecht aan hun zorgtaak.

Kleine-anderhalfverdieners maken weinig gebruik van formele kinderopvang. Dit heeft onder andere te maken met de kosten, maar wellicht ook met een grotere voorkeur voor informele vormen van kinderopvang. Het is dan ook de vraag of gastouderopvang niet beter aansluit bij hun ideeën over hoe zij de opvang willen realiseren, dan opvang in een kinderdagverblijf. De groei van het aantal gastouderbureaus houdt echter geen gelijke tred met die van de kinderopvangcentra. Een stijging van het aandeel vrouwen met een grote deeltijdbaan is alleen te verwachten als de arbeidsvoorwaarden van de banen verbeterd worden, als de opvang beter voldoet aan hun wensen en als de zorg niet in de knel komt door het werken.

Het onderzoek heeft ook uitgewezen dat veel huishoudens een grote-anderhalfverdieners-huishouden hebben gerealiseerd. Opvallend is dat mannen in deze huishoudens vaak in emancipatoire bedrijfssectoren werken. Dit betekent dat zij hoogstwaarschijnlijk wel de mogelijkheid hebben om in deeltijd te werken, ook de wens hebben om minder dan in voltijd te werken, maar het desondanks niet doen. De reden kan zijn dat juist op hun niveau (het zijn vaak hoogopgeleiden) deeltijdarbeid niet veel voorkomt. Deze potentiële deeltijders zouden over de streep kunnen worden getrokken als het werken in deeltijd explicieter op deze functies aangeboden zou worden. De resultaten geven ook weer dat als de man een voltijdbaan heeft in een werkomgeving met vele mogelijkheden tot flexibel werken en verlof opnemen, zijn partner beter in staat is om een baan van redelijke omvang te vervullen. Als een man een voltijdbaan heeft met weinig ruimte om tijden aan te passen, dan heeft dit onmiddellijk consequenties voor de keuzen van de vrouw met betrekking tot werk. Dit pleit er des te meer voor om de regelingen die nu via CAO's in een deel van de bedrijfssectoren zijn afgesproken veel breder toe te passen.

Het beleid streeft een ombuiging na van het nu veel voorkomende gematigde kostwinnersmodel naar een situatie waarin arbeid en zorg gelijkverdeeld is tussen de seksen en de partners. Uit de resultaten van dit onderzoek kan worden opgemaakt dat een degelijke ommezwaai niet zonder slag of stoot zal gaan. Om meer huishoudens tot de gewenste 'keuze' te verleiden is het nodig om gunstige omstandigheden te creëren. Dat wil zeggen: te

zorgen dat combinatievriendelijke regelingen CAO-breed worden ingevoerd, de voorwaarden voor deeltijdbanen te verbeteren en de beeldvorming van vooral mannen ten aanzien van werken en zorg te beïnvloeden. Als alleen gekeken wordt naar huishoudens met kinderen jonger dan 12 jaar, dan komt helemaal duidelijk naar voren hoe belangrijk het is beleid te voeren op verschillende fronten tegelijk. Hoewel het duidelijk is dat kinderopvang en regelingen in bedrijven belangrijke factoren zijn die meebepalen waarom sommige paren erin slagen om de taken evenwichtig te verdelen, is een maatschappijbrede omslag niet te verwachten zonder 'cultuurveranderingen'.

Een ander belangrijk onderzoeksresultaat is dat tegenwoordig bijna alle leden van een paar wel een deel van hun leven dubbelverdiener zijn. Het is vaak een fasegebonden keuze. In deze fase investeren de partners sterk in betaald werk. Om dit soepel te laten verlopen, maken deze huishoudens veel gebruik van voorzieningen die tijdsbesparend zijn voor het huishoudelijke werk. Dergelijke voorzieningen blijken er nog lang niet genoeg te zijn. Zodra er kinderen komen, prefereert bijna niemand meer zo'n constructie. In deze periode kan geprofiteerd worden van de investeringen in werk uit de voorgaande periode. Juist omdat mensen kennelijk hun leven gefaseerd inrichten door afwisselend meer en minder te werken, zou het beleid hier veel beter op in kunnen spelen, door middel bijvoorbeeld van levensloopverzekeringen.

Tenslotte dit: pas als werken voor vrouwen en zorgen voor mannen niet meer als keuze wordt gezien, maar als vanzelfsprekend onderdeel van het leven, is een daadwerkelijke ommezwaai in gedrag te verwachten. Dit vereist onder andere dat ook het beleid explicietere keuzen maakt. Tot nu toe aarzelen de beleidsmakers om vastomlijnde doelen te formuleren, uit angst de keuzevrijheid van burgers aan te tasten. Het is de vraag of de angst voor te veel inmenging wel terecht is. Het beleid kent zichzelf wel erg veel sturingskracht toe. In werkelijkheid maken burgers die eigen keuzen toch wel. Het beleid zou echter duidelijkheid moeten scheppen over welke keuzen zij wel wenst te ondersteunen en welke niet. Daarbij is het niet nodig en ook niet te verkiezen om één model voor ogen te houden.

Noten

- 1 Dit is vastgesteld aan de hand van Anova-analyses (sign. < 0,05).
- 2 Het betreft logistische-regressieanalyses. In de analyses zijn alleen die variabelen opgenomen die een significante < 0,05-samenhang vertoonden. In de tabellen staan van boven naar de beneden de waarden vermeld, gerangschikt naar de grootte van de R.

SUMMARY

The Art of Combining: Division of Tasks Between Partners

In recent decades the Netherlands has switched from being a society in which the traditional 'breadwinner' model was dominant to one in which the growth in labour force participation among women means that increasing numbers of couples form two-income families.

Among these there is also an increasing overrepresentation of 'one and a half' earners, in which the male partner works full-time and the female partner part-time. In 1998 two thirds of two-income families fell into this category. A quarter fell into the 'double-earner' category, in which both partners work full-time. There are very few households in which both partners work part-time (half-and-half earners).

Although substantial shifts have therefore taken place in the distribution of paid employment within households, many couples indicate a preference for an even greater equality of task-sharing. Men continue to perform the greater part of paid employment and women the greater part of unpaid work. Many factors are behind this unequal division.

This research focuses on the following question:

What is the division of work between the partners and to what extent is that division related to labour market characteristics of the two partners, the facilities available to the partners, the strategies they apply in order to realise the combination of work and care, and their attitudes towards the division of paid and unpaid work?

This research stands out from others in this field first of all because a large number of household characteristics were simultaneously investigated on the basis of one survey, and secondly because both partners in the household were interviewed separately. The survey group consists of households in which a man and a woman are cohabiting (married or otherwise), with or without children, and of whom at least one partner is older than 19 and younger than 50.

The couples in the research were classified into various 'earner- types'. The majority of the respondents in the Division of Tasks among Partners (TOP) survey fall into the two-income family categories (57%), 41% of the couples form a single-income household and in 3% of the couples neither of the partners perform paid work. The number of respondents in the survey made it possible to compare four different types of earners. First of all the 'small-one and a half earners' (i.e. the woman who works less than 12 hours per week). Secondly the 'large-one and a half earners' (woman works at least 12 and no more than 32 hours a week). The third type included 'single earners', in which only the man has a job, and finally the 'double-earners', in which both partners work more than 32 hours a week. Since the other earner categories (such as the half-and-half earners and the households in which the woman works the most hours) were insufficiently represented in the TOP survey sample, these have had to be left out of account in the research.

If we look at a number of background characteristics, it is notable that the earner types differ from one another in a number of aspects. The double-earners differ the most

strongly; they are relatively young and highly educated and do not generally (as yet) have any children. The other three categories do not differ so markedly in terms of these characteristics; the single-earners and small-one and a half earners, in particular, resemble one another fairly closely. The clearest difference between the categories relates to the woman's level of education: this is lowest amongst the single-earners and highest among the one and a half earners. The women in the large-one and a half earner category are somewhat older than the others and more commonly have teenage children.

From the statements by men and women as to what they consider to be the desired division of paid work, it is evident that there remains a considerable potential for change. In virtually all cases the respondents indicate a preference for a different earner category from their own. The double-earner category turns out to be the least popular (including among the present double-earners). The half-and-half earner category is the most popular: over a third of the men and women would like both partners to work for no more than 32 hours a week. The latter is in sharp contrast to the situation outlined earlier indicating that very few partners have actually achieved this arrangement. The preference for the half-and-half earner-type is closely followed by a preference for the large-one and a half earner category.

A comparison of the various earner categories reveals that satisfaction with the actual situation is highest among the single-earners, although this applies more to the women than to the men. There is however also a substantial group (roughly half) among the members of this category who would prefer a higher labour force participation by the woman. The differences in the degree of satisfaction between the various categories are not however pronounced.

Generally speaking much the same numbers of men and women would prefer to be in a different earner category from that they are in. Only among the single-earners do more men than women want the latter to be performing paid work as well. In addition it is evident that where partners differ in their views concerning the desired division of tasks, it is more often the woman who is in favour of a traditional division of work than the man.

As might be expected the division of unpaid work within households is closely related to the division of paid employment (or: the earner category). As women's share of paid employment rises, their share of unpaid work falls. This is, however, primarily because the woman will in those cases devote less time to unpaid work, rather than because the man makes greater efforts in this field.

Apart from estimating the number of hours a week that they themselves devote to various activities, the respondents were asked to estimate their own share and that of their partner in household activities. This revealed that both men and women overestimate their own share. It is notable that more men than women consider the tasks to be equally shared, even if the actual situation shows otherwise.

A comparison of the earner categories indicates that there are minor differences in the extent to which partners overestimate their own share. Couples in which both partners are working disagree somewhat more about the division of the unpaid work than do partners in a single-earner household.

The fact that the partners are not always able to share the paid employment as they would like may be due among other things to the lack of facilities provided by their employers to combine employment and care. Such facilities are often laid down in the Netherlands in the industry-wide collective labour agreements. Businesses or institutions with good facilities for childcare, leave and flexible labour working hours, etc., have the ability to increase the scope for a certain earner category.

The businesses have been subdivided into three business-group clusters, on the basis of figures on conditions of employment in relation to four areas: parental leave, part-time employment as well as a reduction in working hours, childcare and other facilities (such as leave other than parental leave and positive action). The business groups that have made arrangements in all four areas are regarded as the most emancipatory and the business groups with few if any arrangements as the least emancipatory. The other business groups are characterised by the fact that they score high on one of the four points.

As expected there turns out to be a clear relationship between earner categories and the incidence of emancipatory facilities within the business groups. An above-average number of men and women from the small-one and a half earner category work in the least emancipatory business categories and men and women in the large-one and a half earner category more frequently work for the most emancipatory firms. Women in double-earners families are disproportionately represented in the least emancipatory parts of the labour market. Their male partners display little if any deviation from the average distribution by earner-type. This also applies to men in the single-earner category.

The extent of the correlation between earner category and a number of characteristics of the respondents' jobs was also examined. As had been assumed, the earner-category is related to job level. Women in the small-one and a half earner category are most frequently employed in unskilled and semi-skilled professions, whereas double-earner women are most frequently employed in middle-ranking and higher professions. Men in the large-one and a half earner category hold down somewhat more senior jobs than the other men. Women's job status is also related to earner category. Women with a flexible contract of employment, the self-employed and those working in the family firm are most frequently found in the small-one and a half earner category.

Households can make use of various facilities or may apply various strategies for combining paid employment with care of the family and household. This survey has revealed that earner-types differ from one another in terms of the strategies they apply. The double-earners, in particular, contract out half the household activities (the fact that they make little use of childcare is because they do not generally have children). The extension of shopping hours also turns out to be a facility from which they benefit particularly. The large-one and a half earners make above-average use of formal childcare and also often contract out household work – though somewhat less than double-earners. An above-average number of women in this category have saved up leave in order to care for children and have made use of paid or unpaid parental leave. Men in the various earner categories do not, notably enough, differ in terms of the extent to which they take up paternal leave. This is due to the fact that men in general take up little parental leave. Finally, the small-one and a half earners – i.e. the women in this category – have made relatively little use of the ability to adjust their working hours in line with the school hours of their children. The potential application of the various strategies is in part held back by the lack of such

facilities. There remain, for example, too few day childcare facilities, and after-school care and leave facilities also have their shortcomings (especially financial).

Finally the choice of partners in favour of a particular form of labour force participation depends not just on all sorts of circumstances but also on the attitudes of those partners towards the employment of women, caring by men and the desired sharing of tasks between the two. A notable result – and perhaps a typically Dutch one – is the emphasis on freedom of choice: women may work but don't have to. This conviction is accompanied by a strongly developed family ideology; if there are children the family must be given priority. Men, in particular, support that view. Both men and women advocate change on behalf of the other: men favour more participation by women in the labour market, while women consider that men should do more about the house and caring for the family.

If we examine the degree of consensus among couples, it is evident that in half the couples the partners are reasonably agreed about the various equal rights issues. Where there are differences these generally take the form of a stronger orientation among men towards their work, coupled with a fairly traditional attitude towards the family, while women more frequently seek a more equal sharing of tasks and consider that men should invest more in the household and looking after children.

A comparison with the various earner categories produces a predictable picture. The analysis indicates that the members of single-earner households are the least oriented towards the combination of employment and care and a more equal division of tasks between the partners, while the members of the two-income families are the most oriented towards a non-traditional division of tasks. Both the one and a half earner categories occupy an intermediate position, with the small-one and a half earners resembling the single-earners more closely and the large-one and a half earners moving closer to the double-earners.

The results documented till this point have made it clear that earner-types differ in terms of their labour market situation, the extent to which they make use of various facilities for combining work and care and their attitudes towards sharing and combining. That there will be some correlation between the factors investigated will be clear. The question that remains concerns the characteristics that are most typical of these various households. In order to answer this question, multiple variable analysis has been conducted, which resulted in the following description of the four earner categories.

Single-earners stand out in particular for the greater value they attach to traditional male-female relationships. This applies to both men and women. These non-working women attach greater importance than do working women to the traditional distribution of tasks. Time-saving facilities, such as a dishwasher, are comparatively rare in such households. Men are clearly less enchanted by the idea of combining tasks than are those with a working wife. Of all the household types, the single-earners attach the least priority to labour force participation by women in general. Single-earners are, in brief, largely satisfied with their situation. This corresponds with the result mentioned earlier that single-earners are the least in favour of a different distribution of working hours. Women in the single-earner category have not the best point of departure to accept a job. They are comparatively poorly educated, often somewhat older (and have not worked for some time, if at all) or are mothers with very young children. The least traditionally oriented among those with small children may consider accepting a (minor) job in the future.

If *small-one and a half earner households* are compared with all other earners together, it turns out that a disproportionate number of the women have very low status jobs. In addition, an above-average number of such families are at the family formation stage. Men whose women work a limit number of hours a week are more frequently to be found in sectors lacking arrangements in the field of part-time work, childcare or leave arrangements.

If the small-one and a half earners are compared with single-earners, only the women differ. 'Breadwinner' males evidently do not distinguish themselves from men whose women have a minor part-time job. Nor do the two types differ in terms of the relevant family stage, the woman's education level or the take-up of facilities. Small-scale participation in the labour market is, however, associated with a more positive attitude towards working and sharing. Whether women with such attitudes decide to work or whether such attitudes develop as a result of being in employment is not possible to say. It is notable that the women with a minor part-time job are in lower status occupations than the jobs formerly held by non-working women. This would appear to suggest that the acceptance of a minor job is more financially imperative in households operating at the bottom end of the labour market.

What distinguishes a small-one and a half earner from other double-earners? In the first place these couples relatively frequently have heavy caring duties as they more commonly have small children. Secondly, the women differ in terms of the work they perform. Of all working women, those with a minor job least commonly have a permanent job. In addition they tend to perform unskilled or semi-skilled work. This may indicate that minor jobs apply in particular to the flexible and less skilled part of the labour market. Another factor may be that women who regard their work as ancillary are less critical towards the content and conditions of their employment. It is notable that of all men in two-income-categories those whose female partners work the least are the most negative towards the combination of tasks. Men in small-one and a half earners also work in firms that are not known for their emancipatory measures. The men, in brief, not only have little orientation towards care but are also less in a position to provide childcare, take leave or work part-time. Whereas the establishment of a single-earner household appears to arise in part from a particular set of wishes, the small-one and a half earner status appears in part to be a strategy enforced by circumstances. The family situation, attitude of the man and the job characteristics make it difficult and less attractive for the female to work longer hours, while the income situation makes it imperative to work.

Large-one and a half earners differ from small-one and a half earners in terms of more than just the size of the female partner's job. Large part-time jobs are more frequently permanent jobs than small part-time jobs. In addition, the male partners of women with a large part-time job are more positive about equal rights issues. These men are also in a better position to undertake some of the care as they more frequently work in more emancipatory sectors. Large-one and a half earner status is, in brief, a choice that largely comes to fruition under all sorts of favourable circumstances. What also stands out, however, is the fact that large-one and a half earner status applies especially to the better educated part of society and is closely related to the life-cycle stage at which children proceed to secondary education.

A comparison between the large-one and a half earners and the double-earners indicates that they differ especially in terms of their family situation. Large-one and a half earners

more frequently have children to look after. Apart from that difference, women with a large part-time job differ from women with full-time jobs in that they work in different sectors of the economy. Women in large-one and a half earner households more frequently work in an emancipatory work environment (in terms of not just part-time possibilities but also with regard to childcare and leave possibilities). It is also clear that the large part-timers are somewhat less professionally ambitious and have a more negative attitude towards the combination of tasks than women with full-time jobs. Households with children opt for double-earner status in exceptional cases only.

In general, *double-earners* are young and (still) childless. To a significant extent this is a sharing strategy related to life-cycle stage. It is worth noting that double-earners do not differ from the other types of households with regard to level of education or work position. In other words, it is not only those with a lengthy career ahead of them who devote a great deal of time to work. By far and away the majority of couples who do not yet have children invest a great deal in work. At this stage of their lives they are highly focused on their jobs. The women are more positive about combination: in other words they are less able than others to imagine a life without work. In order to make this lifestyle possible they relatively frequently pay others to help maintain the household.

It is an established fact that many households radically review the division of paid employment after the birth of the first child. An important objective of the emancipation policy in the Netherlands is to reach a situation in which more fathers and mothers combine the care of their children with a job of reasonable size. The development of childcare facilities is one of the instruments for achieving this goal. The rate of facilities has increased in the Netherlands since early nineties. Still only a minority of the parents makes use of these facilities. If we confine ourselves to parents with children aged under 12, large-one and a half earners stand out for the fact that they make much more use of formal childcare facilities than small-one and a half earners. Even more important, however, is the attitude of the father towards the employment of women in general. Fathers who form part of large-one and a half earner households are clearly more positive towards the employment of women. Also of major importance is the type of firm for which the male partner with young children works. If the male's industry provides opportunities for taking leave, working part-time or funding childcare, the parents will be much more likely to opt in favour of large-scale jobs for both.

The report *De Kunst van het Combineren* (The Art of Combining) has made it clear that the way in which paid employment is divided in practice tends to differ. Many couples will, for example, opt in favour of double-earner status at the start of their employment careers but will wish to reduce their working hours once small children arrive, and may again wish to step up the amount of paid employment once the children are older. The combination scenario has occupied a prominent place within the Dutch emancipation policy for a number of years now. The research reveals however that this does not necessarily involve pursuing a single model for all; more desirably, government policy would recognise a variety of earner-types as a guideline.

In specific terms, the above means the following for government policy. On account of the seldom realised preference among a substantial number of couples for a half-and-half earner household, an important task for government consists of improving the possibilities

for a (temporary) reduction in working hours, especially for men. The right to part-time work, now enshrined in law, is a first step. Paid parental leave can also make it easier for men to take the step to part-time work. Furthermore the position of part-timers in relation to full-time workers could be improved. In addition employers could take more initiatives, for example by ensuring that a fixed proportion of vacancies – especially at senior levels – was offered on a part-time basis only. Such measures could not only facilitate the distribution of tasks desired by couples, but can also affect perceptions among men towards working and care in the longer term.

The preference for the half-and-half earner type also means that it is important to facilitate the return to the labour market of women who have dropped out of employment for a period in order to look after young children. One option for example would be a scheme permitting a return to the former place of work after an absence of some years. Re-entry programmes, possibly combined with retraining, would be another way of supporting women seeking a return to employment at a later age. It is also important for employers to take a flexible attitude towards the desire on the part of these women to adjust their working hours in line with their family agenda.

The results also indicate that if the male has a full-time job in a working environment offering numerous opportunities for flexible employment and taking leave, his partner will be in a better position to hold down a job of reasonable size. This provides an argument for the wider application of the combination-friendly regulations that have now been agreed in collective labour agreements in a number of industries.

In order to facilitate the combination of employment and care, many households make use of facilities to help cut down on the amount of time spent on household work and/or care. Such facilities are still severely lacking. In the field of childcare, for example, there remains a shortage of places, despite the expansion of capacity. A further growth in childcare is important in the case not just of day- nurseries but also of childminders. The latter form of care may well correspond more closely with the wishes of small-one and a half earners with respect to the care of their children, as they make little use of day nurseries.

BIJLAGEN

B1 Gerealiseerde en gewenste arbeidsduur volgens het AVO (H2)

Tabel B1.1 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur^a van mannen die deel uitmaken van een paar,^b in samenspraak met de partner,^c naar verdienertype, 1999 (in procenten)

	door man gewenste arbeidsduur				totaal	% van de rij in het totaal
	0 uur	1-11 uur	12-32 uur	≥ 33 uur		
alleenverdieners (man kostwinner)	2	1	45	53	100	31
alleenverdieners (vrouw kostwinner) ^d	21	3	42	34	100	5
anderhalfverdieners (vrouw voltijdbaan / man deeltijdbaan)	2	3	75	21	100	2
anderhalfverdieners (vrouw kleine deeltijdbaan)	1	1	39	60	100	7
anderhalfverdieners (vrouw grote deeltijdbaan)	1	-	45	54	100	28
half-om-halfverdieners	-	2	76	22	100	3
dubbelverdieners	2	-	40	58	100	15
geenverdieners	49	3	21	28	100	10
totaal (n = 2.829)	7	1	43	50	100	100

^a De vraag luidde: 'Stel dat u en uw partner samen kunnen bepalen hoeveel uur per week ieder van u betaalde arbeid verricht. Hoeveel uur zou u dan betaalde arbeid willen verrichten?'

^b Heteroparen die al of niet gehuwd samenwonen, exclusief degenen met VUT, AOW en/of pensioen.

^c De cellen waarvan de gerealiseerde arbeidsduur overeenkomt met de gewenste arbeidsduur zijn vetgedrukt.

^d Anders dan bij de mannelijke alleenverdieners werkt maar een beperkt deel van de vrouwelijke alleenverdieners voltijds (35% vgl. met 95% bij de mannen), ruim de helft van de vrouwelijke alleenverdieners werkt in een grote en 10% in een kleine deeltijdbaan.

Bron: SCP (AVO'99)

Tabel B1.2 Wensen ten aanzien van de arbeidsduur^a van vrouwen die deel uitmaken van een paar,^b in samenspraak met de partner,^c naar verdienertype, 1999 (in procenten)

	door vrouw gewenste arbeidsduur				totaal	% van de rij in het totaal
	0 uur	1-11 uur	12-32 uur	≥ 33 uur		
alleenverdieners (man kostwinner)	55	10	33	2	100	31
alleenverdieners (vrouw kostwinner) ^d	4	6	79	11	100	5
anderhalfverdieners (vrouw voltijd, man deeltijdbaan)	-	-	73	27	100	2
anderhalfverdieners (vrouw kleine deeltijdbaan)	6	37	55	2	100	7
anderhalfverdieners (vrouw grote deeltijdbaan)	3	2	94	1	100	28
half-om-halfverdieners	2	8	89	-	100	3
dubbelverdieners	2	2	69	27	100	15
geenverdieners	73	7	19	2	100	10
totaal (n = 2.842)	26	8	60	7	100	100

^a De vraag luidde: 'Stel dat u en uw partner samen kunnen bepalen hoeveel uur per week ieder van u betaalde arbeid verricht. Hoeveel uur zou u dan betaalde arbeid willen verrichten?'

^b Heteroparen die al of niet gehuwd samenwonen, exclusief degenen met VUT, AOW en/of pensioen.

^c De cellen waarvan de gerealiseerde arbeidsduur overeenkomt met de gewenste arbeidsduur zijn vetgedrukt.

^d Anders dan bij de mannelijke alleenverdieners werkt maar een beperkt deel van de vrouwelijke alleenverdieners voltijds (35% vgl. met 95% bij de mannen), ruim de helft van de vrouwelijke alleenverdieners werkt in een grote en 10% in een kleine deeltijdbaan.

Bron: SCP (AVO'99)

B2 De tijdsbesteding volgens meerdere methoden (H3)

De in hoofdstuk 3 toegelichte methode die toegepast is in het TOP-onderzoek voor het meten van de tijdsbesteding is in een tweetal opzichten afwijkend van andere, meer gebruikelijke methoden voor het onderzoeken van de tijdsbesteding. Het eerste afwijkende punt betreft het feit dat de tijdsbesteding was gemeten op een manier die het midden hield tussen standaard, retrospectief onderzoek en meer uitgebreid tijdbudgetonderzoek. Een tweede afwijkende punt betreft het feit dat het TOP-onderzoek een onderzoek op huishoudens- of, beter, op paarniveau was, en niet een onderzoek op individueel niveau. Aan beide keuzen lagen veronderstellingen ten grondslag over vermeende voordelen en over de prijs van noodzakelijke compromissen. Deze methodische bijlage is gewijd aan de vraag in welke mate deze voordelen behaald werden c.q. de compromissen duur werden betaald.

TOP versus TBO

In het TOP-onderzoek is de tijdsbesteding vastgesteld door respondenten voor vier verschillende type dagen (te weten: een doordeweekse werkdag, een doordeweekse niet-werkdag, een zaterdag en een zondag), voor twintig verschillende activiteiten te vragen naar de hoeveelheid tijd (in uren en kwartieren) die zij daar tijdens een 'doorsneeweek' aan besteden. De vragen naar de (feitelijke) tijdsbesteding zijn aan beide partners, en onafhankelijk van elkaar, gesteld. De twintig onderscheiden activiteiten werden daarbij geacht uitputtend te zijn, dat wil zeggen dat ze samen per dag zouden behoren op te tellen tot 24 uur. De keuze om respondenten niet één maar vier verschillende schattingen van de tijdsbesteding te laten verrichten was gebaseerd op de verwachting dat vier separate schattingen een betrouwbaarder beeld van de tijdsbesteding zouden opleveren dan één algemene schatting voor de gehele week. De tijdsbesteding laat zich bij deze 'viervoudige schattingsmethode' als volgt berekenen:

$$\begin{aligned} \text{tijdsbesteding (t.b.)} &= \text{t.b. werkdagen} * \text{aantal doordeweekse werkdagen} + \\ &\quad \text{t.b. niet-werkdagen} * \text{aantal doordeweekse niet-gewerkte dagen} + \\ &\quad \text{t.b. zaterdag} + \\ &\quad \text{t.b. zondag} \end{aligned}$$

Belangrijk onderdeel van deze methode is de bepaling van het aantal doordeweekse dagen waarop mensen werkzaam zijn. In het onderzoek was geen vraag opgenomen die daar een rechtstreeks antwoord op gaf. Wel was gevraagd naar het aantal gewerkte dagen, maar daarbij was in het midden gelaten of dit doordeweekse of weekeinddagen betrof. Dit leverde bij werkenden met weekeindwerk problemen op. Aangezien niet bekend was of werken in het weekeinde bovenop het doordeweekse werk kwam (in de vorm van overwerk) dan wel daarvoor in de plaats (zoals bij weekeinddiensten), was het niet goed mogelijk om voor mensen met weekeindwerk vast te stellen op hoeveel doordeweekse werkdagen zij arbeid verrichtten. Aangenomen is dat het aantal opgegeven werkdagen bij mensen met weekeindwerk een correcte afspiegeling vormt van het aantal doordeweekse gewerkte dagen.

Bijkomend probleem is dat door een aantal werkenden de vraag naar het aantal gewerkte dagen en/of de vraag naar het werken in de weekeinden niet, of ogenschijnlijk incorrect was ingevuld. Personen die in de vragenlijst aangaven niet werkzaam te zijn, bleken in de viervoudige schattingsmethode wel arbeidsuren te hebben gemaakt. Anderen, die in de vragenlijst hadden ingevuld niet in het weekeinde werkzaam te zijn, gaven bij de viervoudige schattingsmethode wel arbeid op zaterdag of zondag op. Gezien de sleutelpositie van werkzaamheid en van het aantal gewerkte dagen voor de analyses over tijdsbesteding is besloten om de 133 respondenten bij wie op deze terreinen sprake was van ontbrekende of elkaar tegensprekende informatie, uit de analyses over tijdsbesteding te verwijderen.

Dit aantal komt overeen met 6,6% van de individuele respondenten in de steekproef. Aangezien de 133 respondenten verspreid zijn over 125 huishoudens betekent dit echter dat er van 12,4% van de huishoudens in de steekproef geen volledige tijdsbestedingsinformatie beschikbaar was. Op basis van deze aannamen en selecties, en met gebruikmaking van bovenvermelde rekenformule, kan een tabel worden opgesteld ten aanzien van de geschatte tijdsbesteding voor het totaal van een week, voor weekeinddagen en voor doordeweekse dagen (zie tabel B2.1). De cijfers zijn afgezet tegen de tijdsbesteding zoals die werd geregistreerd in het SCP-Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) van 1995.¹

Tabel B2.1 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding bij twee verschillende onderzoeksmethoden, bij personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1995/1998 (in uren en procentuele afwijking van elkaar, naar deel van de week)

	tijdsbesteding in uren						afwijking tijdsbesteding TOP versus TBO in procenten		
	weektotaal		zaterdag+zondag		maandag-vrijdag		week	zat+	ma- vr
	TBO	TOP	TBO	TOP	TBO	TOP			
arbeid en educatie ^a	27,3	34,2	1,7	2,4	25,6	31,8	25	40	24
huishouden en zorg	24,7	39,0	7,0	12,2	17,7	26,9	58	73	52
vrijwilligerswerk en hulp ^b	2,1	2,9	0,6	0,6	1,5	2,3	39	- 5	58
slapen	56,0	51,8	17,5	15,9	38,5	35,9	- 7	- 9	- 7
eten, aankleden	17,5	7,8	5,1	2,5	12,4	5,3	- 56	- 51	- 57
vrije tijd	38,0	19,6	15,4	7,4	22,6	12,2	- 48	- 52	- 46
overig	2,4		0,7		1,7				
totaal	168,0	155,3	48,0	41,0	120,0	114,4	- 8	- 15	- 5

a Inclusief reistijd.

b Hoewel dit aparte activiteiten zijn in het TOP-onderzoek, zijn deze activiteiten hier samengenomen omdat het in het TBO-onderzoek moeilijk bleek om deze activiteiten goed van elkaar te scheiden.

Bron: SCP (TBO'95 en TOP'98)

De boekhouding van de tijd is in het TBO per definitie sluitend. In het TOP-onderzoek ontbrak een dergelijke eindcontrole, met als gevolg dat TOP-respondenten soms meer, maar gemiddeld genomen minder tijd opgeven dan de zevenmaal 24 uur van een week. Sommatie van alle opgegeven tijdsbestedingen over alle dagen van de week levert bij TOP-respondenten een totaal op van 155,3 uur per week, tegen 168,0 uur (7*24) bij respondenten in het TBO. TOP-respondenten rapporteren dus 8% te weinig tijd. Dit verschil is iets groter op weekeinddagen dan op doordeweekse dagen (respectievelijk 15% en 5%).

Tot de activiteiten die in het TOP-onderzoek minder worden gerapporteerd dan in het TBO behoren de vrije tijd en de tijd die men besteedt aan eten en het wassen en aankleden. De gemiddelde TOP-respondent rapporteert 2,4 uur vrije tijd op doordeweekse dagen en 3,7 uur vrije tijd op weekeinddagen, tegenover respectievelijk 4,5 uur en 7,7 uur in het TBO. Aangezien de steekproeven uit beide onderzoeken op een aantal belangrijke variabelen vergelijkbaar zijn gemaakt,² mag worden aangenomen dat de verschillen deels het product zijn van verschillen in de gevolgde onderzoeksmethoden. Het ligt daarbij niet in de lijn der verwachting om hier een seizoenseffect in af te lezen (TBO-respondenten rapporteren over

één specifieke doch voor de meeste activiteiten erg gemiddelde week in oktober (Van den Broek et al. 1999), TOP-respondenten over een 'doorsneeweek'). Eerder lijkt het zo te zijn dat respondenten de hun beschikbare hoeveelheid vrije tijd lager inschatten dan wanneer de tijdsbesteding aan diverse vrijetijdsactiviteiten wordt gesommeerd, zoals in het TBO gebeurt (zie voor met het TOP-onderzoek vergelijkbare uitkomsten wat betreft de hoeveelheid vrije tijd Rijpma 1998). Voor dit verschil zijn twee verklaringen aan te reiken. De eerste verklaring zou kunnen luiden dat respondenten moeite hebben met het schatten van een diffuse en veelomvattende soort tijd als 'de vrije tijd'. Een tweede verklaring voor de genoemde verschillen in de hoeveelheid vrije tijd zou kunnen luiden dat respondenten veel activiteiten die in het TBO door onderzoekers gegroepeerd worden onder het label 'vrije tijd'³, door respondenten niet als dusdanig worden ervaren. Vermoedelijk geldt dit vooral voor verplichtingen in de sociale sfeer en voor aan vrijetijdsactiviteiten verbonden reistijden. Op de plausibiliteit van deze verklaringen zal hier niet nader worden ingegaan. Een andere activiteit waar men naar eigen inschatting minder tijd aan besteedt dan in het TBO wordt geregistreerd, betreft het eten, aankleden, douchen, scheren, wassen enzovoort. Gemiddeld besteedt men daar volgens het TOP-onderzoek 1,1 uur per dag aan en volgens het TBO-onderzoek 2,5 uur per dag. Dit verschil is ongeveer even groot op weekeinddagen als op doordeweekse dagen. Niet uitgesloten mag worden dat de kwartiersmatige registratie van de tijd in het TBO tot een zekere overschatting leidt van de genoemde activiteiten. Vermoedelijk zijn respondenten snel geneigd om activiteiten als aankleden en eten te rapporteren, ook als die korter dan 15 minuten duren. Evenmin mag echter worden uitgesloten dat respondenten uit het TOP-onderzoek de tijdsbesteding aan eten, aankleden en wassen stelselmatig onderschatten. Eén uur per dag voor het nuttigen van alle maaltijden en voor de diverse was- en aankleedrituelen lijkt aan de lage kant.

Activiteiten waar volgens het TOP-onderzoek meer tijd aan wordt besteed dan volgens het TBO-onderzoek, zijn arbeid en educatie, huishoudelijke en zorgtaken, en vrijwilligerswerk en hulp aan niet-gezinsleden. Het verschil ligt daarbij in de orde van grootte van een 25% tot 58% groter tijdsbeslag onder TOP-respondenten en doet zich, behoudens het vrijwilligerswerk, zowel op weekeinddagen als op doordeweekse dagen voor.

Ten aanzien van vrijwilligerswerk zou de hypothese kunnen worden opgeworpen dat sociale wenselijkheid hier wellicht een rol speelt. Het verrichten van vrijwilligerswerk wordt doorgaans positief gewaardeerd. De grotere tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk in het TOP-onderzoek zou dan gezien moeten worden als een indicatie voor het feit dat het TOP-onderzoek meer ruimte laat voor het geven van sociaal-wenselijke antwoorden dan het TBO (De Hart 1999). Een alternatieve verklaring zou kunnen zijn dat het hier een veel neutralere inschattingsfout door respondenten betreft. In die visie verwijst de tijdsbesteding aan vrijwilligerswerk in het TOP-onderzoek veeleer naar de hoeveelheid tijd die men daar per keer aan besteedt, en vergeet men in de tijdsbesteding te verdisconteren op hoeveel dagen men geen vrijwilligerswerk verricht. Een dergelijke verklaring lijkt inzake vrijwilligerswerk plausibel, aangezien het hier zelden een dagelijks uitgeoefende activiteit betreft (vergelijk Van den Broek et al. 1999).

Ten aanzien van huishoudelijke en zorgtaken en ten aanzien van arbeid en educatie geldt dat de hier geconstateerde hogere uitkomsten bij het TOP-onderzoek dan bij het TBO overeenkomen met wat in de literatuur bekend is over verschillen tussen retrospectief en tijd-budgetonderzoek (Niemi 1993; Knulst en Schoonderwoerd 1983). De grotere tijdsbestedingen volgens het retrospectieve onderzoek worden doorgaans verklaard door enerzijds te wijzen op het feit dat beide activiteiten maatschappelijk zeer aanvaarde activiteiten betreft die

men gemakkelijker naar boven afrondt dan naar beneden, en anderzijds op het feit dat in het leven van alledag de arbeidstijd om allerlei praktische redenen vaak lager uitvalt dan de formele arbeidstijd (pauzes, ziektes, iets eerder weggaan). Tijdbudgetonderzoek zou vanwege haar sluitende onderzoeksmethode minder gevoelig zijn voor dit soort schattingsfouten dan het reguliere retrospectieve onderzoek.

Het grotere tijdsbeslag van betaald werk in het TOP-onderzoek zou wellicht ook kunnen worden verklaard uit de eerder geformuleerde assumpties ten aanzien van de aard en de frequentie van het weekendwerk, die tot een overschatting van de arbeidstijd onder weekendwerkers zouden kunnen hebben geleid. Inderdaad blijken werkenden met weekendwerk in het TOP-onderzoek fors meer arbeidsuren te rapporteren dan werkenden zonder weekendwerk (respectievelijk 46,3 uur en 37,4 uur per week⁴). Het effect hiervan op de totale gemiddelde arbeidsduur is echter gering. Slechts 13% van de werkenden in het TOP-onderzoek (10% van de TOP-steekproef) gaf in de vragenlijst aan in de weekeinden werkzaam te zijn. De (waarschijnlijk) te ruime inschatting van de arbeidsduur onder weekendwerkenden is daarmee niet voldoende om het 7-uursverschil in de gemiddelde arbeidsduur tussen TOP- en TBO-respondenten te verklaren.

Sekseverschillen in TOP en TBO

TOP en TBO leveren dus verschillende uitkomsten op, die ten dele te herleiden zijn tot de methodische verschillen tussen beide onderzoeksmethoden. Voor analyses van de scheefheid van de taakverdeling tussen mannen en vrouwen zijn die verschillen vooral van belang indien zou blijken dat deze bij de ene sekse groter zijn dan bij de andere. Voor verschillen tussen paren zijn deze seksspecifieke verschillen tussen de uitkomsten van TOP- en van TBO-onderzoek overigens van geen belang. In tabel B2.2 zijn de uitkomsten uit het TBO en het TOP-onderzoek naast elkaar gezet voor arbeid en voor huishoudelijke en zorgtaken, voor mannen en vrouwen apart. Gegevens over de hoeveelheid vrije tijd, de slaapduur, en de tijd besteed aan eten, wassen en aankleden zijn hierin niet opgenomen, daar TBO en TOP hier voor mannen en vrouwen vergelijkbare uitkomsten te zien gaven.⁵ Evenmin is, gegeven de doorgaans geringe tijdsbesteding hieraan, verder gekeken naar vrijwilligerswerk en hulp aan derden. Tot slot wordt in de tabel enkel gekeken naar de weektotale. Het eerder gehanteerde onderscheid doordeweeks—weekeinde kwam daarbij te vervallen.

Uit tabel B2.2 komt naar voren dat verschillen aangaande de tijd besteed aan betaald en onbetaald werk tussen respondenten uit het TOP- en het TBO-onderzoek zich zowel bij mannen als bij vrouwen voordoen, en wel in dezelfde richting: bij beide seksen valt de geschatte tijdsbesteding voor een 'doorsneeweek' hoger uit dan de geregistreerde tijdsbesteding gedurende een specifieke week in oktober. Over het algemeen blijken de verschillen bij vrouwen groter dan bij mannen. De tijdsbesteding aan arbeid en educatie ligt bij vrouwen in het TOP-onderzoek 28% hoger dan in het TBO (mannen 24%), de duur van het huishoudelijke werk en van zorgtaken komt zelfs 68% hoger uit (mannen 36%).

B2.2 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding bij twee verschillende onderzoeksmethoden, bij personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is, 1995/1998 (in uren en procentuele afwijking van elkaar, naar sekse)

	tijdsbesteding vrouwen		tijdsbesteding mannen		afwijking TOP t.o.v. TBO			
	(uren per week)		(uren per week)		in uren		in %	
	TBO	TOP	TBO	TOP	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen
arbeid en educatie ^a	14,8	19,0	39,7	49,2	4,2	9,5	28	24
huishoudelijk werk en zorgtaken	34,2	57,5	15,4	20,9	23,3	5,5	68	36
waarvan:								
eten bereiden	5,1	8,4	1,7	2,5	3,3	0,8	65	47
afwassen	4,3	4,4	1,8	2,2	0,1	0,4	3	22
wassen en strijken	3,2	7,0	0,4	0,4	3,8	0,0	119	0
schoonmaken	5,1	11,9	0,9	1,9	6,8	1,0	133	111
boodschappen, bank, postkantoor	6,5	6,6	3,4	2,0	0,1	-1,4	2	-41
klusjes in/om het huis	1,8	3,7	3,9	5,1	1,9	1,2	105	30
verzorgen volwassenen	0,6	0,6	0,3	0,2	0,0	-0,1	0	-33
kinderen verzorgen ^b	3,6	3,9	1,2	1,6	0,3	0,4	8	33
kinderen halen en brengen	1,6	2,1	0,5	0,5	0,5	0,0	31	0
met kinderen spelen, voorlezen ^c	2,4	8,9	1,3	4,5	6,5	3,2	270	246
totaal verplichtingen	49,0	76,5	55,1	70,1	27,5	15,0	156	127

^a Inclusief reistijd.

^b Omvat zowel aankleden als voeden, en in het TBO ook oppassen op kinderen.

^c Inclusief huiswerkbegeleiding.

Bron: SCP (TBO'95 en TOP'98).

Ten aanzien van de huishoudelijke en zorgtaken blijken de grootste verschillen tussen TOP en TBO, in absolute termen, zich voor te doen bij het eten bereiden, bij het wassen en strijken, bij het schoonmaken, en bij het spelen met c.q. voorlezen van kinderen. Bij de laatste activiteit bedraagt de geschatte tijdsbesteding een factor 2,5 van de geregistreerde tijdsbesteding. Vermoedelijk speelt hierin mee dat een aantal respondenten zaken als het samen met de kinderen op pad gaan in het TBO onderbrengen onder categorieën als bezoek pretpark/dierentuin, een categorie die in het TOP-onderzoek ontbreekt.⁶ Relatief geringe verschillen tussen de TOP- en TBO-uitkomsten doen zich voor bij het afwassen, het boodschappen doen, het verzorgen van volwassenen, en het verzorgen en het halen en brengen van kinderen.

Dat de verschillen tussen TOP en TBO voor vele huishoudelijke en zorgtaken bij vrouwen hoger uitvallen dan bij mannen, wordt deels verklaard doordat vrouwen dergelijke activiteiten vaker en langer ter hand nemen dan mannen. Een man die niet wast of strijkt, kan zijn tijdsbesteding daaraan ook niet overschatten. Bovendien sorteert een eventuele overschatting van de tijdsbesteding bij mannen minder effect, omdat de tijd die mannen aan deze activiteiten besteden lager ligt. Zo leidt een overschatting van de tijd besteed aan schoonmaken van 115% bij mannen tot een additionele tijdsbesteding van 1,0 uur per week, terwijl een nagevoegde zelfde (132%) overschatting bij vrouwen tot 6,8 uur aanvullende tijdsbesteding leidt (zie ook het eten bereiden, wassen en strijken, en spelen met kinderen).

Een andere factor die hierin een rol zou kunnen meespelen is het onderscheid tussen besteding van tijd en mentale belasting. De zorg voor huis en kinderen kan niet worden gereduceerd

tot de tijdsbesteding alleen (Van der Lippe 1997). Zorg betekent ook met de gedachten ergens bij zijn, dingen plannen en voorbereiden. De mentale belasting die daarvan het gevolg is, is niet altijd af te lezen aan de gerapporteerde tijdsbesteding. Afgaand op de uitkomsten uit het TOP-onderzoek zouden vrouwen zich meer belast voelen door/met de zorg voor huis en kinderen dan mannen (vergelijk Komter 1985; Hochschild en Machung 1989).

Op paarniveau zijn in de analyse van verschillen tussen verdienersstypen deze seksspecifieke verschillen tussen de uitkomsten van TOP- en TBO-onderzoek niet van belang. Dat ligt echter anders voor de analyse van verschillen tussen mannen en vrouwen, binnen paren. Gesteld kan worden dat, verhoudingsgewijs, sekseverschillen in de arbeidsduur in het TOP-onderzoek kleiner uitvallen dan in het TBO-onderzoek, en sekseverschillen in de tijdsbesteding aan huishoudelijke en zorgtaken juist groter.⁷ In absolute termen gesproken zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen in het TOP-onderzoek echter voor zowel betaald als onbetaald werk groter dan in het TBO-onderzoek. Mannen in het TOP-onderzoek besteden 30 uur per week meer aan arbeid en educatie dan vrouwen (tegen 25 uur per week meer in het TBO), en verrichten voor 37 uur per week minder huishoudelijke en zorgtaken dan vrouwen (TBO 19 uur minder). Per saldo besteden vrouwen in het TOP-onderzoek 28 uren per week meer aan 'verplichte bezigheden' dan in het TBO, mannen 15 uur (zie tabel 3.2). Waar het in het TBO de mannen zijn die meer tijd besteden aan betaald en onbetaald werk, zijn dat in het TOP-onderzoek de vrouwen.

Op de geschatte hoeveelheid vrije tijd hebben deze verschillen overigens geen effect. Die bedraagt zowel bij mannen als bij vrouwen ongeveer de helft van de geregistreerde vrije tijd (48% om precies te zijn), voor de categorie 'eten, slapen en aankleden' bedraagt de 'onderschatting' voor beide seksen ongeveer 20%. De bij vrouwen in het TOP-onderzoek hogere tijdsbesteding aan betaald en onbetaald werk impliceert vooral dat vrouwen meer tijd verantwoord dan mannen (gemiddeld 161 uur per week, tegen mannen 149 uur).

Samen of apart: huishoudens- versus personenonderzoek

Anders dan het TBO is het TOP-onderzoek een paaronderzoek. Eenheid van bestudering is niet zozeer het individu, als wel de twee volwassen partners in een huishouden. De keuze om onderzoek te doen op paarniveau was ingegeven door de overweging dat het type gedragingen waar het hier om gaat, verdeling van taken en participatie op de arbeidsmarkt, vraagstukken betreft die op dat niveau worden beslist. Inzicht in deze huiselijke taakverdeling is alleen mogelijk indien het huishouden ook de onderzoekseenheid is.

De nadelen van onderzoek op huishoudensniveau (met name op het terrein van de respons) doen de vraag rijzen of het veel verschil uitmaakt of de data op individueel dan wel op huishoudensniveau worden verzameld. In tabel B2.3 zijn de uitkomsten van beide methoden met elkaar vergeleken. Eerst is (in het TOP-onderzoek) op paar/huishoudensniveau gekeken wat het aandeel van de vrouw is in de onderscheiden activiteiten. Vervolgens is dezelfde exercitie herhaald op individueel niveau. Voor het lezen van de tabel is van belang dat, anders dan in tabellen B2.1 en B2.2, in tabel B2.3 geen weegfactoren zijn toegepast. Hierdoor kunnen de uitkomsten in de tabel afwijken van de uitkomsten in de vorige twee tabellen. Bovendien zijn in tabel B2.3 alleen gegevens opgenomen over huishoudens waarvan tenminste één partner in de genoemde activiteit participeert. Bij minder frequente activiteiten als vrijwilligerswerk leidt dit tot een grotere tijdsbesteding dan in de eerdere tabellen.

Tabel B2.3 Gerapporteerde (feitelijke) tijdsbesteding van mannen en vrouwen, bij personen die samenwonen met een partner en van wie tenminste een van beiden tussen de 19 en 49 jaar oud is en in de betreffende activiteit participeert, volgens twee methoden, 1998 (in uren en aandeel vrouw in totaal)

	tijdsbesteding (uren)			aandeel vrouw in totale tijdsbesteding paar (%)		
	vrouw	man	totaal paar	individuele methode	verschil aandeel	
					op paar/ huishouden s-niveau	vrouw ind./ paar niveau
arbeid en educatie	19,1	49,1	68,2	28,0	23,2	-4,8
huishouden en zorg	56,7	20,1	76,8	73,8	73,7	-0,2
vrijwilligerswerk en hulp	7,5	6,4	13,9	54,1	58,9	4,8
slapen	53,1	50,1	103,2	51,5	51,3	-0,2
eten, aankleden	8,4	7,2	15,6	54,0	53,9	-0,1
vrije tijd	20,2	19,2	39,4	51,3	52,1	0,8
specificatie arbeid en educatie						
betaald werk	16,6	43,4	60,0	27,7	22,8	-4,9
woon-werkverkeer	1,6	5,0	6,6	23,9	23,5	-0,4
educatie	6,0	7,8	13,8	43,6	46,0	2,3
reistijd van/naar opleidingsplek	2,6	2,4	5,0	51,2	55,9	4,7
specificatie huishouden en zorg						
eten bereiden	8,6	2,4	11,0	78,0	78,5	0,5
afwassen	4,6	2,2	6,8	67,7	68,8	1,1
wassen en strijken	7,3	0,4	7,7	94,5	94,2	-0,2
schoonmaken	12,3	1,9	14,2	86,9	85,8	-1,1
boodschappen, bank, postkantoor	6,8	2,0	8,8	77,1	77,3	0,1
klusjes in/om het huis	4,0	5,3	9,3	43,2	42,9	-0,3
verzorgen volwassenen	12,2	6,0	18,2	66,9	56,9	-10,0
kinderen verzorgen	8,4	3,3	11,7	71,5	73,2	1,7
kinderen halen en brengen	4,6	1,2	5,8	79,1	77,9	-1,2
met kinderen spelen, voorlezen	13,4	6,9	20,3	65,9	63,3	-2,6

Bron: SCP (TOP'98)

Op individueel niveau spreken we van het aandeel van de gemiddelde vrouw in de tijdsduur van het gemiddelde paar. Op paarniveau spreken we van het gemiddelde aandeel van de vrouw in totale tijdsduur die er binnen een paar aan een activiteit wordt besteed. In het eerste geval werd eerst berekend wat over de hele steekproef de gemiddelde tijdsbesteding was van mannen en vrouwen, waarna vervolgens per activiteit werd vastgesteld wat het aandeel van de (gemiddelde) vrouw was in die betreffende activiteit. In het tweede geval werd eerst voor ieder paar het aandeel van de vrouw berekend, waarna over de hele steekproef een gemiddelde werd genomen van deze aandelen. Verschillen tussen de individuele methode en de paarmethode doen zich vooral voor indien de scheefheid van de verdeling van taken tussen partners sterk samenhangt met de tijd die aan die activiteit op huishoudensniveau wordt besteed.⁸

Uit de analyses blijkt echter dat de twee methoden vergelijkbare uitkomsten opleveren, die bovendien in hoofdlijnen overeenkomen met de uitkomsten van het CBS-Tijdsbestedingsonderzoek uit 1987 (Stoop en Oudhof 1990:17). Afgezien van een 10%-verschil in het aandeel van de vrouw bij het verzorgen van volwassenen,⁹ leveren de twee methoden geen verschillen op van meer dan 5% (en vaak minder dan 1%). Het aandeel van de vrouw in

arbeids- en educatietijd van het huishouden bedraagt, afhankelijk van de gekozen methode, 28% tot 23%.¹⁰ Het aandeel in de huishoudelijke en zorgtaken bedraagt daarentegen 74% volgens beide methoden. Een aandeel van de vrouw in de totale hoeveelheid huishoudelijke en zorgtaken van tussen de 70% en 80% wordt ook genoemd in onderzoek waarin gebruik werd gemaakt van eenvoudiger meetmethoden (Van der Lippe 1993; Van der Vinne 1998).

Methodische conclusie

De viervoudige meting van de tijdsbesteding, op vier verschillende typen dagen, was bedoeld om een gedetailleerder inzicht in de tijdsbesteding te verwerven zonder daarbij te hoeven over te gaan tot de belastendere methode van het tijdbudgetonderzoek. Naar nu blijkt had dit compromis, zoals alle compromissen, zijn prijs. Ondanks min of meer vergelijkbare onderzoeksgroepen blijken het SCP-Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) en het TOP-onderzoek bij de meeste activiteiten tot substantieel andere schattingen van de tijdsbesteding te leiden. Sommige activiteiten hoger uit vallen in het TBO, andere in het TOP-onderzoek (vergelijk vrije tijd versus onbetaald en betaald werk). Voor de oorzaak van deze verschillen is geweest op zaken als de feilbaarheid van het menselijk geheugen, sociale wenselijkheid, het over het hoofd zien van ziektes, vrije dagen en andere momenten waarop een activiteit niet wordt uitgevoerd, en het onderscheid tussen de tijd die men feitelijk aan een activiteit besteedt en de mate waarin men zich door die activiteit belast voelt. Reconstructie van de wekelijkse tijdsduur in het TOP-onderzoek werd vooral bemoeilijkt doordat de meting van een cruciaal gegeven, het aantal werkdagen, de nodige problemen met zich mee had gebracht. Overigens bleek de in het TOP-onderzoek geschatte tijdsbesteding bij mannen en vrouwen in ongeveer gelijke mate af te wijken van de in het TBO geregistreerde tijdsbesteding. Mannen en vrouwen bleken ongeveer even goede of slechte schatters van hun tijdsbesteding, zij het dat de overschatting van vooral het betaalde en onbetaalde werk bij vrouwen procentueel gezien hoger uitviel dan bij mannen. De implicatie hiervan voor de analyse van seksegebonden verschillen in de tijdsbesteding is dat verschillen tussen mannen en vrouwen in het TOP-onderzoek groter uitvallen dan in het TBO. Het TOP-onderzoek is daarmee — vanuit het perspectief van een gelijke verdeling van taken — iets manonvriendelijker dan het TBO. Uit beide onderzoeken blijkt echter dat, anno 1995/1998, mannen (beduidend) meer betaald werk verrichten dan vrouwen en dat vrouwen meer huishoudelijke en zorgtaken voor hun rekening nemen dan mannen.

De keuze om onderzoek te doen op paarniveau bleek vooral zijn diensten te bewijzen bij de analyses van de wederzijdse percepties van de verdeling van huishoudelijke taken uit paragraaf 3.3. Zonder ondervraging van beide partners was het niet mogelijk geweest om vast te stellen dat ieder het eigen aandeel hoger inschat (en dus dat van de ander lager) dan de andere partner. Zonder onderzoek op huishoudensniveau was het ook niet mogelijk om calculaties te maken van het gemiddelde aandeel van de vrouw in arbeid en in huishoudelijke en zorgtaken, en om deze aandelen te relateren aan de arbeidsparticipatie van beide partners. Tegelijk bleken de voordelen van onderzoek op paarniveau niet altijd evident te zijn. Weliswaar vervalt bij meting op individueel niveau wellicht de mogelijkheid om op huishoudensniveau te berekenen wat het aandeel is van de vrouw in betaald en onbetaald werk, het is daarentegen wel mogelijk om op maatschappelijk niveau te calculeren hoeveel van alle arbeid en van alle huishoudelijke en zorgtaken door mannen wordt verricht en hoeveel door vrouwen. Uit tabel B2.3 kwam naar voren dat bij deze individuele methode het aandeel van de vrouw in arbeid en educatie hoger wordt ingeschat dan bij de meting van datzelfde aandeel op paarniveau. Voor het aandeel van de vrouw in huishoudelijke en in zorg-

taken, in vrijwilligerswerk, in eten en slapen en in de hoeveelheid vrije tijd, blijkt het weinig uit te maken van welke methode men zich bedient. Voor een recht-toe recht-aan registratie van sekselijkheid in de taakverdeling kan worden volstaan met het opbouwen van een volgtijdelijke reeks individuele tijdsbestedingsgegevens.

Die overweging geldt trouwens des te sterker indien daarin wordt meegenomen dat onderzoek op paarniveau altijd belastender is voor het desbetreffende huishouden en daarmee het risico in zich herbergt van een grotere (primaire) non-respons (vergelijk Oudhof et al. 1988; Eurostat 1999). Daarnaast is er een verhoogde kans op secundaire (item-)non-respons, aangezien foutieve of onvolledige beantwoording van een vraag door een van beide partners automatisch betekent dat ook het antwoord van de ander op die vraag — voor analyses op huishoudensniveau — onbruikbaar wordt.

Een overweging om toch onderzoek op paarniveau te verrichten, behoudens de eerder gememoreerde bewezen diensten bij onderzoek naar percepties van taakverdelingen, is gelegen in het feit dat onderzoek op paarniveau inzicht geeft in de wijze waarop binnen paren huishoudensleden hun dagindeling op elkaar afstemmen. Problemen in het combineren van arbeid en zorg heeft er bij veel paren toe geleid dat men op zoek is gegaan naar 'arrangementen' om de ene activiteit niet ten koste te laten gaan van de andere. Via thuis- en deeltijdwerk, variabele en flexibele werktijden, trachten mannen en vrouwen hun dagindeling zo op elkaar af te stemmen dat beider arbeidspatroon niet ten koste gaat van de zorg voor, bijvoorbeeld, kinderen. De studie van dergelijke dagindelingen vereist een nauwgezette registratie van het tijdruimtegedrag van mensen op het niveau van huishoudens. De hier gehanteerde methode van het in algemene zin meten van de tijdsbesteding op vier verschillende typen dagen bleek hiervoor niet fijnmazig genoeg.

B3 Attitudeschalen en attitudes uit culturele veranderingen (H6)

Achtergrond schaalconstructie zoals toegepast in hoofdstuk 6

De attitudes ten aanzien van de combinatie van betaalde en onbetaalde arbeid zijn gemeten door middel van 45 stellingen. Deze stellingen zijn afkomstig uit verschillende bronnen (zie Willemsen 1997), maar de meeste behoren tot een geteste en gevalideerde schaal: de *Fragebogen zu Beruf und Familie* (Abele en Andrä 1997). Deze schaal bestaat uit vier subschalen, die elk zijn opgebouwd uit zes items. Dezelfde items zijn voorgelegd aan de TOP-respondenten. Een principale-componentenanalyse op elk van deze vier schalen leverde één factor op voor elke schaal (Jacobs 1999). Op grond daarvan zijn dezelfde schalen toegepast. Dit zijn de eerste vier schalen in tabel B3.1.

Behalve de 24 items die de eerste vier vormen, zijn nog 21 andere items aan de respondenten voorgelegd. Een principale-componentenanalyse op deze items leverde uiteindelijk drie schalen op, bestaande uit respectievelijk zes, vier en nogmaals vier items. Acht items vertoonden geen duidelijke correlatie met één van de schalen en vormden ook geen afzonderlijke factor. Deze zijn niet in de schaalconstructie opgenomen.

Tabel B3.1 Samenstelling van schalen

schalenr.	benaming schaal	attitude nr.	vraagstelling
schaal 1	houding t.a.v. werken vrouwen in algemeen	19	als een vrouw niet werkt, is haar leven onvolledig
eigenwaarde	2,04	21	werkende vrouwen zijn over het algemeen interessanter en stimulerender dan huisvrouwen
% variantie	33,9%	24	werkende vrouwen zijn meestal zelfbewuster dan huisvrouwen
alfa	0,58	31	werkende vrouwen hebben meer maatschappelijk aanzien dan niet-werkende vrouwen
		33	alleen een werkende vrouw kan echt zelfstandig zijn
		36	een vrouw zou niet moeten stoppen met werken, dat heeft negatieve invloed op de ontwikkeling van de kinderen
schaal 2	houding t.a.v. traditionele verdeling taken	20	ambitieuze mannen zouden een partner moeten hebben die niet buitenshuis werkt
eigenwaarde	2,13	23	voor mannen betekent het werk meestal meer dan voor vrouwen
% variantie	35,5%	26	zorgen voor kinderen is voor vrouwen in het algemeen bevredigender dan een succesvolle loopbaan
alfa	0,63	29	over het algemeen heeft een vrouw minder sterke binding met het werk dan een man
		38	vrouwen zijn minder opgewassen tegen de prestatiedruk op de arbeidsmarkt dan mannen
		40	het huishouden is voor de meeste vrouwen een aantrekkelijk alternatief voor de levenslange werkdruk van een baan
schaal 3	houding t.a.v. grotere participatie van man in huishouden	22	een man zou zijn eigen wensen in zijn werk moeten aanpassen aan de carrière van zijn vrouw
eigenwaarde	1,90	27	een man zou zijn werk niet moeten aanpassen wegens de kinderen
% variantie	31,7%	30	mannen zouden zich dagelijks met alle onderdelen van de opvoeding moeten bezighouden
alfa	0,56	32	mannen zouden minder moeten gaan werken na de geboorte van kinderen
		34	mannen zouden de helft van het huishoudelijke werk moeten doen
		39	het gezinsleven lijdt er niet onder als de vrouw werkt en de man zorgt voor het huishouden

Tabel B3.1 (vervolg) Samenstelling van schalen

schaaln.	benaming schaal	attitude nr.	vraagstelling
schaal 4	houding t.a.v. combinatie voor beide partners	18	als je beiden werkt, blijft er weinig tijd over om iets samen te doen
eigenwaarde	2,32	25	het is zwaar om beiden te werken als er kinderen zijn
% variantie	38,7%	28	ook als je je voor honderd procent inzet voor je werk, blijft er genoeg tijd over voor een goede partnerrelatie
alfa	0,68	35	als beide ouders de hele week werken, dan heeft dat negatieve invloed op de ontwikkeling van de kinderen
		37	een baan is ook te combineren met de zorg voor het huishouden en gezin als beide partners voltijs werken
		41	over het algemeen geldt dat degenen die zich in hun werk willen waarmaken, minder goede vaders en moeders zijn
schaal 5	gerichtheid op betaald werk	1	een vrouw moet haar carrière niet opgeven voor haar kinderen
eigenwaarde	2,19	12	werk is belangrijk omdat het mij onafhankelijkheid en autonomie schenkt
% variantie	36,6%	13	werk is belangrijk omdat het mij persoonlijke voldoening schenkt
alfa	0,63	14	werk is belangrijk omdat het mij contacten buitenshuis oplevert
		15	ik zou zelfs blijven werken als ik, zonder ervoor te werken, een inkomen kon krijgen gelijk aan het inkomen dat mijn huidige werk oplevert
		41	over het algemeen geldt dat degenen die zich in hun werk willen waarmaken, minder goede vaders en moeders zijn
schaal 6	waardering voor gezinsdenken	2	het is zeer belangrijk dat een gezin tenminste de avondmaaltijd gezamenlijk gebruikt
eigenwaarde	1,62	3	niemand kan zo goed voor een kind zorgen als de eigen moeder
% variantie	40,4%	7	kinderen maken een huwelijk gelukkig
alfa	0,50	10	kinderen hebben zowel een moeder als een vader nodig om te slagen in het leven en om goed te functioneren
schaal 7	belang werk ten opzichte van gezin	16	het is goed om je leven thuis door te brengen en niet mee te doen aan de jacht, omhoog de economische ladder op
eigenwaarde	1,64	43	ik zou graag een toppositie willen bekleden
% variantie	40,9%	44	ik ben bereid mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken
alfa	0,50	45	ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld

Bron: SCP (TOP'98)

Tabel B3.2 Mening van vrouwen en mannen van 20-49 jaar, die deel uitmaken van een paar over een aantal emancipatiekwesities, 1996 en 1997 (in procenten)

	mannen	vrouwen	totaal
<i>een gehuwde moeder werkt, man doet huishouden</i>			
aan te bevelen	27.1	33.4	30.7
niet bezwaarlijk	69.2	63.4	65.9
bezwaarlijk	3.7	3.2	3.4
<i>huishouden is ook de verantwoordelijkheid van de man</i>			
mee eens	87.3	80.4	83.3
neutraal	8.4	12	10.5
mee oneens	4.3	7.6	6.2
<i>kinderverzorging is ook de verantwoordelijkheid van de man</i>			
mee eens	93.9	87.8	90.4
neutraal	5.2	7.3	6.4
mee oneens	0.9	4.9	3.2
<i>vrouw geschikt voor opvoeden kleine kinderen dan man</i>			
mee eens	40.9	18.6	28.3
neutraal	21	16.4	18.4
mee oneens	38.1	65	53.3
<i>vrouw met schoolgaande kinderen werkt</i>			
aan te bevelen	42.4	43	42.7
niet bezwaarlijk	43.1	46.3	44.9
bezwaarlijk	14.5	10.7	12.4
<i>vrouw werkt, kind moet naar crèche</i>			
aan te bevelen	21.6	22.9	22.4
niet bezwaarlijk	45.5	42.3	43.7
bezwaarlijk	32.9	34.8	34
<i>man en vrouw moeten huishoudelijk werk gelijk verdelen</i>			
mee eens	75	78.5	76.9
neutraal	14.4	11.6	12.8
mee oneens	10.6	9.9	10.3
<i>man en vrouw moeten betaald werk gelijk verdelen</i>			
mee eens	57.1	60.2	58.9
neutraal	22.7	21.2	21.9
mee oneens	20.2	18.6	19.2

Bron: SCP (CV'96 (item 1 en 2) en CV'97)

Tabel B3.3 Houding ten aanzien van werk, vrouwen en mannen van 20 tot 50 jaar, 1997 (in procenten)

	mannen	vrouwen	totaal
<i>baan alleen om geld te verdienen</i>			
mee eens	21	17.4	19
neutraal	16.8	11.5	13.8
mee oneens	62.2	71.1	67.2
<i>wil graag werken, ook als geld niet nodig is</i>			
mee eens	53.9	57.6	55.9
neutraal	18.9	15.3	16.9
mee oneens	27.2	27.1	27.2
<i>baan is belangrijkste bezigheid</i>			
mee eens	30.1	23.4	26.3
neutraal	21.8	21.3	21.5
mee oneens	48.1	55.3	52.2

Bron: SCP (CV'97)

B4 Gebruikte databestanden

Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek (AVO)

Het AVO is een vierjaarlijks onderzoek om gegevens te verkrijgen over het gebruik van een groot aantal maatschappelijke en culturele voorzieningen door de Nederlandse bevolking. Het onderzoek richt zich zowel op meting van het gebruik van voorzieningen als op meting van een breed scala van kenmerken die een huishouden en de individuele personen binnen een huishouden karakteriseren.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 6 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Verzamelmethode	mondelijke + schriftelijke vragenlijst
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Frequentie	vierjaarlijks, vanaf 1979
Weging	personen: naar leeftijd/geslacht/burgerlijke staat/urbanisatiegraad (vanaf 1995 'stedelijkheid'); huishoudens: naar weegfactor hoofd huishouden
Berichtgevers	voor sommige kinderen één van de ouders
Verslagperiode	het gebruik van voorzieningen wordt gepeild voor een voorgaande periode, variërend van enkele maanden tot enkele jaren

AVO'99

Uitvoerder veldwerk	GfK Interact
Veldwerkperiode	september 1999 — februari 2000
Steekproefmethode	tweetrapssteekproef: gemeenten/adressen; stratificatie naar gemeentegrootte
Steekproefomvang	9.216 huishoudens
Respons	6.125 huishoudens; 13.490 personen (66%)

Culturele veranderingen in Nederland (CV)

Het doel van het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland is het systematisch peilen van meningen onder de Nederlandse bevolking om inzicht te krijgen in de culturele veranderingen. Het onderzoek is gebaseerd op enquêtevragen uit een aantal onderzoeken die vóór 1975 zijn gehouden en wordt in principe jaarlijks herhaald. Het steekproefaantal wordt zodanig gekozen dat de nettorespons rond de 2.000 personen ligt.

Doelpopulatie	NL-bevolking vanaf 16 jaar
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	voor de adressensteekproef: postcodebestand
Steekproefmethode	gestratificeerde drietrapssteekproef: gemeenten, adressen, personen
Verzamelmethode	mondelijke en vanaf 1988 ook schriftelijke vragenlijst; vanaf 1998 wordt de mondelinge vragenlijst met behulp van de computer afgenomen (CAPI)

Oprachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Uitvoerder veldwerk	Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie en het Markt- onderzoek (NIPO)
Frequentie	1975, jaarlijks herhaald vanaf 1979, m.u.v. 1982, 1984 en 1990
Weging	geen

CV'96

Veldwerkperiode	oktober 1996 — januari 1997
Respons	2.418 personen

CV'97

Veldwerkperiode	oktober 1997 — januari 1998
Respons	2.267 personen

Enquête beroepsbevolking (EBB)

In de Enquête beroepsbevolking worden sinds 1987 gegevens verzameld ten behoeve van de beschrijving van personen naar hun positie op de arbeidsmarkt. De EBB bevat demografische en arbeidsmarktkenmerken, waaronder één variabele die de aggregatie tot een huishouden mogelijk maakt. De demografische kenmerken hebben betrekking op alle leden van het huishouden. De vragen naar positie op arbeidsmarkt worden alleen gesteld aan personen van 15 jaar of ouder.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 15 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekprofeenheid	adres
Entiteiten	personen en huishoudens
Steekproefkader	geografisch basisregister
Steekproefmethode	gestratificeerde tweetrapssteekproef: gemeenten, adressen; stratificatie naar gemeente
Verzamelmethode	computerondersteunde mondelinge vragenlijst (CAPI)
Oprachtgever	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Uitvoerder veldwerk	Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)
Frequentie	continu, sinds 1987
Weging	naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, stedelijkheid
Berichtgevers	proxi-interview door ander lid van het huishouden mogelijk

EBB'95

Veldwerkperiode	1995
Steekproefomvang	116.000 adressen
Respons	70.000 adressen (60%); 99.137 personen

EBB'96

Veldwerkperiode	1996
Steekproefomvang	115.000 adressen
Respons	66.000 adressen (57%); 98.197 personen

EBB'97

Veldwerkperiode	1997
Steekproefomvang	116.000 adressen
Respons	65.000 adressen (56%); 89.315 personen

Emancipatie in arbeidsorganisaties (EIA)

Onderzoek naar emancipatie in arbeidsorganisaties aan de hand van alle bedrijfs-CAO's voor bedrijven met 5.000 of meer werknemers en ondernemings-CAO's voor bedrijven met 2.000 of meer werknemers (exclusief overheidssectoren).

Doelpopulatie	bedrijven en instellingen in de markt- en gepremieerde en gesubsidieerde sector met 100 of meer werknemers
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	organisatie
Entiteiten	organisaties
Steekproefkader	CBS-gegevens; subsector is bepaald op grond van standaard bedrijfsindeling 1993
Steekproefmethode	aselecte steekproef per economische subsector
Verzamelmethode	documentanalyse: CAO's a.d.h.v. een invulformulier
Opdrachtgever	Arbeidsinspectie
Uitvoerder veldwerk	Arbeidsinspectie
Frequentie	jaarlijks
EIA'97	
Veldwerkperiode	peilmoment: 15 oktober 1996
Respons	124 CAO's
EIA'98	
Veldwerkperiode	peilmoment 31 december 1997
Respons	123 CAO's

Tijdsbestedingsonderzoek (TBO)

Het Tijdsbestedingsonderzoek is een vijfjaarlijks onderzoek onder de Nederlandse bevolking. Het onderzoek bevat, naast achtergrondvragen, algemene vragen over tijdsbesteding. Bovendien wordt de respondent gevraagd om gedurende één week in een dagboek per kwartier bij te houden welke activiteiten hij op dat moment verrichtte.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 12 jaar en ouder
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen
Steekproefkader	PTT-afgiftepuntenbestand
Steekproefmethode	enkelvoudige aselecte steekproef met random route
Verzamelmethode	mondelijke en schriftelijke vragenlijst + dagboek
Opdrachtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en anderen
Uitvoerder veldwerk	Intomart
Frequentie	vijfjaarlijks, sinds 1975
Weging	naar leeftijd, geslacht, urbanisatiegraad, plaats in het gezin en werkzaamheid
TBO'95	
Veldwerkperiode	oktober 1995 — november 1995
Verslagperiode	dagboek: 1-7 oktober en 8-14 oktober 1995
Respons	3.227 personen (20%)

Taakverdeling onder partners 1998 (TOP)

Het doel van het TOP-onderzoek is na te gaan welke strategieën paren toepassen om arbeids- en zorgtaken onderling te verdelen en te bepalen in welke mate de structuur van de arbeidsmarkt ten grondslag ligt aan hun keuze. Verder gaat het concreet om de praktische verdeling van de verschillende taken in het huishouden, het al dan niet gebruiken van voorzieningen en de verdeling van verantwoordelijkheden. Daarnaast is gekeken naar de emancipatieattitudes, de houding ten aanzien van kinderopvang en de houding ten aanzien van werken. Voorafgaand aan het onderzoek is in februari 1998 een pilotonderzoek uitgevoerd. Aanvullend is onderzoek gedaan bij een steekproef van alleenstaanden en eenoudergezinnen.

Doelpopulatie	al dan niet gehuwde paren in Nederland van verschillend geslacht, waarbij minstens één partner ouder dan 19 jaar en jonger dan 50 jaar is
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	huishouden
Entiteiten	paren
Steekproefkader	GfK ScriptPanel
Verzamelmethode	simultane schriftelijke ondervraging (zelf in te vullen vragenlijst) en simultane telefonische follow-up (CATI); alleenstaanden en eenoudergezinnen alleen schriftelijke vragenlijst
Oprichtgever	Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)
Uitvoerder veldwerk	GfK Nederland b.v.
Frequentie	eenmalig
Weging	naar werkzaamheid, beroepssituatie, regio, stedelijkheid, huishoudensinkomen, gezinssamenstelling en leeftijd
Veldwerkperiode	eind april tot medio juni 1998
Steekproefmethode	selectie uit GfK ScriptPanel
Steekproefomvang	1.450 paren + 300 alleenstaanden/eenoudergezinnen
Respons	1.007 paren (69%) schriftelijke vragenlijst; 790 paren ook telefonisch (79% van schriftelijke responsaantal); 231 alleenstaanden/eenpersoonshuishoudens (77%)

Woningbehoefteonderzoek (WBO)

Het WBO heeft tot doel het verzamelen van informatie over de huisvestingssituatie, de woonuitgaven, de gerealiseerde en de gewenste verhuizingen. Daarnaast levert het WBO informatie over de sociaal-demografische en sociaal-economische kenmerken van huishoudens. Er zijn verschillende vragenlijsten voor hoofdbewoners, inwonenden en leden van huishoudens.

Doelpopulatie	NL-bevolking van 18 jaar en ouder, zelfstandig wonend
Soort onderzoek	enquête
Steekproefeenheid	persoon
Entiteiten	personen, huishoudens; woningen
Steekproefkader	gemeentelijke persoonsregisters
Steekproefmethode	enkelvoudige aselechte steekproef
Verzamelmethode	mondelinge vragenlijst
Oprichtgever	ministerie van Volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieu (VROM)

Uitvoerder veldwerk Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in samenwerking met verschillende onderzoeksbureaus

Frequentie vierjaarlijks vanaf 1977, na een pilotonderzoek in 1975

Weging naar geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, nationaliteit en woonregio

Berichtgevers in uitzonderlijke gevallen kan de partner van de steekproefpersoon de vragen beantwoorden

Verslagperiode de gerealiseerde verhuizingen in de vier jaren voorafgaand aan de datum van ondervraging, de gewenste verhuizingen binnen een termijn van twee jaar

WBO'85/'86

Veldwerkperiode oktober 1985 en maart 1986

Steekproefomvang 70.816 personen

Respons 54.342 personen (76,7%)

WBO'89/'90

Veldwerkperiode oktober — december 1989 en februari — april 1990

Steekproefomvang 75.023 personen

Respons 54.341 personen (72,4%)

WBO'93/'94

Veldwerkperiode september — december 1993 en november 1993 — april 1994

Steekproefomvang 84.326 personen

Respons 63.049 personen (74,5%)

WBO'97/'99

Respons 117.569 personen

Noten

- 1 In dit onderzoek hielden 3.227 respondenten een week lang per kwartier hun tijdsbesteding bij. De periode waarin dit gebeurde betrof de eerste helft van oktober 1995. Meer details over de opzet van het onderzoek zijn na te lezen in Van den Broek et al. (1999), of op de website van het SCP (www.scp.nl/onderzoek/TBO/tijdsindeling2.asp).
- 2 Hierbij is de volgende procedure gevolgd. Uit het TBO-bestand van 1995 is een selectie gemaakt van personen met kenmerken overeenkomstig die waar TOP-respondenten aan moesten voldoen (d.w.z. dat alleen gekeken is naar paren, en dan alleen naar die paren waarvan tenminste een van beide partners tussen de 19 en 49 jaar oud was). Na toepassing van de standaard TBO-weging leverde dit 1.275 bruikbare cases, d.w.z. individuele respondenten op. De persoonskenmerken van die 1.275 respondenten zijn vervolgens vergeleken met de persoonskenmerken van de 2.014 TOP-respondenten (1.007 paren). Hieruit bleek dat zich vooral verschillen voordoen in de leeftijdsopbouw in beide steekproeven: in de TOP-steekproef zijn aanmerkelijk meer personen in de leeftijdscategorie 35-49 jaar dan in de TBO-steekproef. De data uit het TOP-onderzoek zijn vervolgens op een dusdanige wijze gewogen, dat de celvullingen in een leeftijd*seks-tabel in de TBO- en de TOP-steekproef zoveel mogelijk overeenkomen. De hiervoor noodzakelijke gewichten varieerden tussen de 0,54 en de 2,58. Met deze geweging geven beide steekproeven tevens een redelijk overeenkomstige verdeling te zien bij persoonskenmerken als opleidingsniveau, gezinssituatie en werkzaamheid.
- 3 Voor de standaard TBO/SCP definitie van vrije tijd, zie www.scp.nl/onderzoek/TBO/tijdsindeling2.asp. Voor dit rapport is de categorie 'participatie' niet tot de vrije tijd gerekend.
- 4 Bij weekeindwerkenden komt het vaker dan bij mensen met alleen doordeweeks werk voor dat hun arbeidstijd volgens de methode van de vier aparte schattingen hoger uitviel dan het antwoord op de vraag in de vragenlijst naar de gemiddelde wekelijkse arbeidsduur. Bij degenen met doordeweekswerk viel de 'vierdagen schatting' van de wekelijkse arbeidstijd in 26% van de gevallen tenminste vier uur hoger uit dan de schatting volgens de vragenlijst, tegenover 75% bij de mensen met weekeindwerk. De correlatie tussen beide meetmethodes is bij doordeweek werkenden dan ook hoger dan bij degenen die ook in het weekeinde werken, nl. 68% versus 50%.
- 5 Afwijking TOP versus TBO in procenten bedraagt voor de vrije tijd -48% bij mannen én vrouwen, voor slaapduur -8% bij vrouwen en -7% bij mannen, en voor tijd besteed aan eten, kleden en wassen -52% bij vrouwen en -59% bij mannen.
- 6 Het feit dat de 'overschatting' van het spelen met de kinderen in de weekeinden een factor 3,8 bedraagt en op doordeweekse dagen een factor 2,0, ondersteunt die gedachte (veel van dit soort dagjes uit vindt in de weekeinden plaats; Breedveld 1999).
- 7 In het TBO bedraagt de arbeidsduur van vrouwen 33% van die van mannen, in het TOP-onderzoek is dat 38%. De tijdsbesteding van vrouwen aan huishoudelijke en zorgtaken bedraagt in het TBO 222% van die van mannen, in het TOP-onderzoek 275%.
- 8 Bijvoorbeeld: het ene paar besteedt 4 uur aan kinderen verzorgen, waarvan de man driekwart voor zijn rekening neemt; een ander paar besteedt 16 uur aan kinderen verzorgen, met een aandeel van de vrouw van driekwart. Volgens de eerste methode, op individueel niveau, bedraagt het aandeel van de gemiddelde vrouw nu 65% (13/20); volgens de tweede methode, op paarniveau, bedraagt het gemiddelde aandeel van de vrouw 50% ((25%+75%)/2).
- 9 Het feit dat het aandeel van de gemiddelde vrouw hoger ligt dan het gemiddelde aandeel van de vrouw, duidt op een groep paren waar veel tijd aan die activiteit wordt besteed, vooral door vrouwen. Bij de eerste, individuele methode telt deze groep zwaarder mee dan bij de tweede, collectieve methode.
- 10 Hetgeen impliceert dat vrouwen 28% van alle arbeidstijd voor hun rekening nemen, maar dat het gemiddelde aandeel van de vrouw 23% bedraagt. Uit dit verschil kan worden afgeleid dat er een kleine (voorhoede?)groep is van paren waarin veel arbeid wordt verricht, en waarin de arbeid relatief evenredig is verdeeld. De arbeid van de vrouw in deze groep weegt zwaarder bij de eerste methode dan bij de tweede methode.

LITERATUUR

Abele en Andrä (1997)

A. Abele en M. Andrä. Entwicklung und Validierung einer Skala zur Messung der Einstellungen zu beruflichen und familiären. Rollen von Männern und Frauen (EBFR) (niet gepubliceerd).

Albert Heijn (1999)

Hoe eet Nederland? Den Haag: Albert Heijn, 1999.

Aldershoff en Baak (1986)

D.E. Aldershoff en W. Baak. Huishoudelijke productie in verschillende huishoudentypen. Den Haag: SWOKA, 1986.

Arbeidsinspectie (1999)

Arbeidsinspectie. Deeltijdarbeid in cao's. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/ Arbeidsinspectie/Elsevier Bedrijfsinformatie, 1999.

Beker en Merens (1994)

M. Beker en J.G.F. Merens. Rapportage jeugd 1994. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1994.

Bekkering en Jansweijer (1998)

J.M. Bekkering en R.M.A. Jansweijer. De verdeling van arbeid en zorg: prikkels en belemmeringen. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1998 (Werkdocument W101).

Benschop (1996)

Y. Benschop. De mantel der gelijkheid, gender in organisaties. Assen: Van Gorcum, 1996.

De Boer et al. (1994)

A.H. de Boer, J.C. Hessing-Wagner, M. Mootz, I.S. Schoemakers-Salkinaja. Informele zorg. Een verkenning van huidige en toekomstige ontwikkelingen. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1994 (Cahier 108).

Bos (1998)

W. Bos. Inkomen van een- en tweeverdieners, 1996. In: Sociaal-economische maandstatistiek (1998) 4.

Bottema (1999)

M. Bottema. Inkomen van een- en tweeverdieners, 1997. In: Sociaal-economische maandstatistiek (1999) 4.

Breedveld (1999)

K. Breedveld. Regelmatig onregelmatig. Spreiding van arbeidstijden en de gevolgen voor vrijetijd Sic? Horen twee woorden te zijn: vrije tijd en recreatie. Amsterdam: Thela Thesis, 1999.

Van den Broek et al. (1999)

Andries van den Broek, Wim Knulst en Koen Breedveld. Naar andere tijden? Tijdsbesteding en tijdsordening in Nederland, 1975-1995. Den Haag: SCP/Elsevier Bedrijfsinformatie, 1999.

Brouns en Grünell (1996)

M. Brouns en M. Grünell. Zorgverlof: inhoud en praktijk. Een onderzoek naar gerealiseerd zorgverlof in Nederland. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/VUGA, 1996.

CBS (2000)

Centraal Bureau voor de Statistiek. Inkomen van één- en tweeverdieners, 1998. In: Sociaal-economische maandstatistiek 17 (2000) april (78-82).

CBL (1998)

ConsumentenTrends 1998. Leidschendam: Centraal Bureau voor de Levensmiddelenhandel (CBL), 1998.

CBL (1999)

Levensmiddelenkrant. Leidschendam: Centraal Bureau voor de Levensmiddelenhandel (CBL), jaargang 1999.

CBL (2000a)

Levensmiddelenkrant. Leidschendam: Centraal Bureau voor de Levensmiddelenhandel (CBL), 11 februari, jaargang 2000.

CBL (2000b)

ConsumentenTrends 2000. Leidschendam: Centraal Bureau voor de Levensmiddelenhandel (CBL), 2000.

CTHOA (1995)

Commissie toekomstscenario's herverdeling onbetaalde arbeid. Onbetaalde zorg gelijk verdeeld. Toekomstscenario's voor de herverdeling van onbetaalde zorgarbeid. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/VUGA, 1995.

DCA (1991)

Dienst collectieve arbeidsvoorwaarden. Deeltijders en hun rechtspositie. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/dienst Collectieve arbeidsvoorwaarden, 1991.

- Van Doorne-Huiskes et al. (1996)
J. van Doorne-Huiskes, F. Hulsker en C. Twisk. Witte vlekken in de kinderopvang. Een onderzoek naar voorzieningen voor 0-tot 16-jarigen. Den Haag: Emancipatieraad, 1996.
- Van Dijk en Remery (1997)
L. van Dijk en C. Remery. Arbeidsdeelname en kinderopvang. Een gecombineerde analyse voor vrouwen met jonge kinderen. In: Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken 13 (1997) 2 (132-143).
- Van Dijk et al. (2000)
L. van Dijk, J. de Haan en S. Rijken m.m.v. A. Verweij. Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid. Den Haag: SCP/Elsevier Bedrijfsinformatie, 2000 (Cahier 167).
- Van Dijke et al. (1994)
A. van Dijke, L. Terpstra en J. Hermanns. Ouders over kinderopvang. Een onderzoek naar meningen, ervaringen, wensen en keuzen van mannen en vrouwen. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut, 1994.
- Elzinga en Spaans (1993)
A. Elzinga en J. Spaans. Kinderopvang en arbeidsparticipatie van vrouwen: een eerste meting stand van zaken per 31-12-1991. Leiden: Research voor Beleid, 1993.
- Eurostat (1999)
Preliminary guidelines for the harmonization of time budget research. Luxembourg: Eurostat, 1999.
- FNV (1997)
FNV. Kinderopvang binnen cao's. Amsterdam: Stichting FNV Pers, 1997.
- Gershuny (1978)
J.I. Gershuny. After industrial society? Macmillan Press, 1978.
- Van Geuns et al. (1987)
R. van Geuns, J. Mevissen en J. Neve. De andere kant van flexibilisering. Een onderzoek naar achtergronden, motieven en oordelen van flexibele werknemers. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1987.
- GfK (1998)
Onderzoeksverantwoording 'Taakverdeling onder partners (TOP)'. Dongen: GfK Nederlands, 1998.
- Groot en Maassen van den Brink (1996)
W. Groot en H. Maassen van den Brink. Monitoring kinderopvang. Veranderingen in het gebruik van kinderopvang 1991-1995. Amsterdam/Leiden: Universiteit van Amsterdam/Rijksuniversiteit Leiden, 1996.
- Groot en Maassen van den Brink (1997)
W. Groot en H. Maassen van den Brink. Verlate uittrekking. Oorzaken van uittrekking uit het arbeidsproces ruim na de geboorte van het eerste kind. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/VUGA, 1997.
- Grootscholte et al. (2000)
M. Grootscholte, J.A. Bouwmeester en P. de Klaver. Evaluatie Wet op het ouderschapsverlof. Onderzoek onder rechthebbenden en werkgevers (eindrapport). Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2000.
- Hagenaars en Wunderink-van Veen (1990)
A.J.M. Hagenaars en S.R. Wunderink-van Veen. Soo gewonne, soo verteert. Economie van de huishoudelijke sector. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese, 1990.
- De Hart (1999)
J. de Hart. Vrijwilligerswerk vanuit tijdbudgetperspectief. In: P. Dekker en J. de Hart. Vrijwilligerswerk vergeleken. Den Haag: SCP/Elsevier Bedrijfsinformatie, 1999 (143-180).
- Harvey (1993)
A. Harvey. Guidelines for time use data collection. In: Social indicators research 30 (1993) 2/3 (197-228).
- Hochschild (1997)
A. Hochschild. The time bind. When work becomes home and home becomes work. New York: Metropolitan Books, 1997.
- Hochschild en Machung (1989)
A. Hochschild en A. Machung. The second shift: working parents and the revolution at home. New York, USA: Viking, 1989.
- Hooghiemstra (1997a)
Erna Hooghiemstra. Partnerrelaties. In: M. Niphuis-Nell (red.). Sociale atlas van de vrouw, deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997 (187-222).
- Hooghiemstra (1997b)
Erna Hooghiemstra. Een- en tweeverdieners. In: M. Niphuis-Nell (red.) Sociale atlas van de vrouw, deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997 (53-84).

- Hunt en Hunt (1987)
J.G. Hunt en L.L. Hunt. Male resistance to role symmetry in dual-earner households: three alternative explanations. In: N. Gerstel en H. Engel Gross (red.). *Families and work*. Philadelphia: Temple University Press, 1987 (192-203).
- Jacobs (1999)
Menno J.G. Jacobs. Effects of policies and gender role attitudes on the division of paid and unpaid work within households. WORC Paper 99.03.004/6. Tilburg: Tilburg University Press, 1999.
- Jacobs et al. (2000)
Menno J.G. Jacobs, Gerard A.B. Frinking, Saskia Keuzenkamp, Tineke M. Willemsen. The evaluation of policies in relation to the division of unpaid and paid work in the Netherlands. Tilburg: WORC, 2000.
- De Jong en De Olde (1994)
A. de Jong en C. de Olde. Hoe ouders het werk delen. Onderzoek naar de totstandkoming van de verdeling van het betaalde werk en het werk thuis tussen partners met jonge kinderen. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/VUGA, 1994.
- Kluwer et al. (1997)
E.S. Kluwer, S.A. Boerst, J.A.M. Heesink en E. van de Vliert. Rolconflict bij tweeverdieners. De invloed van een 'zorgvriendelijke' werkomgeving. In: *Gedrag en organisatie* 10 (1997) 4 (223-241).
- Knulst (1977)
W. Knulst. Een week tijd. Den Haag/Rijswijk: Sdu/SCP, 1977.
- Knulst en Schoonderwoerd (1983)
W. Knulst en L. Schoonderwoerd. Waar blijft de tijd? Den Haag: Staatsuitgeverij, 1983.
- Knijn (1997)
Trudie Knijn. Keuze voor en beleving van moederschap en vaderschap. In: M. Niphuis-Nell (red.). *Sociale atlas van de vrouw*, deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.
- Komter (1985)
Aafke Komter. De macht van de vanzelfsprekendheid. Relaties tussen vrouwen en mannen. Den Haag: VUGA, 1985 (ook verschenen als proefschrift in Nijmegen).
- Koopmans en Stavenuiter (1999)
I. Koopmans en M.M.J. Stavenuiter. Meer werken, minder zorgen. Arbeid en zorg in wetgeving en cao's. Breukelen: NYFER, 1999.
- KPMG (1998)
Bureau voor Economische Argumentatie. Effecten van de Winkeltijdenwet. Hoofddorp: KPMG, 1998.
- Kunnen et al. (1997)
R. Kunnen, W.C.M. Praat, A.M. de Voogd-Hamelink en C.M.M.P. Wetzels. Trendrapport aanbod van arbeid 1997. Den Haag: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, 1997 (OSA-rapport 25).
- Van der Lippe (1993)
Tanja van der Lippe. Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Amsterdam: Thesis publishers, 1993.
- Van der Lippe (1997)
T. van der Lippe. Verdeling van onbetaalde arbeid, 1975-1995. In: M. Niphuis-Nell (red.). *Sociale atlas van de vrouw*, deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer. Den Haag: SCP/VUGA, 1997.
- Van der Lippe (1999)
T. van der Lippe. Huishoudelijke diensten: een probleem van vraag en aanbod. In: *Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken* 15 (1999) 4 (290-292)
- Maassen van den Brink en Noom (1993)
H. Maassen van den Brink en M. Noom. Conflicten over taakverdeling binnen en buiten; opvattingen van vrouwen over (hun) mannen. In: *Gezin* 5 (1993) 2 (63-80).
- Mutsaers en Delemarre (2000)
H.P.M. Mutsaers en N.J.M. Delemarre. Kinderopvang in gemeenten, de monitor over 1998. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten/SGBO, 2000.
- Niemi (1993)
I. Niemi. Systematic error in behavioural measurement: comparing results from interview and time budget studies. In: *Social indicators research* 30 (1993) 2/3 (229-244).
- Niphuis-Nell (1997)
M. Niphuis-Nell (red.). *Sociale atlas van de vrouw*, deel 4. Veranderingen in de primaire leef sfeer. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.
- Niphuis-Nell en De Beer (1997)
M. Niphuis-Nell en P. de Beer. Verdeling van arbeid en zorg. In: C.S. van Praag en M. Niphuis-Nell (red.). *Het gezinsrapport*. Een verkennende studie naar het gezin in een veranderende samenleving. Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA, 1997.

- De Olde (1998)
C. de Olde. Deeltijd bij de politie. Onderzoek naar kansen en knelpunten. Amersfoort: Stichting Politie en Emancipatie, 1998.
- Oudhof et al. (1988)
J. Oudhof, I. Stoop en R. Luttkhuizen. Pilot study tijdsbestedingsonderzoek 1986. Den Haag: CBS/Sdu, 1988.
- Pelzer en Miedema (1991)
A. Pelzer en N. Miedema. Werken en kinderen krijgen. Een FNV-enquête onder werknemers. Amsterdam: Stichting FNV-pers, 1991.
- Peters et al. (2000)
A. Peters, F. de Jong en U.H.I. Sardjoe. Arbeid en zorg in cao's 1998. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/Arbeidsinspectie, 2000.
- Pleck (1985)
J.H. Pleck. Working wives/working husbands. Beverly Hills (Ltc.): Sage, 1985.
- Remery (1998)
C.L.H.S. Remery. Effecten van emancipatiegericht personeelsbeleid. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 1998 (proefschrift).
- Rispens et al. (1996)
J. Rispens, J. Herkans en W. Meens. Opvoeden in Nederland. Assen: Van Gorcum, 1996.
- Rijpma (1998)
S. Rijpma. Wonen, leven en uitgaan in Rotterdam. Resultaten uit de vrijetijdsomnibus 1997. Rotterdam: Centrum voor Onderzoek en Statistiek, 1998.
- Schellekens et al. (2000)
E.I.L.M. Schellekens, J. Dagevos, J.F.L.M.M. Dagevos en A.G. ter Huurne. Kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt. Reacties van werkgevers op het overheidsbeleid in de periode 1998-1999. Den Haag: Elsevier Bedrijfsinformatie, 2000.
- SCP (1998)
Sociaal en Cultureel Rapport 1998. 25 jaar sociale verandering. Rijswijk/Den Haag: SCP/Elsevier Bedrijfsinformatie, 1998.
- Sligter (1999)
Anja Sligter. Populaire meiden. In: Intermediair 30 december 1999 (19-21).
- Sloep (1996)
M.J. Sloep. Het primaat van een mannenbolwerk. Emancipatie in cao-onderhandelingen. Den Haag: Emancipatieraad, 1996.
- Smits et al. (1996)
J. Smits, W. Ultee en J. Lammers. Gevolgen van verschillen in beroepsniveau tussen huwelijkspartners voor de beroeps carrière van gehuwde vrouwen in de landen van de Europese Unie. In: Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken 12 (1996) 1 (62-77).
- Spaans en Van der Werf (1994)
J. Spaans en C. van der Werf. Evaluatie van de Wet op het ouderschapsverlof. Onderzoek onder (potentiële) verlofgangers. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/VUGA, 1994.
- Spijkerman (1999)
R. Spijkerman. Verlofvormen in cao's. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/Arbeidsinspectie, 1999.
- Steenhof (2000)
L. Steenhof. Werkende moeders. In: Maandstatistiek van de bevolking, april 2000. Voorburg: CBS, 2000.
- Stichting van de Arbeid (1997)
Evaluatie van de nota inzake deeltijdarbeid en differentiatie van arbeidsduurpatronen. Den Haag: Stichting van de Arbeid, 1997 (nr. 9/97).
- Van Stigt (1994)
J. van Stigt. Zorgende werknemers: werkgevers een zorg. Den Haag: Emancipatieraad 1994.
- Stigter (1999)
H.W. Stigter. Vrouwelijk ondernemerschap in Nederland 1994-1997. Een studie naar overeenkomsten en verschillen tussen vrouwelijke en mannelijke ondernemers in de eerste jaren na de start. Den Haag: Economisch Instituut voor Bedrijf en Beleid, 1999.
- Stoop en Oudhof (1990)
I. Stoop en K. Oudhof. Tijdsbesteding van paren. Voorburg: CBS, 1990 (Sociaal-culturele berichten 1990-3).

- SZW (1997)
Kansen op combineren. Arbeid, zorg en economische zelfstandigheid. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1997.
- SZW (1999)
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Jaarboek emancipatie '99. Den Haag: Elsevier, 1999.
- SZW (2000)
Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid. Meerjarennota emancipatiebeleid. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/directie Coördinatie emancipatiebeleid, 2000.
- Tijdens (1995)
K.G. Tijdens. Huishoudelijke hulp en huishoudelijke technologie. Strategieën van vrouwen om tijd te besparen bij huishoudelijke arbeid? In: Mens en maatschappij 70 (1995) 3 (203-219).
- Tijdens (1999)
K.G. Tijdens. Werkgelegenheid, huishoudelijke diensten en gemeenschapsactiviteiten: een nieuwe balans voor vrouwen en mannen in Nederland. Amsterdam: UvA, 1999.
- Tijdens et al. (1994)
K. Tijdens, H. Maassen van den Brink, M. Noom en W. Groot. Arbeid en zorg. Maatschappelijke effecten van strategieën van huishoudens om betaalde arbeid en zorg te combineren. Den Haag: OSA, 1994 (Werkdocument W124).
- Tijdens et al. (2000)
K.G. Tijdens, T. van der Lippe en E. de Ruijter. Huishoudelijke arbeid en de zorg voor kinderen: herverdelen of uitbesteden? Amsterdam: Elsevier, 2000.
- TK (1992/1993)
Met het oog op 1995. Beleidsprogramma emancipatie. Tweede Kamer, vergaderjaar 1992/1993, 22913, nrs 1-2.
- TK (1995/1996)
Emancipatie in uitvoering. Koersbepaling van het emancipatiebeleid na 1995. Tweede Kamer, vergaderjaar 1995/1996, 24406, nr. 4.
- TK (1998/1999)
Op weg naar een nieuw evenwicht tussen arbeid en zorg. Tweede Kamer, vergaderjaar 1998/1999, 26447, nrs 1-2.
- Trommel (1987)
W. Trommel. Flexibele arbeid; een werknemertypologie. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1987.
- Veldman en Wittink (1990)
A. Veldman en R. Wittink. De kans van slagen. Invloeden van culturen en regels op de loopbanen van vrouwen. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese Uitgevers, 1990.
- Van der Vinne (1998)
Hester van der Vinne. Eerlijk is eerlijk. Over de rechtvaardigheid van de taakverdeling binnen huishoudens. Tilburg: Tilburg University Press, 1998.
- Van Geuns (1987)
R.C. van Geuns, J.W.M. Mevissen, J.H. Neve. De andere kant van flexibilisering. Een onderzoek naar achtergronden, motieven en oordelen van flexibele werknemers. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1987.
- De Vries en Van Hoorn (1997)
H.F. de Vries en E.C. van Hoorn. Emancipatie in arbeidsorganisaties. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/Arbeidsinspectie, 1997.
- Willemsen (1997)
T.M. Willemsen. European network on policies and the division of unpaid and paid work: survey questionnaire. Tilburg: Tilburg University Press, 1997 (WORC Paper 97.06.003/6).
- De Wolff (1997)
Ch.J. de Wolff. Perspectieven van vrouwen in technische beroepen. In: Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken 13 (1997) 3 (230-239).
- Wynia (1999)
Sip Wynia. Afwasborstel is niet meer heilig. In: Elsevier 18 december 1999 (138-141).

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2000-2001) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel (prijswijzigingen voorbehouden). Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1 (f 90,50/E 41)

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/E 34)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8 (f 24,50/E 11)

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 years of social change in the Netherlands; Key data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x (f 24,50/E 11)

Sociale en Culturele Studies

23 Leesgewoonten. (1996) ISBN 90-5250-915-8 (f 60,00/E 27)

24 Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland. (1997)
ISBN 90-5250-930-1 (f 51,00/E 23)

25 Trends in onderwijsdeelname. (1998) ISBN 90-5749-110-9 (f 51,00/E 23)

26 Tussen bed en budget. (1998) ISBN 90-5749-119-2 (f 62,00/E 28)

27 De stad op straat. (1999) ISBN 90-5749-120-6 (f 51,00/E 23)

28 Scholen onder druk. (1999) ISBN 90-5749-138-9 (f 62,00/E 28)

29 Naar andere tijden? (1999) ISBN 90-5749-510-4 (f 51,00/E 23)

Cahiers

- 150 Een bestaan zonder baan (1998). ISBN 90-5749-115-X (f 36,00/E 16)
- 151 Armoedemonitor 1998. ISBN 90-5749-116-8 (f 41,50/E 19)
- 152 Van hoog naar laag; van laag naar hoog (1998). ISBN 90-5749-117-6 (f 36,00/E 16)
- 153 Rapportage minderheden 1998 (1998). ISBN 90-5749-118-4 (f 52,00/E 24)
- 154 Vrijwilligerswerk vergeleken: Nederland in internationaal en historisch perspectief. Civil society en vrijwilligerswerk 3 (1999). ISBN 90-5749-121-4 (f 47,00/E 21)
- 155 Rapportage ouderen 1998 (1999) ISBN 90-5749-122-2 (f 47,00/E 21)
- 156 Verspilde energie? Wat doen en laten Nederlanders voor het milieu (1999) ISBN 90-5749-123-0 (f 31,00/E 14)
- 157 Sociale en Culturele Verkenningen 1999 (1999) ISBN 90-5749-130-3 (f 41,50/E 19)
- 158 Naar draagkracht (1999) Een verkennend onderzoek naar draagvlak en draagkracht voor de vermaatschappelijking in de geestelijke gezondheidszorg. ISBN 90-5749-131-1 (f 36,00/E 16)
- 159 Variatie in participatie. Achtergronden van arbeidsdeelname van allochtone en autochtone vrouwen (1999) ISBN 90-5749-133-8 (f 31,00/E 14)
- 160 Rapportage minderheden 1999 (1999). Positie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. ISBN 90-5749-136-2 (f 52,00/E 24)
- 161 Lokaal jeugdbeleid (1999). Een inventariserend onderzoek. ISBN 90-5749-134-6 (f 31,00/E 14)
- 162 Tussen overschot en tekort (1999). De aansluiting tussen onderwijs en arbeid in de quartaire sector en in de marktsector vergeleken (1999). ISBN 90-5749-135-4 (f 36,00/E 16)
- 163 Armoedemonitor 1999 (1999). SCP/CBS. ISBN 90-5749-140-0 (f 41,50/E 19)
- 164 Gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid (1999). Een inhoudelijke en bestuurlijke typering. ISBN 90-5749-517-1 (f 31,00/E 14)
- 165 Duurzaam milieu, vergankelijke aandacht. Een onderzoek naar meningen, media en milieu (2000). ISBN 90-5749-524-4 (f 31,00/E 14).
- 166 Het bereik van de kunsten. Het culturele draagvlak deel 4 (2000). ISBN 90-5749-511-2 (f 41,50/E 19)
- 167 Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie- en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid (2000) ISBN 90-5749-518-X (f 41,50/E 19)
- 168 Rapportage gehandicapten 2000. Arbeidsmarktpositie en financiële situatie van mensen met beperkingen en/of chronische ziekten (2000) ISBN 90-377-00-136 (f 39,95/E 18)
-

SCP-publicaties

- 2000/1 De maat van de verzorgingsstaat. Inrichting en werking van het sociaal- economisch bestel in elf westerse landen (2000). ISBN 90-377-0014-4 (f 35,00/E 16)
- 2000/2 Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2 (f 75,00/E 34)
- 2000/3 Secularisatie in de jaren negentig. Kerklidmaatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose (2000). ISBN 90-377-0019-5 (f 25,00/E 11)
- 2000/4 De kunst van het combineren. Taakverdeling onder partners (2000). ISBN 90-377-0021-7 (f 35,00/E 16)
-

